મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિરનું ધ્યેય

ધાર્મિક, રાષ્ટ્રિય અને સામાજિક એ ત્રણે દ્રષ્ટિઓનો સમન્વય કરનારા સાહિત્ય પ્રકાશનોનો પ્રચાર

જે કાળમા પ્રજાજીવન સાવ કચરાઇ રહ્યું હતું બીજી બાજુ સસ્કૃતિના લોપ થવા માંડયા હતા. પિશાચોને શરમાવે તેવા ભયંકર અત્યાચારો થઈ રહ્યા હતા જાતિવાદના જોર વ્યાપ્યા હતા ઉચ્ચનીચનાં ભેદોની માનવ માનવ વચ્ચે દીવાલો ખડી થઈ ગઇ હતી અહંકારથી ઉછ્ખલ બનેલી દ્વિજજાત પવિત્રતાને પરવારી બેઠી હતી વેદવિહિત કર્મકાંડોની બાહ્ય ક્રિયાઓમા ખૂબ સંકરતા વ્યાપી ગઇ હતી.

તે વખતે સાધનાપૂર્ણ જે મહાવિભૂતિએ વિશ્વમા પ્રમાશ ફેકી વિશ્વવદ્યનું બિરુદ મેળવ્યું

તે પ્રભુ મહાવીરના

મૌલિક વચનામૃતોનો જૈન અને જૈનેતર જનતામા પ્રચાર કરવા સારૂ સસ્તું, સુંદર અને સર્વોત્તમ સાહિત્ય બહાર પાડવું એ એકજ માત્ર

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

નો

ઉદ્દેશ છે

મહાવીર કાર્યાલય સાબરમતી

દશવૈકાલિક સૂત્ર

પ્રત ૫૦૦૦ ના ખર્ચની વિગત



ક્રાઉન ૧૬ પેજી સાઇઝ ફોર્મ ૧૨ાા પૃષ્ઠ ૨૦૦

કાગળ રીમ ૬૨ાા સત્તાવીસ રતલી ૫-૫-૬ લેખે	૩૩૩-૧૫-૯
છપામણી	૧૬૯—૦—૦
વળામણી અને મેળવણી	૩૧—૪—૦
બંધામણી	૨૦૦—૦—૦
પૂઠા તથા છપામણી	૪૦—૦—૦
વ્યવસ્થાખર્ચ	૧૨૫—૦—૦
પ્રચારખર્ચ	૨૦૦—૦—૦
સરંજામખર્ચ	૭૦—૦—૦
કાગળ વગેરેની મજૂરી	૨-૧૦—૩
	૧૧૭૧-૧૪—૦

નોંધ:—પ્રચારખર્ચમા જાહેરખબરખર્ચ, ટપાલખર્ચ, મુસાફરી-ખર્ચ, સમાલોચના, અભિપ્રાય તથા ભેટ માટે અપાતાં પુસ્તકો વગેરેના ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર — ગ્રંથ ૨જો

શ્રી દશવૈકાલિક-સૂત્ર

[ગુજરાતી અનુવાદ]

卐

અનુવાદક

કવિવર્ય પંડિત શ્રી નાનચંદ્રજી સ્વામીના

સુશિષ્ય

લઘુ શતાવધાની પં. મુનિશ્રી સૌભાગ્યચંદ્રજી

વીર સંવત ૨૪૬૦ — ઇ. સ. ૧૯૩૫

ચાર આના

પ્રકાશક :—

શ્રી. લક્ષ્મીચંદ ઝવેરચંદ સંઘવી
મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
સાબરમતી ગૂજરાત



પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૫૦૦૦

ફાલ્ગુન સુદ ૧ : ૧૯૯૧

મુદ્રક પટેલ મગનલાલ લક્ષ્મીદાસ
ધી "સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ."
ઠે. પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

ગુરુચરણે

જેની દયા દ્રગ થકી ઉરમાં ઉમંગ
જાગે વિચારજન્ય ત્યાગતણા પ્રસંગ
તે પૂજ્યપા ગુરુના ચરણારવિન્દ
સેવાર્થ અર્પણ કરું અનુવાદબંધ

સૌભાગ્ય

નિવેદન

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિરનો આ બીજો ગ્રંથ બહાર પડે છે. લેખક મુનિરાજશ્રી વિહારમાં હોવાથી દશવૈકાલિકનું પ્રકાશન ધારેલા કરતા કંઈક મોડું થવા પામ્યું છે. પરંતુ આનીજ સાથે ત્રીજું પ્રકાશન "સાધક સહચરી" પણ તૈયાર થઈ ગયું છે. અને તે ટૂંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થઈ, થોડાજ વખતને અંતરે ગ્રાહકોને મળવાથી અવશ્ય સંતોષ થશે એમ અમે માનીએ છીએ.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની પ્રથમ આવૃત્તિના પ્રકાશન વખતે જનતાની માગને અમો પહોંચી શક્યા નહતા તેથી આ દશવૈકાલિક સૂત્રની પ્રથમ આવૃત્તિની ૫૦૦૦ પ્રત છપાવી છે

બને ત્યાં સુધી સ્વદેશી વસ્તુઓજ વાપરવાનો સંસ્થાનો ઉદ્દેશ હોવાથી છીંટના પાકાં પૂઠાને બદલે કાગળનુંજ પાકું પૂંઠું રાખ્યું છે. આમ કરવાથી ખર્ચ પણ ઓછું થાય છે અને પ્રકાશન ટકાઉ તથા સસ્તુ બહાર પડી શકે છે.

આ પછી અમારી સંસ્થાનું ચોથું પ્રકાશન શ્રી આચારાંગ સૂત્ર [ગૂજરાતી અનુવાદ] બહાર પડશે

આ સંસ્થાની પ્રકાશન સંબંધી યોજના અને તેના નિયમો આગળ જ આપેલા છે તે વાંચી યોગ્ય લાગે તો જિજ્ઞાસુ બંધુઓએ ગ્રાહક થઈ જવું. તેમ થવાથી તેમને અને સંસ્થાને પોસ્ટખાતાની અને વધુ ખર્ચની તકલીફ રહેશે નહિ.

અમારાં ગ્રાહકોએ અને વિદ્વાનોએ અમારા પ્રથમ પુષ્પ શ્રી ઉત્તરાધ્યયનનો ભાવભીનો સત્કાર કરી સંસ્થાને આગળ ધપાવવાની પ્રેરણા આપી છે તે બદલ અમો તે સૌના આભારી છીએ, અને તેઓની આ સંસ્થાપર આવી શુભ ભાવના વધ્યા કરે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

આ સંસ્થાના હંમેશના નિયમમુજબ ખર્ચની વિગત પણ આગળ આપેલી છે

મંત્રી

પ્રવેશતા પહેલા

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનો સૂત્રની પહેલી આવૃત્તિ બહાર પડી ત્યારે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનું અનુવાદન બહાર પાડવાની ઇચ્છા હતી અને તેનો પ્રારંભ પણ થઇ ચૂક્યો પરંતુ અનેક સંયોગોની વચ્ચે પ્રબળ ઇચ્છા હોવા છતાં આમ ત્વરામાં તો પૂર્ણ ન જ થયું

અમદાવાદ થી જેમ જેમ વિહાર કરી આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ ત્યા માર્ગમાં જેટલો અવકાશ મળે તેટલો લઇ તે તથા "સાધક સહચરી" (જે પુસ્તક તૈયાર થઇ છપાઇ રહ્યું છે તે) વૃદ્ધિ પામ્યે જતા હતાં પરંતુ તેની સમાપ્તિ તો ઠેઠ મુકામે જ થઈ આ પરથી આ ગ્રંથનું પ્રસિદ્ધિકરણ કેમ મોડું થયું તે સમજી શકાશે

ઉત્તરાધ્યયન જેટલું દશવૈકાલિક પ્રચાર પામ્યો કે કેમ તે અગત્યનો પ્રશ્ન છે કેમકે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં તો અનેક કથાપ્રસંગો સુંદર ઐતિહાસિક ઘટનાઓ તથા ઇષુકારીય ચિત્તસંભૂતીય અને રથનેમીયમાં આવતા ચેતનવંતા સંવાદો સામાન્ય વાચકના હૃદયમાં પણ રસવૃત્તિ જગાડે તેવા છે દશવૈકાલિકમાં નથી કથાવિભાગો કે નથી રોચક સંવાદો તેમ છતાં પણ દશવૈકાલિકમાં એક એવું આકર્ષક તત્ત્વ તો જરૂર છે કે જેના તરફ જિજ્ઞાસુ વાચક આકર્ષાયા વગર રહી શકે નહિ

આજે ભારતવર્ષમાં જેને અશે આર્થિક સમસ્યાનું કોકડું ગુંચવાયેલું છે તેટલુંજ ચારિત્ર વિષયનું પણ ગુંચવાયેલું છે કારણકે આર્થિક નિર્બળતાનું મૂળ જ આ છે તેનો આજે કોઇ અસ્વીકાર કરી શકશે નહિ આધુનિક યુગમાં જેટલું મનુષ્ય વાંચે અને વિચારે તેના

કરતાં શતાંશ પણ વર્તનમાં મૂકે એ વધુ આવશ્યક છે. એ આવશ્યક તત્ત્વ દશવૈકાલિકમાંથી મળી શકે તેમ છે કારણ કે તેમાં સંયમી જીવનના કડક નિયમો અને સાથે સાથે તેના પાલનની પ્રેરણા પણ છે. તે અપેક્ષાએ જિજ્ઞાસુ વર્ગમાં જેટલું ઉત્તરાધ્યયન આદર પામ્યું છે તેટલુંજ દશવૈકાલિક પણ પામે તે આશા અસ્થાને નથી.

પદ્ધતિ

ઉત્તરાધ્યયનની પદ્ધતિમા જે જે દૃષ્ટિબિંદુઓ રાખવામાં આવ્યા હતા તે તે દશવૈકાલિકમા પણ રાખવામાં આવ્યા છે. માત્ર ફેર એટલોજ કે ઉત્તરાધ્યયન કરતાં દશવૈકાલિકમાં સંપાદકીય નોંધનો ઉમેરો વધુ પ્રમાણમાં કર્યો છે. જો તે ન કર્યો હોત તો મૂળ શ્લોકોના અર્થને સમજવામાં મુશ્કેલી પડત. એટલે તેમ સમજી એટલા ઉપયોગી ઉમેરાની આવશ્યકતા પૂરી પાડવામાં આવી છે

જો કે અમુક વર્ગ માત્ર ભાષાદૃષ્ટિએજ મૂળનો અનુવાદ કરવો તેટલુંજ અનુવાદકનું કાર્યક્ષેત્ર માને છે. પણ મને લાગે છે કે મૂળ કથનનો ઉદ્દેશ જ્યાં જ્યા મૂળ કથનના વાક્યોમાં પરિપૂર્ણ ન થતો હોય અથવા તે કથન કઇ અપેક્ષાએ કહેવાયેલું છે તે સ્પષ્ટ થતું ન હોય ત્યા ત્યાં તેને વ્યક્ત કરવા ઘટતો પ્રયત્ન કરવો તે પણ અનુવાદકનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય છે.

કોઈપણ ભાષાના ગદ્યાનુવાદ કરતા પદ્યાનુવાદ કરવામાં આ વસ્તુની વિશેષ ચોકસી રાખવાની હોય છે. જો કે સમર્થ જ્ઞાની પુરુષોના કથનમાં ન્યૂનતા સંભવતી નથી કે તેની પૂર્તિની આવશ્યકતા હોય. પરંતુ જ્ઞાનીજનોના વક્તવ્યમાં ગાંભીર્ય અવશ્ય હોય છે. અને તે ગાંભીર્યનો સ્પષ્ટાર્થ જો ન આપવામાં આવે તો વાચકવર્ગની જિજ્ઞાસા ઘણીવાર અતૃપ્ત રહી જવાનો સંભવ છે. તેવા પ્રસગે એ વક્તવ્યના હૃદયને સ્પષ્ટ અને રોચક ભાષામાં વ્યક્ત કરવા સારુ અનુવાદક પોતાની વિવેકશક્તિ અને ભાવનાનો શુભ ઉપયોગ કરે તો તે અપ્રાસંગિક તો નજ ગણાય

એ કે આથી હું એમ નથી માનતો કે આમ કરવાથી જિજ્ઞાસુ-વર્ગની ઈચ્છા સંપૂર્ણ સંતોષાઈ જાય. પરંતુ હું એમ તો અવશ્ય માનું છું કે તેમની ઈચ્છાપૂરણામાં યત્કિંચિત્ પણ એ નોંધો ઉપયોગી થઈ પડશે. અને તે ઉપયોગિતા એ ઉત્તરાધ્યયનના વાચકો પાસેથી જાણીને જ અહીં પણ ઉચિત પ્રસંગે સંક્ષિપ્ત કિંવા વિસ્તૃત નોંધો આપવી યોગ્ય ધારીને આપી છે.

જે જે અનુવાદકની નોંધો છે તેના ટાઈપો મૂળ શ્લોકથી ભિન્ન રાખવામાં આવ્યા છે અને તેથી અનુવાદક પોતાનો માત્ર અભિપ્રાય આપે છે તેટલુંજ સમજવાનું છે.

દશવૈકાલિકનાં વાચકોને તેટલો નિર્દેશ કર્યા પછી તેમને ખાસ જાણવા યોગ્ય વસ્તુ તરફ પ્રેરણા કરું છું કે જે આ પુસ્તકના વાંચન પહેલાં જાણવી જરૂરી છે.

જૈનદર્શનની અનેકાંતતા

જૈન દર્શન એ અનેકાંત દર્શન હોવાથી તેમાં આવતાં સૂત્રો બહુધા સાપેક્ષ (અપેક્ષાપૂર્વકનાં) હોય છે. અપેક્ષા એટલે દૃષ્ટિબિંદુ. મનુષ્ય જ્યાંસુધી સાધકદશામાં હોય ત્યાંસુધી તે દ્વારા સ્ખલના હોય અને પતન થવું એ સહજ સંભવિત હોવાથી તેવા સાધકોના સંયમી જીવનની રક્ષા માટે ધર્મધુરંધરોએ પ્રસંગને અનુલક્ષી વિધેય અને નિષેધાત્મક નિયમો તથા ઉપનિયમો સ્થાપિત કર્યા હોય છે અને તેમાં ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓ પણ હોય છે.

આવા નિયમો વૈદધર્મ બૌદ્ધધર્મ તથા ઈતર ધર્મોમાં પણ મળે છે અને સાધકદશામાં તેની પૂર્ણ આવશ્યકતા પણ છે તે વાત તો નિઃસંશયપણે બુદ્ધિમાન સજ્જનો પણ સ્વીકારશે.

હવે અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે નિયમો તો નિયમાત્મકજ હોવા જોઈએ તેમાં અનેકાંતતા અને ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓ શામાટે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે જે જે નિયમો જ્યારે જ્યારે થયા છે ત્યારે તે તે ધર્મસંસ્થાપકોએ ત્યાગની મર્યાદા અને સાધ-

માની પરિસ્થિતિના અભ્યાસનો વિચાર કરી નિયમો ઘડ્યા હોય છે, અને તે નિયમોની વ્યવસ્થા જાળવવા ઉપનિયમો પણ રચ્યા હોય છે. જો કે સાધનાનું ધ્યેય તો એક આત્મવિકાસનું હોય છે, પરંતુ તે વિકાસને સાધવા માટે આવા નિયમો અને ઉપનિયમોની પણ મહાન આવશ્યકતા છે

ઉત્સર્ગ અને અપવાદ

તેમાંના જે જે નિયમો વિકાસની તદ્દન અનિવાર્યતા છે તેમાં અપવાદ હોતો નથી. અર્થાત્ તે નિરપવાદ હોય છે. પરંતુ જે નિયમો કે ઉપનિયમો માત્ર શુદ્ધિની પુષ્ટિ માટે યોજાયા હોય તેમાં તો અપવાદ અવશ્ય હોઈ શકે આ રીતે જૈનદર્શનમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એમ બન્ને માર્ગો છે

અપવાદમાર્ગની આવશ્યકતા

આજે લોકમાનસનું વલણ કઈ તરફ છે? સમાજ આજે કઈ પરિસ્થિતિમાં છે? હું કયા પ્રદેશમાં ઊભો છું? તે બધા પ્રશ્નોનો ખ્યાલ કરી જે જે નિયમો બાધક થતા હોય તેનો વિવેકપૂર્વક તોડ કાઢી આત્મવિકાસનું ધ્યેય ન ચૂકાય તેજ દૃષ્ટિબિંદુ જાળવી અપવાદ-માર્ગનો ઉપયોગ કરવો તેજ અનેકાંતવાદનું પ્રયોજન છે આવા અનિવાર્ય સંયોગોમાંજ અપવાદમાર્ગની ઉત્પત્તિ થાય છે અને હોઈ શકે.

જૈનદર્શનની વિકાસશ્રેણી

જૈનદર્શનનો વિકાસ બે વિભાગોમાં વિભક્ત છે. (૧) ગૃહસ્થ-જીવનમાં રહી વિકાસ સાધનાર સાધક અને (૨) ત્યાગાશ્રમી સાધક તે બન્ને વર્ગનો આદર્શ તો સમાન જ હોય છે પરંતુ વિકાસ સાધનાની ઝડપમાં જેટલું તારતમ્ય હોય છે તેટલું તે તે સાધકના સાધનોમાં પણ તારતમ્ય હોય છે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ બધ વિકાસનાં સાધનો ગણાય. તેનું પાલન કરવામાં ગૃહસ્થસાધકને મર્યાદા હોય છે કારણ કે તેને ગૃહસ્થધર્મ સાચવીને સાથે સાથે આત્મધર્મમાં આગળ વધવાનું હોય છે, અને તેથી બધાં વ્રતોમાં તેને માટે મર્યાદા રાખવામાં આવી

છે કે જે મર્યાદા તેના જીવનમાં સુસાધ્ય થાય પરંતુ શ્રમણ સાધકો-ને તેનું સંપૂર્ણ પાલન કરવાનું હોય છે આથીજ ગૃહસ્થસાધકના વ્રતો અણુવ્રતો કહેવાય છે અને શ્રમણસાધકના વ્રતો મહાવ્રતો કહેવાય છે આ પ્રમાણે ગૃહસ્થસાધક તેમજ સાધ્વીનું પણ અંતર સમજી લેવું ઘટે

આ આખુંયે સૂત્ર જો કે શ્રમણસાધકને ઉદ્દેશીને કહેવાયેલું છે એટલે શ્રમણજીવનને સ્પર્શતી ઘટના વિશેષ હોય તે સાવ સ્વાભાવિક છે (પણ તે સંસ્કૃતિ સાથે ગૃહસ્થસાધકનો સંબંધ સોય દોરા જેવો છે તે તો આપણે પહેલે વિચારી ગયા)

અહીં આપણે શ્રમણજીવનના કેટલાક અગત્યના પ્રશ્નો વિચારીએ અને તેમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગને સ્થાન છે કે કેમ? અને છે તો ક્યાંસુધી અને કયા હેતુએ તે જોઈએ

સંયમી જીવનમાં અહિંસાનું મન વાણી અને કર્મથી સંપૂર્ણ પાલન કરવા માટે વનસ્પતિ, અગ્નિ, જળ વાયુ ઈત્યાદિ જીવનના આવશ્યક તત્ત્વો પણ જ્યાં સુધી સજીવ હોય ત્યાંસુધી તેવા સૂક્ષ્મ જીવોની પણ હિંસા કરવાનો નિષેધ છે * પરંતુ તે નિષેધ સંયમમાં બાધાકર ન થઈ પડે તે માટે તેજ અધ્યયનમાં તેનો ઉકેલ પણ સાથે જ સમજાવ્યો છે કારણકે સંયમી એ કાષ્ઠનું પુતળું નથી પરંતુ દેહધારી પુરુષ છે તેને પણ ખાવું પીવું, સૂવું ચાલવું ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ કરવાની હોય છે ને આવશ્યક ક્રિયાઓમાં જ્યાં જ્યાં અનિવાર્ય હિંસા છે ત્યાં અપવાદ પણ છે જેમકે —

(૧) ચાલવામાં વાયુની હિંસા થાય પણ તે પાપ કરતાં આળસની વૃદ્ધિ થાય એ સંયમને વધુ હાનિકર છે માટે જ કહ્યું કે ઉપયોગપૂર્વક તે ક્રિયા કરે તો પાપકર્મનાં બંધન થતાં નથી

---

* જુઓ દશવૈકાલિક સૂત્ર અધ્યયન ૪ થું

(૨) ત્યાં પણ ખોરાક અને પાણી માટે તો સચેત ખાવાનો અપવાદ નથી. કારણકે નિર્જીવ પાણી અને ખોરાક દુ:શક્ય ભલે હો છતા અલભ્ય તો નથી તેથીજ ત્યાગી માટે સચિત્ત આહાર પાણીનો અડકવા સુધીનો પણ સર્વથા નિષેધ છે. પરંતુ ચાલતાં ચાલતાં નદી નાળાનાં પાણી આવે તો શું કરવું ? ત્યારે બતાવ્યુ કે બીજો માર્ગ ન હોય તો નદીઓ ઓળગી શકાય અને પ્રાયશ્ચિત લઇ તે પાપથી નિવૃત્ત થઇ શકાય. પરંતુ ચાલવાનો ત્યાં નિષેધ ન કર્યો કારણકે તે છૂટ આપવામા પણ સંયમની રક્ષા છે. વસુધામા સ્થળે સ્થળે વિચરી સંયમધર્મનો પ્રચાર કરવાનો તેમા ગભીર હેતુ રહેલો છે.

(૩) વરસાદ વરસતો હોય તો ખોરાક નિમિત્તે બહાર ન જઇ શકાય. (પરંતુ ત્યા) પણ મળવિસર્જન સારુ નીકળવાની છૂટ આપી છે. કારણકે તે ક્રિયા અનિવાર્ય છે.

(૪) ગૃહસ્થના ઘરમા ન ઉતરવું એમ શ્રમણસાધકને જૈન-શાસ્ત્ર આજ્ઞા કરે છે. પણ બીજી બાજુ એકાદ દિવસ અનિવાર્ય રહેવુ પડે તો છૂટ પણ આપી ત્યાં રહી શ્રમણધર્મ કેમ સાચવવો તેનો વિવેક સમજાવે છે પરંતુ કનક અને કામિનીના સગથી તો સર્વથા મુક્ત જ રહેવુ તેમા શ્રમણસાધકને લેશમાત્ર અપવાદ કે છૂટ આપી નથી. કારણકે અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહ એ બન્ને અગો સંયમના રોધક અને સીધી રીતે આત્માના ઘાતક છે તેજ રીતે જે જે સંયમજીવનને બાધક હોય તે તે ક્રિયાઓનો અને પદાર્થોનો સખ્ત નિષેધ છે સારાશ કે ત્યાગી સાધકે વિવેકપૂર્વક સયમી જીવન વહન કરવું તેજ તેનો નિષ્કર્ષ છે

આ રીતે દશવૈકાલિકમાં આવતા નિયમોનો વિવેકપૂર્વક ઉકેલ કરવા સારુ દશવૈકાલિકના વાચકોને અનેકાંતવાદના સિદ્ધાંતનો આ માત્ર અગુલિનિર્દેશ છે.

સહાયકો

આ સૂત્રનો અનુવાદ કરતી વખતે તેની સાથે ડૉ. શુબ્રિંગ પ્રો૦ અભ્યંકર ડૉ. જીવરાજભાઈ, પૂજ્યશ્રી અમુલખઋષિજી તથા ઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તરફથી પ્રગટ થયેલા અનુવાદોનો સમન્વય કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રો૦ અભ્યંકર ડૉ. શુબ્રિંગ તથા ઉપાધ્યાયજીની પ્રસ્તાવનામાંથી તો ઉપયોગી પ્રમાણો પણ લીધાં છે તેથી તે પણ મારા સહાયકો જ ગણાય.

મારા પૂજ્ય ગુરુદેવના નિરીક્ષણનો ફાળો એ આ અનુવાદમાં ઉત્તરાધ્યયન કરતાં ઓછો નથી. તેમનો આભાર શબ્દોમાં શી રીતે વર્ણવી શકાય ! અને ઇતર સજ્જનો કે જેનો આ પુસ્તક અને અન્ય પ્રકાશનો પાછળ પુષ્કળ શ્રમ અને ઉત્સાહ છે તે સૌની સેવાનું દશવૈકાલિકના વાચકોને સંભારણું કરાવી વિરમું છું.

સુરત

૧ ૨ '૩૫ સંતબાલ



પ્રસ્તાવના

દશવૈકાલિકસૂત્ર એ જૈન આગમમાં મૂળસૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે. આગમ સાહિત્યના (શ્વે૦મૂ૦ અને શ્વે૦સ્થા૦ ને માન્ય ગણાતા) અંગ, ઉપાંગ, મૂળ અને છેદ એમ ચાર વિભાગો છે. તેની સંખ્યા ૩૧ અને એક આવશ્યક સૂત્ર મળી કુલ્લે ૩૨ સૂત્રો સર્વમાન્ય છે. તે પૈકી મૂળના વિભાગમાં દશવૈકાલિકનો સમાવેશ થાય છે.

આચારાંગ, સૂયગડાંગ આદિ બાર સૂત્રોની ગણના અંગવિભાગમાં થાય છે. પરંતુ તેમાંનું દ્રષ્ટિવાદ નામનું એક સમૃદ્ધ અને સુંદર અંગસૂત્ર હાલ આપણી પાસે ઉપલબ્ધ નથી તેથી અગિયારજ અંગો ગણાય છે. ઉવવાઇ, રાયપસેણી ઇત્યાદિની ગણના ઉપાંગમાં, ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક વગેરેની ગણના મૂળમાં અને વ્યવહાર બૃહતકલ્પ વગેરેની ગણના છેદસૂત્રોમાં થાય છે

અંગ અને ઉપાંગોમાં જૈનધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સિવાય વિશ્વના આવશ્યક તત્ત્વો જેવાકે જીવ(આત્મા), અજીવ(કર્મ) અને તેના કાર્યકારણની પરંપરા તથા કર્મબંધનથી મુક્ત થવાના ઉપાયો પણ દર્શાવ્યા છે. મૂળસૂત્રોમાં બારબાર તત્ત્વોનું વર્ણન તથા સંયમી જીવનના યમનિયમો અને તેને લગતો ઉપદેશ વિશેષ અંશે

છે ત્યારે છેદસૂત્રોમાં શ્રમણજીવનના યમનિયમ સંબંધી થયેલ ભૂલોનું પ્રાયશ્ચિત લઈ વિશુદ્ધ થવાના ઉપાયો છે

દશવૈકાલિકમા સાધુજીવનના યમનિયમોનું વર્ણન મુખ્યતયા હોવાથી ઠાણાંગ સૂત્રના ચોથા ઠાણામાં વર્ણવેલા ચાર યોગો પૈકી ચરણકરણાનુયોગમા તેનો સમાવેશ કરી શકાય.

મૂલ સજ્ઞા શા માટે ?

અંગ ઉપાગ અને છેદ એ ત્રણે વિભાગોના સંબધમાં તે તે સજ્ઞા તેને કેમ મળી તે તો તેના અર્થ અને વિષયપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે તેથી તેમા કોઇ પણ પાશ્ચિમાત્ય કે પૌર્વાત્ય વિદ્વાનોનો લેશમાત્ર મતભેદ નથી પરંતુ મૂલસૂત્ર શા માટે કહેવાયા તે સબધમાં ભિન્નભિન્ન વિદ્વાનો ભિન્નભિન્ન કલ્પનાઓ કરે છે

શાર્પેન્ટિયર નામના એક જર્મન વિદ્વાન મૂળસજ્ઞાનું કારણ બતાવે છે કે તેમાં Mahavir s own words '[1] એટલે કે તે સૂત્રોમા ભગવાન મહાવીરનાં જ શબ્દો ગ્રથિત થયા છે અને તેથીજ તેને મૂલ સજ્ઞા મળી હશે.

આ કથન ચકાસ્પદ છે કારણકે ભગવાન મહાવીરના શબ્દો તેમા છે અને ઇતરમા નથી એવુ કહી શકાય નહિ અને દશવૈકાલિક ના ઘણા સ્થળો ઇતર આગમોમાંથી લીધા હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે તેથી તે અભિપ્રાયનું નિરાકરણ કરવા સારૂ Dr Walther Schubring (ડૉ. શુબ્રિંગ) કહે છે કે —

This designation seems to mean that these four works are intended to serve the Jain Monks and Nuns in the beginning (मूल) of their career '

આ સૂત્રો જૈન સાધુ તેમજ સાધ્વીને સાધુજીવનના મૂળમા જે યમનિયમાદિ (વર્તપુક)ની આવશ્યકતા છે તેની આગ્રયના

1 See - Utt Su. Introduction Page no 79

મારુ ઉપરમ્યા છે, માટેજ તે મૂળસૂત્રો કહેવાતાં હોય તેવું મૂળસંજ્ઞા પરથી સૂચિત થાય છે.

પરંતુ Prof. Guerinot (પ્રો ગેરીનો) એમ માને છે કે આ ગ્રંથો Traites Originaux[2] અર્થાત્ કે અસલ ગ્રંથો છે. કારણકે તેના પર અનેક ટીકાઓ અને નિર્યુક્તિઓ થઇ છે ટીકા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરતાં આપણે પણ જે ગ્રંથપર ટીકા કરી હોય તે ગ્રંથને મૂળ ગ્રંથ કહીએ છીએ જૈન ધાર્મિક ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથો ઉપર સૌથી વધારે ટીકાના પુસ્તકો છે, તેથી ટીકાઓની અપેક્ષાએ આ ગ્રંથોને મૂળસૂત્રો કહેવાની જૈન આગમમાં પ્રથા પડી હશે તેવી તેમની કલ્પના છે.

આ ત્રણે પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોએ ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓને મોખરે કરી કલ્પનાઓ કરી હોય તેમ જણાય છે.

તેમાંની પ્રથમ કલ્પના ઉત્તરાધ્યયનને લાગુ પડી શકે. કારણકે ભગવાન મહાવીરે તેમના અંતિમ ચાતુર્માસમાં જે છત્રીસ અણપૂછ્યા સવાલોના ઉત્તરો આપેલા તે ઉત્તરોજ આ ગ્રંથમાં સંગૃહીત છે. પરંતુ આ વસ્તુ દશવૈકાલિકને તો સીધી રીતે લાગુ પડી શકતી નથી. એટલે બીજો મત દશવૈકાલિકની વસ્તુને અનુસરીને કદાચ નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય. પણ આ બીજા મતને માન્ય ગણતાં જતાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર આપણને રોધ કરે છે કારણકે તેમાં કેવળ શ્રમણજીવનના યમનિયમોજ નહિ બલ્કે અનેક કથાઓ, શિક્ષાપદો, મોક્ષપ્રાપ્તિના ઉપાયો, લોકવર્ણનો વગેરે જૈન આગમોની મૂળભૂત ઘણી ઘણી વસ્તુઓ છે. સારાંશકે તેમાં યમનિયમાદિ વસ્તુ મુખ્યતયા ન હોવાથી દશવૈકાલિકની જેમ તેને ઘટાવી શકાય નહિ. તે ઉકેલ લાવવા માટે ત્રીજો મત બહાર આવ્યો

---

2 See—La Religion Dyaina Page no. 79.

હોય તેમ અનુમાન થાય છે પરતુ તે માન્યતાની દલીલ બહુ વજન
દાર જણાતી નથી કારણકે જેમ દશવૈકાલિક અને ઉત્તરાધ્યયન
ઉપર અનેક ટીકાઓ રચાઇ છે તેમ ઇતર એટલે અંગ ઉપાગોની
પણ પુષ્કળ ટીકાઓ ઉપલબ્ધ છે તેથી ટીકાઓ ઉપરથી તેની
મૂળસંજ્ઞા માનવામાં આપણને પૂર્ણ સંતોષ થતો નથી

ત્યારે હવે મૂળ સંજ્ઞા શા માટે મળી હશે તે સબધમા
વિચારણા કરતા એમ જણાય છે કે આખાયે જૈનદર્શનના સિદ્ધા
તોનું અને જૈનજીવનનું રહસ્ય સક્ષિપ્તમાં અને યથાર્થ સમજવુ હોય
તો તેને માટે આ મૂળ ગ્રથોજ સુસાધ્ય ગ્રથો ગણી શકાય છે અને
તે અંગેજ તે મૂળ ગ્રથો તરીકે સ્વીકારાયા હોય તે સુસંગત
લાગે છે

દશવૈકાલિક પોતેજ આપણને તેમ માનવા માટે વધુ પ્રેરણા
કરે છે અને આજ માન્યતાને શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય પણ પુષ્ટ કરે છે

From this mixture of contents it can easily be understood why tradition as repre ented in Hema.andr.s Parisistaparvan 5 81 ff in accord ance with earlier models should ascribe the origin of the Dasaveyaliya Sutt to an intention to condense the essence of the sacred lore into an anthology

અહીં જુદી જુદી વસ્તુઓનો સમાવેશ થયેલો હોવાને લીધે
દન્તકથા પ્રમાણે હેમચન્દ્રાચાર્યના પરિશિષ્ટપર્વ ૫ ૮૧ માં દશવૈકાલિક
સૂત્રને જૈનધર્મનું તત્ત્વબોધ સમજાવનાર તરીકે આ પુસ્તક મા યુ છે*
આ પ્રમાણે ડૉ શુબ્રિંગ પણ આ મતને પોતાની પ્રસ્તાવનામાં રજુ
કરી ચોક્ક પણ તેને સ્વીકારે છે

મૂળ સંજ્ઞાનો પ્રારંભકાળ

વાસ્તવિકરીતે તો આ ગ્રંથોને મૂળ સંજ્ઞા શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના કાળમાંજ (૧૨ મા સૈકાની આસપાસ) પ્રાપ્ત થઇ હોય તેમ અનુમાન થાય છે. કારણ કે અન્ય સૂત્રગ્રંથોમા ક્યાંય તેવો ઉલ્લેખ નથી. નંદીસૂત્રમા આગમગ્રંથના બે વિભાગ છે. (૧) અંગપ્રવિષ્ટ અને (૨) અંગબાહ્ય. તેમજ અંગબાહ્યના પણ બે ભેદો છે. (૧) કાલિક (૨) ઉત્કાલિક. તેમા દશવૈકાલિક સૂત્રની ઉત્કાલિકમાં ગણના બતાવી છે. પરંતુ ત્યાં મૂળ સંજ્ઞાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી.

ગ્રંથકાર કોણ?

સંજ્ઞા સંબંધમા આટલો ઉહાપોહ કર્યા પછી દશવૈકાલિકના રચયિતા કોણ? તે પ્રશ્ન સહેજે ઉપસ્થિત થાય છે

અન્ય આગમોમા ભગવાન મહાવીર કથિત શબ્દોનો સંગ્રહ શ્રી સુધર્મસ્વામીએ કરેલો અને તે પ્રવચનો પોતાના સુશિષ્ય જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહેલા જેમકે -सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खाय। એ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે તેવાંજ સૂક્તો દશવૈકાલિકમા પણ મળી આવતા હોવાથી એક એવી માન્યતા ચાલી આવે છે કે દશવૈકાલિક પણ સુધર્મસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહેલુ પરંતુ આ માન્યતા સર્વમાન્ય થઇ શકી નથી એટલે કે તેના રચયિતા સંબંધી મતભેદ પ્રવર્તે છે.

નિર્યુક્તિકાર કહે છે કેઃ-निज्जूट किर सेज्जभवेण दसकालिय तेण ॥ भद्दबाहु० नि० १२ અર્થાત્ શય્યંભવ નામના આચાર્યપ્રણીત આ સૂત્ર છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પણ આ જ વસ્તુને સિદ્ધ કરી છે.

દશવૈકાલિક સૂત્રની સળંગ સંકલના પણ તે મતમાં પુષ્ટી કરે છે.

અંગોની સંકલના

પ્રથમ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં જૈનધર્મનું સંપૂર્ણ રહસ્ય દર્શાવ્યું છે. જ્ઞાનનું ધ્યેય સંપૂર્ણ અકર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિ છે. કર્મથી સંપૂર્ણ મોક્ષ થયા વિના સંપૂર્ણ આત્મા [illegible]ની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ અને સંપૂર્ણ મુક્તિ તો ક્રોધાદિ ચાર રિપુઓના ગમન સિવાય અશક્ય છે. તેથી જ તે રિપુઓનો નાશ કરવા માટે તે [illegible] ગુપ્તાદિ । આચાર ધર્મ [illegible] । આત્મા સાથે શુદ્ધ [illegible] અને સાધનરૂપ અહિંસા સંયમ અને તપના ધર્મ બતાવી તેનું રહસ્ય અને સમજને માટે વિચારણાનો નિર્દેશ કરે છે. ત્યારથી માંડીને બીજા અધ્યયનના બધા અધ્યયનો માત્ર [illegible] જેમ વર્તવું તે સંબંધમાં સંક્ષેપરૂપે આપેલા આવે છે અને [illegible]થી માંડીને બીજા અધ્યયનના બધા અધ્યયનો વિશેષ [illegible] દિશા સંબંધમાં છે.

આથી સળંગ સંકલના પરથી સિદ્ધ થાય છે કે આ સૂત્ર કોઈ [illegible] વ્યક્તિઓને ઉદ્દેશીને જ તેમના ગુરુએ બનાવ્યું હોય.

સુધર્માની પોતાની જ કૃતિ છે?

જો કે આ સૂત્રના લેખક [illegible] પોતે સ્વતંત્ર [illegible] નથી [illegible] તેમની સ્વતંત્ર કૃતિ હોત તો ફરી ફરી એકને એક વસ્તુ ન આવે પરંતુ આમાં કેટલેક સ્થળે એકને એક વસ્તુ વારંવાર આવે છે. એટલે જાણે કોઈ પોતાના પ્રિયજનને સરળ અને સુંદર [illegible] આપી ન ગયું હોય! તેમ જણાય છે અને આથી જ [illegible] પોતાના [illegible] ઉદ્દેશીને આ [illegible] હોય તેમ માનવાનું [illegible] પ્રમાણ [illegible] છે.

આ સૂત્ર તેમની સ્વતંત્ર કૃતિ નથી પણ ભિન્ન ભિન્ન આગમોમાંથી [illegible] તેને [illegible] રૂપ આપ્યું હોય તેમ [illegible] સિદ્ધ થાય છે.

આઠમુ અધ્યયન

ઠાણાગસૂત્રના આ મા અધ્યયનની વસ્તુ છે

નવમુ અધ્યયન

આમાં ઉત્તરાધ્યયનના પ્રથમ અધ્યયનની વસ્તુનું માત્ર ભિન્ન સ્વરૂપ છે

દસમુ અધ્યયન

ઉત્તરાધ્યયનના ૫ રમા અધ્યયનને મળતું છે અને તેની ગાથાએ પણ તેને મળતી છે એટલે કે છદ્રવજા ઉપે દ્રવજા વશ્રસ્થ વૈતાલીય વગેરે પદ્યબધોનું એવું એવુ મિશ્રણ છે

ઉપરની બે ચૂલિકાઓ છે તેનું સંપાદન દશ અધ્યયનો પછી કઇક પાછળથી થયું હોય તેમ લાગે છે કારણકે પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ શ્લોકમાં આદિ મંગળ છે સાતમા અધ્યયનમાં મધ્યમ મંગળ છે અને દસમા અધ્યયનમાં જ અત્ય મગળ છે ચૂલિકામા નથી પરંતુ ભાષા દ્રષ્ટિએ જોતાં આગળના દસ અધ્યયન કરતાં તે બહુ અર્વાચીન હોય તેમ લાગતું નથી અને તેના સંપાદક પણ શ્રી શય્યભવ હોય એમ માન વામાં ખાસ હરકત જણાતી નથી

દશવૈકાલિકનો કાળનિર્ણય

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી તેમની પાટે શ્રી સુધર્મસ્વામી ગણધર થયા ત્યારબાદ જમ્બૂસ્વામી અને તેમની પછી પ્રભવ સ્વામી આવ્યા.

પ્રભવસ્વામીના ઉત્તરાધિકારી જે શય્યભવસ્વામી થયા તે જ આ ગ્રથના નિર્માતા તેઓ વીર સવત ૭૫ થી ૯૮ ની વચ્ચે આચાર્યપદ વિભૂષિત હતા. તે નિમ્નોક્ત પ્રમાણુથી સિદ્ધ થાય છે

तदनु श्री शय्यंभवोऽपि ज्ञानात्पुत्रं निजभार्याकुक्षिगतमनकाख्य-पुत्रहितार्थं श्री दशवैकालिकं कृतवान् । क्रमेण च श्री यशोभद्रं स्वपदे संस्थाप्य श्री वीरादष्टनवत्या (९८) वर्षे स्वर्गमगात् ॥

" શ્રી શય્યંભવ સ્વામીએ ગૃહસ્થવાસમાં સગર્ભા મૂકેલ પત્નીથી ઉત્પન્ન થયેલ મનક નામના શિષ્યના કલ્યાણ માટે દશવૈકાલિક સૂત્ર રચ્યું અને કેટલાક વખત પછી યશોભદ્ર સ્વામીને પોતાના પદ પર સ્થાપી ભગવાન મહાવીર પછી વીર સંવત્ ૯૮ મે વર્ષે તેઓશ્રી કાળ-ધર્મ પામ્યા*

આ પરથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે આ સૂત્ર પોતાના પુત્ર મનકને ઉદ્દેશીને જ તેમણે રચેલું +

ભાષાદૃષ્ટિએ પ્રાચીનતા

દશવૈકાલિકની લેખન પદ્ધતિમાં જે ભાષા વપરાઈ છે તે દૃષ્ટિએ પણ આપણે કહી શકીએ કે તે પ્રાચીન સૂત્ર છે.

તેમાંનાં ઘણા ક્રિયાપ્રયોગો અને શબ્દોનો સમન્વય આચારાંગ અને સૂયગડાંગ સાથે કરી શકાય તેમ છે. અહીં માત્ર વિરલ પ્રયોગો દૃષ્ટાંતરૂપે જોઈએ

પ્રા० किच्चा = कृत्वा તે અર્થમાં જ દશવૈકાલિક પ્રથમ ચૂલિકામાં कट्टु વપરાયો છે[1]

[1] જુઓ આચારાંગ સૂ. નં. ૧૪૪. कट्टु અ. ૫ ઉ૦-૧

* જુઓ કલ્પસૂત્રની સુબોધિની વ્યાખ્યા. આગમોદય સમિતિ મુદ્રિત પૃષ્ઠ ૧૬૧

+ લોકવાયકા ચાલે છે કે મનકનું મૃત્યુ થવાને છ જ માસ બાકી હતા ત્યારે તેવા જ ટૂંક સમયમાં સરળતાથી સમન્વય તે સારુ અન્ય સૂત્ર ગ્રંથોમાંથી દશવૈકાલિકની તે આચાર્યે રચના કરી.

। તે પ્રમાણે પ્રા ઋચ્યા સ જ્ઞાત્વા અર્થમા દશવૈકાલિક ૮ મા અધ્યયનમાં [જાણે * તેજ પ્રમાણે જુઓ સૂત્રકૃતાંગ-જ્ઞાણ-૧-૧-૧

આ સિવાય ક્ષેત્ર મહેન્દ્ર ક્ષુદ્ર ઘિસદ, ઘન્ના મદ્દલં લાયવિરો વગેરેમા કેટલાક તો Archaic (આર્ષ) પ્રયોગો અને કેટલાક શ્રીઆચારાગ, શ્રી સૂયગડાંગ અને શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા વપરાયેલી પ્રાચીન ભાષાના પ્રયોગો છે

આ રીતે દશવૈકાલિકની પ્રાચીનતા, ઉપયોગિતા અને પ્રમાણિકતા અનેક દૃષ્ટિબિંદુથી સિદ્ધ થાય છે

દશવૈકાલિક નામ શા માટે ?

નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે – વેયાલિયાए ठविया तम्हा दसकालिय नाम । દસ વિકાલમાં (સાંજે) દશ અધ્યયનો કહ્યા માટે તે સંગ્રહનું નામ પણ દશવૈકાલિક રખાયુ

બન્ને ચૂલિકાઓ+ તો પાછળથી જ લખાઈ છે તેથી આ ઘરના પ્રમાણિત હોવાનો સભવ છે

દશવૈકાલિકમા શું વસ્તુ છે ?

પ્રથમ અધ્યયનમા ધર્મની પ્રશસા અને ભ્રમર માથે સાધુ જીવનની બહુ સુદર સરખામણી આપી છે

બીજું અધ્યયન પ્રાચીન વાર્તાને લઇને ખૂબ ઉપયોગી છે

ત્રીજુ અધ્યયન સાધુજીવનના સુદર નિયમો અને વ્યવસ્થા સૂચિત કરે છે

ચોથા અધ્યયનમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો, દુનિયાના જીવોનું જીવન અને શ્રમણજીવનના મૂળ વ્રતો એટલે કે કેમ વતવુ તે બતાવ્યું છે

પાચમા અધ્યયનમાં ભિક્ષાવૃત્તિએ કેમ જીવવુ તે સમજણ

। જોકે આનો અર્થ ક્વચિત્ વતમાન કૃદતમા પણ જાનન્ તરીકે વપરાયેલો છે છતા ઉપરનો અર્થ અહીં વધુ સગત છે

+ ચૂલિકાના સંબંધમાં પરંપરાથી એક કિંવદન્તી ચાલી આવે છે પણ તેની વાસ્તવિકતા બુદ્ધિગમ્ય ન હોવાથી આપણે પ્રમાણભૂત ન માની શકીએ તેથી અહીં લીધી નથી.

આપેલી છે. આ અધ્યયનમાં આવતાં શિક્ષાપદો કુંદનમાં જડેલા હીરાની માફક ઝળકી રહે છે.

છઠ્ઠા અને આઠમા અધ્યયનમાં પણ અઢાર સ્થાનોનું નિરૂપણ કરીને સાધુજીવનના નિયમો તથા ઉપનિયમો બતાવ્યા છે.

સાતમા અધ્યયનમાં ભાષાશિક્ષા, નવમા અધ્યયનમાં ગુરુભક્તિનું માહાત્મ્ય અને દસમા અધ્યયનમા આદર્શ સાધુની વ્યાખ્યા આપી છે.

પ્રથમ ચૂલિકામાં બાહ્ય તેમજ આંતરિક મુશ્કેલીઓને લીધે સંયમી જીવનને છોડી દઇ ગૃહસંસારી થઇ જવાની સાધુની મનોદશાની શકયતા બતાવી માત્ર જૈનદર્શનના સિદ્ધાંતોનુંજ નહિ બલ્કે મનુષ્ય માત્રના માનસમા ઉત્પન્ન થતી સારી કે માઠી, નબળી કે સબળ સ્વાભાવિક લાગણીઓનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપે છે. આ અધ્યયન તેના સંપાદક માનસશાસ્ત્રના કેટલા ઊંડા અભ્યાસી હતા તેની પણ સાક્ષી પૂરે છે

દ્વિતીય ચૂલિકામા આર્યના નિયમો આપે છે.

આ રીતે દશવૈકાલિકનું સાદ્યંત સુન્દર સંકલન પૂરું થાય છે.

દશવૈકાલિકની વિશિષ્ટતા

દશવૈકાલિકમાં પ્રવેશતાંજ તે આપણને સીધો મોક્ષનો માર્ગ બતાવે છે મોક્ષ એટલે વીતરાગ ભાવની પરાકાષ્ઠા, તેનો માર્ગ તેજ ધર્મ.

ધર્મ એટલે વસ્તુનો સ્વભાવ. અહીં આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરાવે તે ધર્મની સુંદર વ્યાખ્યા આપી છે. અને તેવા આત્મધર્મના અધિકારી અને તે ધર્મની સાધનાનો અનુક્રમ પણ બતાવ્યો છે.

જ્યા સુધી માનવ પોતાની યોગ્યતાને પ્રાપ્ત ન કરે અર્થાત્ કે માનવધર્મને ન પામે ત્યાંસુધી તે આત્મધર્મની સાધનામાં સફળ થઇ શકે નહિ એ અનુક્રમ સમજાવવા સારુ ધર્મ સાથે વૃક્ષની સુઘટિત ઉપમા આપી ધર્મનું મૂળ વિશિષ્ટનીતિ સમજાવ્યું છે.

વિશિષ્ટનીતિમા માનવતા, સજ્જનતા, શિષ્ટતા અને સાધુતાનો સમાવેશ થાય છે અને એ બધા મોક્ષમાર્ગનાં પગથિયા છે

વેદધર્મમાં પણ બ્રહ્મજિજ્ઞાસુની યોગ્યતાના ચાર લક્ષણો બતાવ્યાં છે —

विवेकीनो विरक्तस्य शमादिगुणशालिन ।
मुमुक्षोरेव हि ब्रह्म जिज्ञासा योग्यता मता ॥

विवेक चूडामणि

વિવેક વૈરાગ્ય શમાદિ ષટ્સંપત્તિ અને મુમુક્ષુતા એ ચાર બ્રહ્મજિજ્ઞાસુનાં લક્ષણો છે તેટલી યોગ્યતા ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી તે સાધક બ્રહ્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય થઈ શકતો નથી

બૌદ્ધધર્મ પણ ચાર આર્યસત્યોને બતાવી દુઃખ સમુદય માર્ગ અને નિરોધ એ ચાર વસ્તુના વિવેકથી જે સ્મૃતિમાન થાય છે તેજ નિર્વાણનો અધિકારી થાય છે તેમ સમજાવે છે

આ રીતે એ ભારતના ત્રણ પ્રાચીન ધર્મોના તત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતા એકજ માર્ગ દિશાના સૂચક છે તેમ જોઈ આવા ધર્મસમન્વય પ્રબોધક ધર્મસૂક્તોને આ બુદ્ધિવાદ અને સર્વધર્મ-સમન્વયના જમાનામાં સ્વીકારવા કયો જિજ્ઞાસુ તૈયાર ન હોય ?

આવૃત્તિઓ

દશવૈકાલિક સૂત્રની નીચે પ્રમાણે આવૃત્તિઓ બહાર પડી છે

દશવૈકાલિક પર સૌથી પ્રાચીન શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીની નિર્યુક્તિ ત્યારબાદ હરિભદ્રસૂરિની ટીકા અને સમયસુંદરગણીની દીપિકા એમ આ ત્રણે ટીકાઓ સુંદર, અને સર્વમાન્ય છે અને ત્યારબાદ સુમતિ સૂરિની લઘુટીકા અને પ્રાકૃત ચૂર્ણિ સંસ્કૃત અવચૂરિ તથા બાલાવબોધ ગુજરાતી ટીકા વગેરે ટીકાઓ અનુક્રમે શ્રી તિલોકસૂરિ શ્રી જ્ઞાનસાગર અને તેમના શિષ્યે રચેલી છે

સંવત ૧૬૪૩ માં રાજહંસ મહોપાધ્યાય કે જે ખરતરગચ્છના જિનરાજસૂરિના પ્રશિષ્ય હતા તેમણે ગુજરાતી ટીકા બનાવેલી

ઈ સ. ૧૮૯૨ માં Dr Ernest Leuman (Journal of the German Oriental Society) ડૉ લ્યુમેને દશવૈકાલિકની પ્રથમ આવૃત્તિ છપાવી ત્યાર પહેલાં બધી આવૃત્તિઓ હસ્તલિખિત હતી ત્યાર પછી ઘણી આવૃત્તિઓ હિંદુસ્તાનમાં છપાઈ છે

સંવત ૧૯૫૭ માં રાયધનપતિ સિંહબહાદુરની આવૃત્તિ છપાઇ હતી જે પચાંગી સહિત અર્થાત્ મૂળ હરિભદ્રસૂરિની બૃહદ્‌વૃત્તિ, નિર્યુક્તિ ગુજરાતી અનુવાદ, અવચૂરિ અને દીપિકા સહિત હતી.

ડૉ ઉત્તરાજ લેલાભાઇએ દશવૈકાલિકની ત્રણ ચાર આવૃત્તિઓ બહાર પાડેલી ઇ સ ૧૯૦૨ મા ડા લ્યુમિંગે જર્મનીમાં અમદાવાદના શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની માગણીથી છપાવી; અને તેજ અરસામા પ્રો અભ્યંકરે જૈન સાહિત્યના અભ્યાસી કોલેજીયનોની સગવડ માટે શ્રી ભદ્રબાહુ નિર્યુક્તિ સહિત સંપૂર્ણ અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે દશવૈકાલિક પ્રકાશિત કર્યું.

આ પુસ્તક ટિપ્પણી તથા નોટોથી અલંકૃત થઇ સુંદર આકારમા પ્રસિદ્ધ થયુ છે.

આ સિવાય આગમોદય સમિતિ - સુરત. જૈનધર્મ પ્રસારક સભા - ભાવનગર. અજરામર જૈન વિદ્યાશાળા. લિંબડી તથા ઋષિ સમિતિ હૈદ્રાબાદ તરફથી પણ મૂળ. સંસ્કૃત અનુવાદ, હિન્દી અનુવાદ વગેરે સહિત પ્રગટ થયા છે તેમ છતા ગુજરાતી આલમમા વધારે પ્રચાર ન થયેલો હોવાને અંગે તે આવશ્યકતા પૂરી પાડવા મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર તરફથી આ બીજો ગ્રંથ બહાર પડે છે

આ ગ્રંથમા પણ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની જેમ ઉપયોગી નોંધો દાખલ કરી સૂત્રનું હાર્દ સરળતાથી સમજાય તે દૃષ્ટિથી સરળ ભાષા લાવવા અને ગાથાનો પ્રવાહ ન તૂટે તેવી રીતે અવિચ્છિન્ન ચાલુ રાખવા યથા-શક્ય પ્રયત્ન સેવ્યો છે.

અંતિમમાં જણાવવાનુ કે આ ગ્રંથમા અજાણતા કોઇ ત્રુટિ રહી ગઇ હોય તો તે લક્ષમા લાવવા તજ્જ્ઞ વિદ્વાનો મુચવશે તો તેને બીજી આવૃત્તિમા ઘટતો ન્યાય અવશ્ય મળશે એ અભિલાષા સાથે વિરમુ છુ.

સુરત
તા. ૨૯ - ૧ - '૩૫

સંતબાલ

અનુક્રમણિકા

માંડીને મુક્તિની પ્રાપ્તિ સુધીની બધી ભૂમિકાઓનું ક્રમપૂર્વક વિસ્તૃત વર્ણન-કયો સાધક સદ્ગતિ અને કયો સાધક દુર્ગતિને પામે? સાધકના આવશ્યક ગુણો ક્યા?

ભિક્ષાની વ્યાખ્યા-ભિક્ષાનો અધિકારી કોણ? -ભિક્ષાની ગવેષણા વિધિ-જેમાં ક્યા માર્ગે અને કેવી રીતે જવું?-ચાલવામાં, બોલવામાં વગેરે ક્રિયામાં કેટલું જાગૃત રહેવું?-ક્યાંથી ભિક્ષા મેળવવી?-કેવી રીતે મેળવવી?-ગૃહસ્થને ઘેર કેમ ઉભા રહેવું?-નિર્દોષ ભિક્ષા કોને કહેવાય?-કેવા દાતાર પાસેથી ભિક્ષા લઇ શકાય?-ભોજન કેમ કરવું? પ્રાપ્ત થયેલા આહારમાં સંતોષવૃત્તિ કેમ જાળવવી વગેરે વર્ણન છે.

દ્વિતીય ઉદ્દેશક

ભિક્ષાને સમયેજ ભિક્ષા માટે નિર્ગમન-થોડી પણ ભિક્ષાનો અસંગ્રહ-ભેદ રાખ્યા સિવાય શુદ્ધ આચારવિચારવાળા પ્રત્યેક ઘરમાંથી ભિક્ષાની ગવેષણા-રસવૃત્તિનો ત્યાગ.

મોક્ષમાર્ગનું સાધન શું?-ત્યાગનો સ્તંભ કોણ-શ્રમણજીવનના અતિ ઉપયોગી અઢાર નિયમોનું સચોટ વર્ણન-અહિંસા શા માટે?-સત્ય અને અસત્ય વ્રતની ઉપયોગિતા કેવી અને કેટલી?-મૈથુનવૃત્તિમાંથી ક્યા ક્યા દોષો જન્મે છે?-બ્રહ્મચર્યની આવશ્યક્તા પરિગ્રહની જીવનસ્પર્શી વ્યાખ્યા-રાત્રિભોજન શા માટે વર્જ્ય છે?-સૂક્ષ્મ જીવોની દયા ક્યા જીવનમાં અને કેટલી શક્ય છે?- ભિક્ષુઓને અકલ્પ્ય પદાર્થો ક્યા?-વિભૂષાનો ત્યાગ વગેરે વિષયોનું તલસ્પર્શી ધ્યાન

વચન શુદ્ધિની આવશ્યકતા- વાણી એ શું છે?- વાણીના અતિ વ્યયથી થતી હાનિનું દિગ્દર્શન- ભાષાના પ્રકારો- તેમાંની કઇ કઇ ભાષાઓ વર્જ્ય છે? અને તે શા માટે? તેનુ વિસ્તૃત વિવેચન-સત્યવાણી પણ કેવી રીતે બોલવી તેની શિખામણ-કોઇનું દિલ ન દુભાય, વ્યવહાર પણ બરાબર જળવાય અને સંયમી જીવનને

બાધક ન હોય તેવું સત્ય બોલવું પણ વિવેક હોય તો શક્ય છે ઇત્યાદિ ભાષાનું સમૃદ્ધ સમાલોચન

મગ્નુણોની સાચી લગની કોને હોય ?–સદાચારના માર્ગની કઠિનતા–મ વર્તનના સાધકને કેવી મુશ્કેલીમાં કઈ રીતે પ્રસાર થવું તેની સળગ વિચારણા અને વસ્તુનિ ઇ-ક્રોધાદિ આત્મરિપુઓ પર વિજય શી રીતે મેળવવો ?–માનસિક વાચિક અને કાયિક એ ત્રણે સાધનોથી બ્રહ્મચર્યની રક્ષા શી રીતે કરવી ?–આસક્તિ ને અભિમાનને કેમ નિવારવા ?–જ્ઞાનનો સદુપયોગ કઇ રીતે કરવો ? કઇ કઇ ક્રિયાઓનો સાધુજીવનમાં આ ર કરવો અને કઇ કઇનો ત્યાગ કરવો ? વગેરે સાધક જીવનના પ્રત્યેક કોયડાને ઉકેલતું વિવેચન

વિનયની વિશાળ વ્યાખ્યા–ગુરુકુળના શ્રમણ સાધકોના ઉપકારી ગુરુદેવો પ્રત્યે વિવેકપૂર્ણ ભક્તિનું દર્શન–અવિનીત સાધક પોતાની મેળેજ પોતાનું પતન કેમ નોતરે છે તેનો સ્પષ્ટ ચિતાર–જ્ઞાન ને વયમાં લઘુ જાણી જે સાધકો ગુરુનું અપમાન કરે છે તેના પરિણામની ભયંકરતા–જ્ઞાની સાધકને પણ ગુરુભક્તિની આવશ્યકતા–ગુરુભક્તિમાં શિષ્યનો વિમાસ– વિનીત સાધકનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો

બીજો ઉદ્દેશક

વૃક્ષના ક્રમિક વિકાસની સાથે આધ્યાત્મિક માર્ગના વિકાસની તુલના–ધર્મથી માંડીને તેના અંતિમ પરિણામ સુધીનું દિગ્દર્શન–વિનય અથવા અવિનયના ફળની સરખામણી—વિનયસાધના કઠા ગુણોનું આબેહૂબ વર્ણન

ત્રીજો ઉદ્દેશક

પૂજ્યતાની અવસ્થા છે કે ? આદર્શ પૂજ્યતા કઈ ?–પૂજ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કયા કયા ગુણોની આવશ્યકતા છે ?–કર્મ વાણી અને મન એ ત્રણેને વિનીત સાધક કયા કયા અને કેવી કેવી રીતે યોજે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન અને વિનીત સાધકની અંતિમ ગતિનો નિર્દેશ.

ચોથો ઉદ્દેશક

સમાધિની વ્યાખ્યા અને તેના ચાર સાધનોનું વર્ણન–આદર્શ જ્ઞાન, આદર્શ વિનય, આદર્શ તપ અને આદર્શ આચારની આરાધના શી રીતે થાય?—તેની પ્રાપ્તિમાં ક્યા પ્રકારની સાવચેતી રાખવાની છે તેનું બયાન

ત્યાગનું આકર્ષણ ક્યારે થાય?–સગાં સબંધી અને સંપત્તિને ત્યાગનાર ભિક્ષુની જવાબદારી—જીવનપર્યંત પાળવાની પ્રતિજ્ઞાપર તે કેમ સ્થિર રહે તેની શિક્ષા—ત્યાગનો સંબંધ વેશ સાથે નહિ પરંતુ આત્મવિકાસ સાથે છે તેનું નિદર્શન—આદર્શ ભિક્ષુની પ્રત્યેક ક્રિયાનું તલસ્પર્શી કથન

ગૃહસ્થ જીવન કરતાં સાધુ જીવનની મહત્તા શાથી?–ભિક્ષુમાત્ર પરમ પૂજનીય હોવા છતાં શાસનના બંધારણને ન્યાય આપવાની તેની ફરજ–વાસનાના અધ્યાસની જીવનપર થતી અસર–સંયમથી ચલિત થયેલા ચિત્તરૂપી અશ્વને તુરત વશ કરવા માટે લગામરૂપ બનાવેલા સચોટ અને સફળ અઢાર ઉપાયો–સંયમી જીવનથી પતિત થયા પછીની ભયંકર સ્થિતિનો આબેહૂબ ચિતાર–ભ્રષ્ટ થયેલા ભિન્નભિન્ન જીવોના દૃષ્ટાંત સાથે પતિતની મશ્કરી–પતિતનો પશ્ચાત્તાપ–સંયમી દુઃખની ક્ષણભંગુરતા અને ભ્રષ્ટ જીવનની ભયંકરતાનો ખ્યાલ–મનના મલિન કચરાને સાફ કરવાના ઉપાયો

એકાંતચર્યાની વ્યાખ્યા–સંસારના પ્રવાહમાં વહી રહેલા જીવોની દશા–એ પ્રવાહની સામે જવાનો અધિકારી કોણ? અને તેની પરિસ્થિતિ–આદર્શ એકચર્યાની અને સ્વચ્છંદી એકચર્યાની તુલના–આદર્શ એકચર્યામાં ક્યા સદ્‌ગુણોની આવશ્યકતા છે?–ક્યા નિયમો પાળવાના હોય છે? તેનું વિસ્તૃત વર્ણન–એકાંતચર્યાનું રહસ્ય અને તેની યોગ્યતાનો અધિકાર–એક આત્મલક્ષી એજ એકચર્યા અથવા વિવિક્ત ચર્યા તે સૂચવીને બતાવેલો મોક્ષનો રાજમાર્ગ.

પ્રારંભ

तत्थिमं पढमं ठाणं, महावीरेण देसिअं ।
अहिंसा निउणा दिट्ठा, सव्व भूएसु संजमो ॥

तत्रेदं प्रथमं स्थानं, महावीरेण देशितम् ।
अहिंसा निपुणा दृष्टा, सर्वभूतेषु संयमः ॥

વ્રતોમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ, અહિંસા વીર વર્ણવે;
સર્વ જીવો દયા પાળો, દયાનું મૂળ સંયમ.

દશ૦ અ૦ ૬ : ૯

દ્રુમ પુષ્પિકા

(વૃક્ષના ફૂલ સંબંધી)

૧

વસ્તુનો સ્વભાવ એજ ધર્મ, તેના ઘણા પ્રકારો હોઇ શકે જેવા કે — દેહધર્મ, મનોધર્મ, આત્મધર્મ તેજ પ્રકારે વ્યક્તિધર્મ સમાજધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ, વિશ્વધર્મ વગેરે અહીં તો ખાસ કરીને સાધુતા જાળવવાનો સાધુધર્મ સમજાવવામાં આવ્યો છે કે જે સાધુધર્મમાં મુખ્યતયા નહિ તો ગૌણતાએ પણ ઇતર ધર્મોનો (વ્યક્તિધર્મ સમાજધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ, અને વિશ્વધર્મનો) સમાવેશ થાય છે

ભગવાન મહાવીરની પાટે બેસી તેમના જે પ્રવચનો શ્રીસુધર્મ સ્વામીએ જંબૂને ઉદ્દેશીને કહ્યા હતા તેજ પ્રવચનોને પોતાના સુશિષ્ય મનકને શ્રી સ્વયંભવ સ્વામીએ કહ્યા

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] ધર્મ એ સર્વોત્તમ (ઉચ્ચ પ્રકારનું) મંગળ છે અહિંસા સંયમ અને તપ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે આવા ધર્મમાં જેનું મન હમેશા લીન રહે છે તેવા પુરુષને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે

નોંધ—કોઇ મનુષ્ય મંગળ લીધા વિના કોઇ પણ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતું નથી માટે મંગળની સૌ કોઇને આવશ્યકતા છે મંગળ પાંચ પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્ય મંગળ-પુત્રાદિનો જન્મ (૨) અશુદ્ધ મંગળ-ગૃહાદિ

નૂતન બનાવવા (૩) ચમત્કારિક મગળ-વિવાહાદિ કાર્ય (૪) કીકુમગળ-ધનાદિની પ્રાપ્તિ અને (૫) સદા મગળ-ધર્મપાલન ને બધા પૈકી સર્વોત્તમ મગળ જો કોઇ હોય તો તે ધર્મજ છે બીજા મગળોમા અનગળનો સભવ છે ધર્મરૂપ મગળમાં તેમ બનતુ નથી તે સદા મંગળમય રહે છે અને પાળનારને પણ મગળમય રાખે છે માટે જ તે સર્વોત્તમ મગળ છે.

દુર્ગતિમા જતા જીવોને બચાવે તે ધર્મ. તેવો ધર્મ આ ત્રણ વસ્તુમા સમાઈ જાય છે

અહિંસા—અહિંસા એટલે પ્રાણાતિપાતથી વિરતિ શુદ્ધ-પ્રેમ, દયા કે અનુકપાથી હૃદય છલકાય છે ત્યારે જ સાચો મિત્રભાવ જાગે છે સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે મિત્રભાવ રાખવો, ઉપયોગપૂર્વક કોઇને દુભવવાની ઇચ્છા રાખ્યા વિના દૈહિક, માનસિક કે આત્મિક કોઈ પણ તેવી ક્રિયા કરવી તે વાસ્તવિક રીતે અહિંસા ક્રિયા છે આવી અહિંસાનો આરાધક માત્ર અહિંસક જ નથી હોતો બલ્કે હિંસાનો પ્રબળ વિરોધક હોય છે.

સયમ—આસ્રવદ્વારથી ઉપરતિ (પાપકાર્યોને રોકવા) સયમના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) કાયિક સયમ, (૨) વાચિક સયમ અને (૩) માનસિક સયમ દેહને લગતા પદાર્થોની જેમ બને તેમ જરૂરિયાતો ઘટાડવી તે કાયિક સયમ છે વાણીને દુષ્ટમાર્ગથી નિવારીને સુમાર્ગમા પ્રવર્તાવવી તે વાચિક સયમ અને મનને દુર્વિકલ્પોમાથી છોડાવીને સુવ્યવસ્થિત રાખવુ તે માનસિક સયમ છે સંયમના વિસ્તૃત સત્તર ભેદોનું વર્ણન આગળ આવશે.

તપ—વાસનાનો નિરોધ કરવો તેનુ નામ તપ ધીરે ધીરે મલિન ચિત્તવૃત્તિની શુદ્ધિ માટે આતરિક તથા બાહ્યક્રિયા કરવી તે તપશ્ચર્યા છે તે તપના બાર ભેદોનુ વર્ણન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા છે.

અહિંસામા સ્વ અને પરનુ હિત છે સૌ કોઇને શાન્તિ મળે છે. માટે જ અહિંસા એ ધર્મ છે સયમથી પાપી પ્રવૃત્તિ અટકે છે, તૃષ્ણા મદ પડે છે અને તેવા સયમીપુરુષો જ રાષ્ટ્રશાન્તિમા સાચા ઉપકારક સિદ્ધ થઈ પડે છે અનેક દુખિતોને તે દ્વારા આશ્વાસન મળે છે, માટે સયમમાં ધર્મ છે. તપશ્ચર્યાથી અત-કરણની વિશુદ્ધિ થાય છે માટે જ તપશ્ચર્યામા ધર્મ છે આ રીતે તે તત્ત્વો દ્વારા સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ત્રણે દૃષ્ટિઓનો સમન્વય, શુદ્ધિ તથા વિકાસ થાય છે. માટે જ તે ત્રણે તત્ત્વોની ક્રિયા તે ધર્મક્રિયા છે આવા ધર્મમા જેઓનું મન છે તેઓ મનુજ અને દેવોને પણ વંદ

હોય તેમા કશુ જ આશ્ચર્ય નથી અર્થાત્ કે તેવા ધર્મિષ્ઠનું વાતાવરણ જ એટલુ સુદર હોય છે કે ત્યા દેવો પણ ઝૂકે નમી પડે છે

[૨] જેમ ભમરો વૃક્ષોના ફૂલોમાથી મધ ચૂસે છે (રસ પીએ છે) ત્યારે તે ફૂલોને ઈજા પહોંચાડયા વિના પણ પોતાની જાતને પોષી શકે છે

[૩] તેમ સસારના રાગબધનથી (ગ્રથીથી) રહિત એવા પવિત્ર સાધુઓ આ વિશ્વમા વસે છે કે જેઓ ફૂલમા ભમરાની માફક આ સંસારમા માત્ર પોતાની ઉપયોગી સામગ્રી (વસ્ત્રપાત્રાદિ) તથા શુદ્ધ-નિર્દોષ ભિક્ષા (અન્નપાન) અને તે પણ ગૃહસ્થે આપેલી તે મેળવીને સંતુષ્ટ રહે છે

નોધ —બીજાને પીડા ન આપવી તે અહિંસા પરને પીડા ન ઉપજે તેવી રીતે બહુ થોડામા જીવનનિર્વાહ કરી લેવો તે સયમ અને તેમ કરવા જતા પોતાની ઇચ્છાનો નિરોધ થાય તે તપ આવી રીતે સાધક જીવનમા સ્વાભાવિક ધર્મનું વ્યવહારિક અને નિશ્ચય એમ બ ને દ્રષ્ટિએ પાલન સ્વય થતુ રહે છે ભ્રમર અને સાધુ એ બ નેમા ભિક્ષુની વિશેષતા એ છે કે ભમરો તો વૃક્ષનું પુષ્પ ઈ છે કે ન ઇચ્છે તો પણ તેમાથી રસને ચૂસે છે પરતુ ભિક્ષુઓ તો ગૃહસ્થ પોતાનામાથી રાજીખુશીથી આપે તેજ ગ્રહણ કરે છે

[૪] તે ધર્મિષ્ઠ શ્રમણ સાધકો કહે છે કે અમે અમારી ભિક્ષા તેવી રીતે મેળવીશુ કે જે ભિક્ષાદ્વારા કોઈ પણ દાતારને દુ ખ ન થાય અથવા અમે એવુ જીવન ગાળીશુ કે જે જીવનમાં કોઈ પણ પ્રાણી જાતને અમારા નિમિત્તે હાનિ ન પહોચે ' વળી ભમરાઓ જેમ અકસ્માત પ્રાપ્ત થયેલાં ફૂલો પર બેસી જાય છે તેમ તેવા શ્રમણવરો અપરિચિત ઘરોમા (પોતાના નિમિત્તે જ્યાં ભોજન ન થયું હોય તેવા ઘરોમા (ભિક્ષાર્થે) જ ગમન કરે છે

નોંધ—જે અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરી સર્વ જીવો પર સમભાવ રાખે છે અને તપશ્ચર્યામાં મગ્ન રહે છે તે શ્રમણ કહેવાય છે. શ્રમણનું જીવન સ્વાવલંબી હોવું જોઈએ તેની પ્રત્યેક ક્રિયા ઉજળી હોવી જોઇએ. તેની આવશ્યકતાઓ હલકી હોવી જોઇએ અર્થાત્ કે સાધુજીવન નિઃસ્વાર્થી અને નિષ્પક્ષપાતી જીવન છે અને તે આવા નિયમ ભાવથી જ સુરક્ષિત રહી શકે.

[૫] મધુકર જેવા શાણા મુનિઓ (કે જેઓ ઘર અને કુટુંબથી) અનાસક્ત (બંધનરહિત) તથા કોઈ પણ જાતના ખોરાકમાં સંતુષ્ટ રહેવાની ટેવવાળા દમિતેન્દ્રિય હોય છે તેથી જ તેઓ શ્રમણો કહેવાય છે

નોંધ—અનાસક્તિ, દાન્તતા અને મળેલામાં સંતોષ એમ આ ત્રણ ઉચ્ચ ગુણો એ જ સાધુતા છે અથવા તો શરીર, વચન અને મનનું દમન, બ્રહ્મચર્યનું પાલન, કષાયોનો ત્યાગ અને તપશ્ચર્યા વડે આત્મ સાધના કરે એ જ સાધુ.

એમ કહું છું

એ પ્રમાણે દ્રુમપુષ્પિકા નામનું પ્રથમ અધ્યયન પૂર્ણ થયું



શ્રામણ્યપૂર્વક

(સાધુત્વ સૂચક)

૨

ઇચ્છા આકાશ જેવી અનંત છે એટલે આખાએ વિશ્વના પદાર્થો મળે તો યે ! તેમ છતાં તે પરિમિતજ છે તેથી ઇચ્છાની અનંતતા તેમાં કયાંથી સમાય ! ઇચ્છાનો પાર સંસારની વસ્તુઓમાં કયાંથી પમાય !

તેથીજ જ્યાં ઇચ્છા, તૃષ્ણા કે વાસના છે ત્યાં અતૃપ્તિ શોક અને ખેદ છે જ્યાં ખેદ છે ત્યાંજ વિકલ્પો છે અને વિકલ્પો છે ત્યાં શાંતતા નથી તેથી શમરસના પિપાસુ સાધુએ બાહ્ય ઇચ્છાઓનેજ તિલાંજલિ આપી દેવી પડે અને જ્યાં અનંતતા છે એવા આત્મસ્વરૂપમાંજ તેને જોડી દેવી જોઇએ તેજ સાચું શ્રામણ્ય છે

ગુરુદેવ બોલ્યા.—

[૧] જે વિલાસમનાં કિંવા દુષ્ટ ઇચ્છાઓને નિવારી શકે નહિ તે સાધુ સાધુતા કેમ પાળી શકે ! અને તેવી ઇચ્છાઓને આધીન થયેલો તે પગલે પગલે ખેદ પામીને સંકલ્પ વિકલ્પોને વશ થાય.

નોંધ:—વાસના બીજ અનર્થનું મૂળ છે તેનો વેગ ન રુકાવાય તો સુધર્મનો લોપ થાય વિકલ્પોની વૃદ્ધિ થવાથી મન રૂલાયમાન થાય અને ચિત્તની અસ્થિરતા વધશે અને પછી ખેદ ઉપજાવી ઉત્તમ યોગીને પણ પતિત કરી દે

[૨] વસ્ત્રો, કસ્તુરી, અગર કે તેવા સુગંધી પદાર્થો, મુકુટાદિ અલંકારો, સ્ત્રીઓ તથા પલંગ વગેરે સુખશય્યાઓને પરવશપણે જે ન ભોગવે તે કંઈ ત્યાગી કહી શકાય નહિ

નોંધ—પરવશપણે અર્થાત્ કાંતો ઉપરના સાધનો ન જ મળ્યા હોય અને ન ભોગવે અથવા મળવા છતાં રોગ કે તેવા બીજા કોઈ કારણે ભોગવી ન શકે તો તે ન ભોગવવા છતાં આદર્શ ત્યાગી કહી શકાય નહિ કારણ કે ત્યાં પદાર્થોનો ભોગ ભલે ન હોય પણ પદાર્થ ભોગવવાની લાલસા તો છે જ.

[૩] પરંતુ જે મનોહર તથા ઇષ્ટ એવા કામભોગો સ્વતંત્ર રીતે પ્રાપ્ત થવા છતાં તેને શુભ ભાવનાઓથી પ્રેરાઈ પોતાથી અળગા કરી ત્યાગી દે છે તેજ આદર્શ ત્યાગી કહેવાય છે.

નોંધ—મનોરમ્ય અને દિવ્ય ભોગોની સંપૂર્ણ સામગ્રી હોય, તેને ભોગવી શકે તેવું શરીર હોય, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છતાં આવા પ્રસંગમાં પણ વૈરાગ્યપૂર્વક તેનો ત્યાગ કરે તે આદર્શ ત્યાગી ગણાય છે. જો કે ભોગો ન મળવા છતાં તેવા સમયે પણ તેના ત્યાગની ભાવના થવી દુર્લભ જ છે પરંતુ આ શ્લોકમાં ઉત્તમ ત્યાગની અપેક્ષાએ ઉપર્યુક્ત કથન છે.

[૪] સમદ્રષ્ટિથી (સંયમની અભિમુખ દ્રષ્ટિ રાખી) સંયમમાં વિચરવા છતાં કદાચિત્ (ભોગવેલા ભોગોના સ્મરણથી અથવા નહિ ભોગવેલાને ભોગવવાની વાસના થવાથી) તે સંયમી સાધુનું મન સંયમમાર્ગથી બહાર જાય (ચલિત થાય) તો તેને આ પ્રમાણે ચિંતવવું જોઈએ કે "વિષયભોગની સામગ્રી મારી નથી અને હું પણ તેનો નથી. અથવા તે સ્ત્રી મારી નથી તેમ હું પણ તેનો નથી" આવી રીતે સુવિચારના અંકુશથી તે પરનો સ્નેહ (આસક્તિ) હઠાવી લે

નોંધ—વાસનાનું બીજ એટલું સૂક્ષ્મ છે કે ઘણી વખત તે નિર્મૂળ થયું હોય તેમ લાગે છે પરંતુ ક્વચિત્ સહજ નિમિત્ત મળતા તે અંકુર પાછાં ઉઠે છે રથનેમિ અને રાજીમતી દેવીનો ઉત્તરાધ્યયનમાં

આરેરો પ્રસંગ તેની પ્રતીતિ આપે છે કદાચિત્ સંયમથી અસ્થિર ચિત્ત થાય તો તેને સ્થિર કરવાના સચોટ વિચારો અને ઉપાયો માટે જ આ સૂત્રની પાંચમી ગાથા આપેલી ચૂલિકા ?

જો માત્ર ચિંતનથી મનોનિગ્રહ ન થાય તો શું કરવું ?

[૫] (મહાપુરુષો કહે છે કે —) શરીરનું સુકોમળપણું ત્યાગી ઋતુ પ્રમાણે શીત કે તાપની આતાપના લો અથવા પોતાને અનુકૂળ બીજાં તપશ્ચર્યા કરો અને આવી રીતે કામભોગોની વાછાને ઓળંગશો તો દુઃખ પણ ઉલ્લંઘી શકશો દ્વેષને છેદી નાખો અને આસક્તિને દૂર કરો બસ આમ કરવાથી આ સંસારમાં સુખી થશો

નોંધ — કામથી ક્રોધ ક્રોધથી સંમોહ સંમોહથી રાગ અને દ્વેષ અને રાગદ્વેષથી દુઃખ એમ દુઃખની પરંપરાનું મૂળ વાસના જ છે માટે વાસનાનો ક્ષય કરવાની ક્રિયારૂપ તપશ્ચર્યા કરવી તેજ દુઃખનાશનો ઉપાય છે

અહીં રથનેમિ તથા રાજીમતીનું દૃષ્ટાંત આપી તે વસ્તુને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે

સોરઠ દેશમાં એક અલકાપુરી સમાન વિશાળ દ્વારિકા નામે નગરી હતી ત્યાં બળેલા યાદવકુળ સહિત શ્રીકૃષ્ણ રાજ્ય કરી રહ્યા હતા તેમના પિતાશ્રીનું નામ વસુદેવ અને વસુદેવના મોટા ભાઈનું નામ સમુદ્રવિજય હતું તે સમુદ્રવિજયના શિવાદેવી નામના પટરાણીના અંગજાત સુપુત્રનું નામ નેમિનાથ હતું

નેમિનાથ જ્યારે યુવાનવયના થયા ત્યારે કૃષ્ણ મહારાજની પ્રબળ ઇચ્છાથી તેમનું વેવિશાળ ઉગ્રસેન (જેનું અપર નામ *ભોજરાજ કિંવા ભોગરાજ હતું તે) રાજાનાં ધારણી નામના રાણીની અંગજાત રાજીમતી નામની સૌંદર્યવતી કન્યા સાથે થયેલું

* ડૉ. હમન જેકોબી તેને ભોજરાજ તરીકે સિદ્ધ કરે છે

શ્રાવણ સુદ છઠ્ઠના શુભ મુહૂર્તે મોટા ઠાઠમાઠ સાથે તે કુમાર ઠરાવેલા નિયમ પ્રમાણે પરણવા સારુ શ્વસુર ગૃહે પધારતા હતા તેવામાં માર્ગે ચાલતા પાંજરામાં પૂરેલાં પશુઓનો પીડિત પોકાર તેના કર્ણદ્વારે અથડાયો સારથિને પૂછતાં તેને ખબર પડી કે આ તો પોતાના જ લગ્નનિમિત્તે આટલા પશુઓની હિંસા થવાની છે.

આ સાંભળતા જ તેને આ અને એવા અનેક અનર્થો એકે એક કાર્યમાં દેખાવા લાગ્યા આ સંસારના સ્વાર્થો પર તેને વૈરાગ્યની સ્ફુરણા જાગી પૂર્વના સત્સંગનો તેમાં વેગ મળ્યો અને તેની ભાવનાનો પ્રવાહ સહજ વારમાં પલટી ગયો ત્યાંથીજ રથ પાછો વાળીને તે ઘેર આવ્યા અને ખૂબ ચિંતન કરી આખરે તેણે ત્યાગમાર્ગને અંગીકૃત કર્યો તેની ઉત્કટ ભાવનાથી બીજા પણ એક હજાર સાધકો તેની સાથે યોગમાર્ગને આરાધવા માટે નીકળી પડ્યા

પાછળથી રાજીમતી પણ આ નિમિત્તે પ્રબળ વૈરાગ્યપૂર્વક સાધ્વી થયા માનસો સહચરીઓ સાથે તેણે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી લીધી.

એકદા રૈવતક પર્વત પર નેમિનાથ ભગવાનને વંદન કરવા જતાં માર્ગમાં ખૂબ મેઘવૃષ્ટિ થતા તેના વસ્ત્રો ભિંજાયા, એક એકાંત ગુફામાં તે પોતાના બધાં વસ્ત્રો ઉતારીને સુકવવા લાગ્યા.

તેવામાં તેજ ગુફામાં ધ્યાનસ્થ રહેલા નેમિનાથના નાનાભાઇ રથનેમિ કે જે બાળવયથી યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયા હતા, તેની દૃષ્ટિ રાજીમતીના દેહ પર પડી સૌન્દર્યમય શરીર અને એકાન્તવાસમાં તેને નહિ અનુભવેલ વેદના થઇ આવી વિકારની વાસનાએ તેને વ્યાકુળ બનાવ્યા તેને પોતાની યોગદશાનું ભાન ન રહ્યું છેવટે તે સાધ્વી શ્રીરથનેમિને કેવી રીતે સંયમ માર્ગમાં સ્થિર કરે છે તે વાચવા માટે તેમનો તથા સતી રાજીમતીનો પરસ્પર વાર્તાલાપ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના બાવીસમા અધ્યયનમાં જોઇ લો *

* ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું અનુવાદન. પાનુ ૨૮૫ થી ૨૯૩.

યોગેશ્વરી રાજીમતી દેવીએ જે વચનરૂપ અંકુશથી રથનેમિને માર્ગ પર દોર્યા તે વચનોનો સારાંશ નીચેની ગાથાઓમાં છે

[૬] અગંધન કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા સર્પો ઝગઝગતી અગ્નિમાં બળી મરવું પસંદ કરે છે પરંતુ વમેલું વિષ ફરીથી પીવાનું ઇચ્છતા નથી

[૭] અપયશના અભિલાષિન્ ! તને ધિક્કાર હો ! કે જે તું વાસના મય જીવન માટે વમેલા ભોગોને ભોગવવા ઇચ્છે છે એવા પતિત જીવન કરતાં તારું મૃત્યુ વધારે ઉત્તમ છે

[૮] હું ભોજકવિષ્ણુની પૌત્રી અને ઉગ્રસેન મહારાજાની પુત્રી છું અને તું અંધક વિષ્ણુનો પૌત્ર અને સમુદ્રવિજય મહારાજાનો પુત્ર છે રખે આપણે ગંધનકુળના સર્પ જેવા થઈએ ! ઓ સંયમીશ્વર ! નિશ્ચળ થઈ સંયમમાં સ્થિર થા

નોંધ—હરિભદ્રસૂરિના કથનના આધારે ડૉ હર્મન જેકોબી પોતાની નોંધમાં લખે છે કે ભોજરાજ કિંવા ભોગરાજ એ ઉગ્રસેન મહારાજાનું અપરનામ છે અંધકવિષ્ણુ એ સમુદ્રવિજય મહારાજાનું અપરનામ છે

[૯] હે મુનિ ! જે જે સ્ત્રીઓને જોઈશ અને તે સ્ત્રીઓને જોયા પછી જો આમ કામભોગની વાંછના રાખ્યા કરીશ તો સમુદ્ર કિનારે હડ નામનો વૃક્ષ જેમ પવનથી ઉખડી જાય છે તેમ તારો આત્મા ઉચ્ચ ભૂમિકાથી પતિત થશે

[૧૦] બ્રહ્મચારિણી અને સાધ્વીના આ આત્મસ્પર્શી અને સચોટ વચનોને સાંભળી જેમ અંકુશ વડે (મદોન્મત્ત) હાથી વશ થાય તેમ રથનેમિ શીઘ્ર વશ થયા અને સંયમધર્મમાં બરાબર સ્થિર થયા

નોંધ—આ હાથીરૂપ રથનેમિ, માવતરૂપ રાજીમતી અને અંકુશરૂપ વચનો હતાં રથનેમિનો વિકાર ક્ષણવારમાં ઉપશાંત થઈ ગયો અને પોતાનું ભાન થવાથી તે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક પોતાના માર્ગમાં સ્થિર થયા ચારિત્ર્યનો પ્રભાવ શું ન કરે ?

[૧૧] જેમ તે પુરુષશ્રેષ્ઠ રથનેમિએ વિષયભોગથી મનને શીઘ્ર હટાવી લીધું તેમ વિચક્ષણ અને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો પણ વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ પરમ પુરુષાર્થ કરે.

નોંધ—ચિત્તની સંયમતા મહત્ત્વની છે. મનનો વેગ વાયુ જેવો છે. સંયમમાં સતત જાગૃતિ અને વૈરાગ્ય એ બન્ને તેની લગામો છે. લગામો શિથિલ થાય કે તરત જ ચિંતનથી તેને મજબૂત કરવી.

માનસિક ચિંતનની સાથેસાથ શારીરિક સંયમની પણ પ્રમાણ પૂરતી આવશ્યકતા છે તે વિવેક ભુલાવો ન જોઈએ.

શરીર, પ્રાણ અને મન એ ત્રણે પર કાબુ રાખવાથી કર્મબંધનો નિરોધ થાય છે અને શાંતિની ઉપાસના (સાધના) સિદ્ધ થતી રહે છે. જેમ જેમ રાગ અને દ્વેષનાં બંધન ક્ષય થતાં રહે છે તેમ તેમ આનંદનો સાક્ષાત્કાર થતો જાય છે.

એમ કહું છું.

એ પ્રમાણે શ્રામણ્યપૂર્વક નામનું બીજું અધ્યયન પૂર્ણ થયું



ક્ષુલ્લકાચાર

(લઘુ આચાર)

૩

ત્યાગ એ જેટલો વ્યક્તિગત આધ્યાત્મિક વિકાસમા સહાયક છે તેટલોજ સમાજ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વને પણ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે ઉપકારક થઈ પડે છે

જે સમાજમા આ રા ત્યાગની પૂજા છે તે સમાજ નિસ્વાર્થી સંતોષી અને પ્રશાત હોવાનો તેની નિસ્વાર્થતા રાષ્ટ્રની પીડાતી પ્રજાને આશ્વાસન આપી શકે અને તેની શાતિના આંદોલનો વિશ્વમા શાતિનો પ્રચાર કરી શકે

આથી જે રાષ્ટ્રમા ત્યાગની મહત્તા છે ત્યા સુખનો સાગર સ્વય ઉતરવાનો તે સાગરની લહેરમા વૈરીના વૈમનસ્ય લય થવાના અને વિરોધક શક્તિના પ્રચડ બળો પણ શમી જવાના

પરતુ જે રાષ્ટ્રની પ્રજામા ભોગવાસનાનુજ પ્રાધાન્ય છે તે દેશમા ધન હોવા છતા સ્વાર્થ, મદાધતા, રાષ્ટ્રદ્રોહ ઈત્યાદિ શાતિના શત્રુઓનું સ્વરાજ્ય વ્યાપી રાષ્ટ્રશાતિનું આજે કાલે કે પછી અપહરણ થવાનુ સારાશકે આદર્શ ત્યાગમા વિશ્વશાતિનુ મૂળ છે અને વાસનાનુ પોષણ વિશ્વની અશાતિનુ કારણ છે

આદર્શ ત્યાગીને ત્યાગ એજ જીવન છે જીવનમા સાપ્રદાયિકતાના વિષ ન ભળે કે તે જીવન કલુષિત ન થાય તે સારુ સાધક

દશામાં ત્યાગીને ખૂબ સાવધ રહેવું પડે છે. તેથી તે સાવધાનતા સતત વ્યવસ્થિત જાળવવા માટે જ આધ્યાત્મિક દર્દોના પ્રખર ચિકિત્સક મહર્ષિ દેવોએ માનસિક મંથનથી સંશોધન કરી જાણેલાં સાધુતાના સંરક્ષણ માટે સૂક્ષ્મથી માંડીને મોટા આકાર સુધીનાં બાવન અનાચીર્ણ (નિષેધાત્મક) નિયમોનું આ અધ્યયનમાં વર્ણન આપ્યું છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા—

[૧] જેમનો આત્મા સંયમમાં સુસ્થિર થયો છે જેઓ સાંસારિક વાસનાથી કિંવા આંતરિક અને બાહ્ય પરિગ્રહથી મુક્ત થયા છે, જેઓ પોતાના અને પરના આત્માને કર્મોથી બચાવી શકે છે અથવા જેઓ છકાય (દુનિયાનાં પ્રાણીમાત્ર)ના રક્ષક છે, તેઓ આંતરિક ગ્રંથીથી રહિત છે તેવા મહર્ષિઓનું જે અનાચીર્ણ (નહિ આચરવા યોગ્ય) છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

નોંધ—સ્ત્રી, ધન, પરિવાર ઇત્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહ અને ક્રોધાદિ જે આભ્યંતરિક છે તે આંતરિક પરિગ્રહ કહેવાય છે. અહીં ગ્રંથ શબ્દ વપરાયો છે.

*છકાયમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ (હાલતા ચાલતા બધા જીવો) એમ છ જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

[૨] બાવન પ્રકારના અનાચીર્ણોનાં નામો ક્રમશ આ પ્રમાણે છે — (૧) ઔદ્દેશિક (પોતાને ઉદ્દેશીને બનાવેલો આહાર હોય તેને સાધુ લે તે આ આધાકર્મિક દોષ લાગે.) (૨) ક્રીતકૃત (સાધુ માટે ખરીદીને બનાવેલો આહાર લેવો તે દોષ). (૩) નિત્યક (હમેશાં એકજ ઘેર આમંત્રણ આપી જાય ત્યાં આહાર લેવો તે), (૪) અભિહૃત (દૂરથી સાધુ માટે ઉપાશ્રયાદિ સ્થાનમાં સન્મુખ લાવેલો આહાર લેવો તે), (૫) રાત્રિભક્ત (રાત્રિ ભોજન કરવું), (૬) સ્નાન કરવું. (૭)

ચદન વગેરેની ગધોનો ઉપયોગ કરવો (૮) પુષ્પોનો ઉપયોગ કરવો (૯) પખાથી પવન નાખવો,

નોધ —આમ ત્રણ આપે તેમા પોતાનુ નિમિત્ત હોવાનો પાકો સભવ છે માટે તે આહાર શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ સાધુ માટે વર્જ્ય કહ્યો છે

[૩] (૧૦) સનિધિ (પોતાને કે પરને માટે ઘી ગોળ કે કોઈપણ પ્રકારના આહારનો રાત્રિએ સગ્રહ કરી રાખવો તે) (૧૧) ગૃહિભાત્ર (ગૃહસ્થના પાત્રમાં આહારાદિ કરવો તે) (૧૨) રાજપિંડ (ધનિક લોકો પોતાને માટે બલિષ્ઠ ઔષધિ નાખી ખોરાક બનાવે છે તે) (૧૩) કિમિચ્છક (તમોને શુ જોઈએ એમ પૂછીને બનાવેલો આહાર લેવો તે અથવા દાનશાળાનો આહાર લેવો તે) (૧૪) હાડ માસ ત્વચા રોમ ઇત્યાદિને સુખ થાય તેવુ તૈલાદિકનું મર્દન કરાવવુ તે (૧૫) દતપ્રધાવન (દાતણ કરવુ) (૧૬) સપ્રશ્ન (ગૃહસ્થોના શરીર કે ગૃહ સબધી કુશળક્ષેમ પૂછી તેની વાર્તામાં રસ લેવો તે) (૧૭) દેહપ્રલોચન (આ સોકે તેવા સાધનથી શરીરની શોભા નીરખવી,

નોધ —બલિષ્ઠ આહાર કરવાથી શરીરમા વિકાર થવા સભવ છે અને વિકાર વધવાથી સયમમા હાનિ પહોચવાનો સભવ રહે માટે તે વર્જ્ય છે દાનશાળાનો આહાર લેવાથી અન્ય યાચકોની લાગણી દુભાવાનો સભવ છે

[૪] (૧૮) અષ્ટાપ (જુગાર ખેલવો) (૧૯) નાલિકા (શેતરંજ વગેરે બીજી રમતો રમવી) (૨૦) છત્રનું ધારણ કરવુ (૨૧) ચિકિત્સા (જે દ્વારા હિંસા થાય તેવુ વૈદુ કરાવવુ તે) (૨૨) પગમા પગરખાં પહેરવા (૨૩) અગ્નિનો સમારભ કરવો

નોધ —નાલિકા એ એક જાતની પ્રાચીન રમત છે પરતુ તે શબ્દથી ચોપાટ જાણો શેતરજ વગેરે સૌ રમતો સમજી લેવી તે રમતો સાધુ જન માટે વર્જ્ય છે કારણકે તેમા અનેક દોષોનો સભવ છે

[૫] (૨૪) શય્યાતરપિંડ (જે ગૃહસ્થે રહેવા માટે આશ્રય આપ્યો હોય તેનું ભોજન લેવું તે), (૨૫) આસંદી–પર્યંકનો ઉપયોગ (સાંગામાચી કે પલંગ પર બેસવું), (૨૬) ગૃહાન્તર નિષદ્યા (બે ઘરની વચ્ચે બેસવું અથવા ગૃહસ્થને ત્યાં બેસી રહેવું), (૨૭) શરીરનું ઉદ્વર્તન કરે (શરીરને પીઠી વગેરે ચોળે),

નોંધ—જેની આજ્ઞાથી મકાનમાં સાધુ રહ્યા હોય તેના ઘરના આહાર પાણી લેવાની મનાઈનું કારણ એ છે કે પોતાને ત્યાં મીજમાન આવ્યા છે તેમ ધારી સાધુને ઉદ્દેશીને ખોરાક થાય અને તેથી દોષ થવાનો સંભવ છે.

આસંદી એ હીંડોળાખાટ કે સાંગામાચી જેવું ગૃહસ્થનું આસન હોય છે. તેવે સ્થળે બેસવાથી પ્રમાદાદિ દોષોનો સંભવ છે

બે ઘરની વચ્ચે બેસવાથી તે તે ઘરના માણસોને આ કોઈ ચોર હશે તેવી શંકા થવાનો સંભવ છે.

ગૃહસ્થને ત્યાં રોગી, અશક્ત કે તપસ્વી સાધુ દેહની અશક્તિના કારણે બેસે તેને છૂટ છે. તે સિવાય ગૃહસ્થને ત્યાં બેસી ન રહે ગૃહસ્થને ત્યાં બેસવાથી પરિચય વધે અને પરિચયથી સંયમી જીવનને બાધા પહોંચે.

[૬] (૨૮) ગૃહસ્થની સેવા કરવી અથવા ગૃહસ્થની સેવા લેવી, (૨૯) પોતાનું કુળ કે જાતિ ઓળખાવી ભિક્ષા મેળવવી, (૩૦) તપ્તાનિવૃતભોજિત્વ (જે ગરમ પાણી બરાબર અગ્નિનું શસ્ત્ર લાગી ઉકળ્યું નહોય તેવું સચેત પાણી લેવું), (૩૧) રોગ કિંવા ક્ષુધાની પીડા ઉપસ્થિત થાય ત્યારે વહાલાનું સ્મરણ કરવું કે કોઈનું શરણ ઇચ્છવું તે

નોંધ—અહીં સેવાનો અર્થ અંગ વગેરે દબાવવાં ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ છે. વિના કારણ આવી સેવાઓ લેવાથી આળસ વગેરે દોષોનો સંભવ છે વાસણના ઉપર, નીચે અને મધ્ય એ ત્રણે ભાગમાં બરાબર તપેલું હોય તેવું ગરમ પાણી અચિત્ત ગણાય છે.

[૭] (૩૨) મૂળા, (૩૩) આદું કે (૩૪) શેરડીના કકડા જે નિવૃત ન હોય અર્થાત્ સચિત્ત હોય તે ભોગવવાં તે, (૩૫) સચેત

સૂરણ વગેરે કંદ કે (૩૬) સચિત્ત જડીબુટ્ટી × (૩૭) સચિત્ત ફળ (૩૮) કે સચિત્ત બીજ ગ્રહણ કરવાં તે.

નોંધ—જીવસહિત હોય તો સચિત્ત ગણાય અને જીવરહિત હોય તે અચિત્ત ગણાય. અન્ય જાતિના કોઈ પણ શસ્ત્રથી પરિણત થયેલી કિંવા પકાવેલી વસ્તુઓ અચિત્ત થઈ જાય છે

(૮) (૩૯) ખાણનું લવણ (૪૦) સિંધાલૂણ (૪૧) સામાન્ય મીઠું (૪૨) રોમદેશનું (રોમક) મીઠું (૪૩) સમુદ્રનું મીઠું (૪૪) ખારો (પાંશુ લવણ) તથા (૪૫) કાળું મીઠું એમ અનેક પ્રકારનું મીઠું જો સચેત ગ્રહણ કરાય તો તે દૂષિત છે

[૯] (૪૬) ધૂપન (ધૂપ દેવો કિંવા બીડી વગેરે પીવાં) (૪૭) વમન (ઔષધદ્વારા ઊલટી કરવી) (૪૮) બસ્તિકર્મ (ગુહ્ય સ્થાનદ્વારા બસ્તિ ઔષધિનો શરીર માટે ઉપયોગ કરવો કિંવા હઠયોગની તેવી ક્રિયા કરવી) (૪૯) વિરેચન (વિના કારણે ઔષધદ્વારા જુલાબ લેવો) (૫૦) નેત્રશોભાર્થે અંજન ઇત્યાદિનો ઉપયોગ કરવો (૫૧) દાંતને રંગવા (૫૨) ગાત્રાભ્યંગ (શરીરની ટાપટીપ કરવી કિંવા શરીરની વિભૂષા કરવી)

નોંધ—ધૂપનનો અર્થ વસ્ત્રાદિકને ધૂપ દેવો એવો પણ થાય છે. ઘણું ખાઈ પછી તેને ઔષધ દ્વારા મોંથી ઊલટી કરીને કે વિરેચનથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો તે દૂષણ છે તે દૃષ્ટિએ વમન અને વિરેચન એ બન્નેનો નિષેધ કર્યો છે

[૧૦] સંયમમાં જ યોજાયેલા અને દ્રવ્યથી (ઉપકરણથી) હળવા તેમ જ આભ્યંતર (ક્રોધાદિ કષાયો)થી હળવા એવા નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓ માટે ઉપર કહેલાં બાવન અનાચીર્ણો (નહિ આચરવા યોગ્ય વસ્તુઓ) છે

× કેટલીક વસ્તુઓ સંબંધી સચિત્ત–અચિત્તનો નિર્ણય સામાન્ય રીતે ન થઈ શકે તે સારુ સચિત્ત–અચિત્ત નિર્ણાયક કમિટિનો નિબંધ કૉન્ફરન્સ રિપોર્ટમાં વાંચી લેવો

[૧૧] ઉપરના અનાચીર્ણોથી રહિત, પાંચ આસ્રવદ્વારોના ત્યાગી, મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત, છકાય જીવોના પ્રતિપાલક (અહિંસક), પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનાર, ધીર અને સરળ સ્વભાવી જે નિર્ગ્રંથ મુનિઓ હોય છે;

નોંધઃ—મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન), અવ્રત, કષાય, પ્રમાદ અને અશુભયોગ એ પાંચ વસ્તુઓથી જ પાપનું આગમન થાય તે આસ્રવદ્વાર કહેવાય છે.

[૧૨] તે સમાધિવંત સંયમી પુરુષો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં આતાપના લે છે હેમંત (શીત) ઋતુમાં વસ્ત્રને વેગળાં કરી ટાઢ સહન કરે છે અને વર્ષા ઋતુમાં માત્ર પોતાના સ્થાનમાંજ અંગોપાંગનું સંવરણ કરી બેસી રહે છે.

નોંધઃ—સાધુજનો ત્રણે ઋતુઓમાં ભિન્નભિન્ન પ્રકારની શરીરને અને મનને દમવા માટે તપશ્ચર્યા કરે છે. અહિંસા, સંયમ અને તપની ત્રિપુટિની આરાધના કરવી તેજ સાધુતા છે ભિન્ન ભિન્ન ઋતુઓમાં કષ્ટ પડે તેનો પ્રતિકાર કરવો નહિ તેમાં સાધુતાની રક્ષા છે

[૧૩] પરિષહ (આકસ્મિક આવી પડેલાં સંકટો) રૂપ શત્રુઓનું દમન કરવાવાળા, મોહને દૂર કરનારા અને જિતેન્દ્રિય (ઇંદ્રિયોના વિષયોને જીતનાર) મહર્ષિઓ સર્વ દુઃખનો નાશ કરવા માટે સંયમ અને તપમાં પ્રવૃત્ત થાય છે

[૧૪] અને તેમાંના કેટલાક સાધુઓ દુષ્કર એવું (તપ) કરીને તથા ન સહન થઈ શકે તેવું (કષ્ટ) સહીને ઉચ્ચ પ્રકારના દેવલોકમાં ગમન કરે છે અને કેટલાક કર્મરૂપ રજથી સાવ મુક્ત થઈને સાધ્યસિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ મુક્તિ પામે છે.

[૧૫] (જેઓ દેવગતિને પામે છે તે સંયમી પુરુષો પણ ફરીથી મૃત્યુલોકમાં આવીને) છ કાયના પ્રતિપાલકો સંયમ અને તપશ્ચર્યા દ્વારા પૂર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને સિદ્ધિ માર્ગને આરાધીને ક્રમશઃ નિર્વાણ પામે છે

નોંધ—જીવનપર્યંત પોતાના નિમિત્ત હોઇને દુખ ન થાય તેવી જાગૃત વૃત્તિથી જીવવુ અને સાધના કર્યે જવી એ શ્રમણધર્મનું શુદ્ધ ધ્યેય છે

તે ધ્યેય નિભાવવા સારુ અપરિગ્રહ બુદ્ધિ આહાર શુદ્ધિ ગૃહસ્થ જીવનની આસક્તિમાથી નિજ સાધુતાનુ સરક્ષણ ભોજનમાં પરિમિતતા અને રસાસક્તિનો ત્યાગ આ બધા કાયિક સયમના નિયમો છે જેવી રીતે માનસિક અને વાચિક સયમ આવશ્યક છે તેજ રીતે કાયિક સયમની પણ અપેક્ષા છે કારણ કે કાયિક સયમ એ માનસિક અને વાચિક સયમની ઇમારતનો પાયો છે તે મજબૂત હશે તેમા સાધુતાના સ્થાનની સુરક્ષા છે અને સાધુજીવન જેટલુ સ્વાવલબી અને નિસ્વાર્થી બને તેટલુ જ તે ગૃહસ્થજીવનને ઉપકારક છે

એમ કહું છુ

એ પ્રમાણે ક્ષુલ્લકાચાર સબધી ત્રીજુ અધ્યયન સમાપ્ત થયુ



ષડ્ જીવનિકા

(સમગ્ર વિશ્વના છ પ્રકારના જીવોનું વર્ણન)

૪

ગદ્યવિભાગ

ભોગની વાસનામાંથી તીવ્રતા મટી જઈ તે તરફની ઈચ્છાનો વેગ મંદ પડે તેનું જ નામ વૈરાગ્ય

તે વૈરાગ્ય બે રીતે ઉદ્ભવે છે—(૧) વિલાસના અતિરેકથી સાંપડેલું માનસિક અને કાયિક સંકટ અથવા (૨) ઇચ્છેલી તૃપ્તિનું તેમાંથી અનુભવેલું અદર્શન. આમાંથી તે સ્વયં જાગૃત થઈ જાય છે અથવા તો તે જાગૃતિમાં ક્વચિત્ કોઇ પ્રબળ નિમિત્તની પ્રેરણા પણ હોય છે.

આવી વૈરાગ્યભાવના વિવેકબુદ્ધિને જાગૃત કરે છે અને ત્યારથી તે સાધક ચાલવામાં, ઉઠવામાં, બોલવામાં અને બેસવામાં એમ પ્રત્યેક કાર્યપરત્વે તેની ઉત્પત્તિ, હેતુ અને પરિણામનું ઊંડું ચિંતન કરતાં શીખે છે

આવી સ્થિતિમાં તે પોતાની આવશ્યકતા ઘટાડે છે અને આવશ્યકતા ઘટવાથી તેનું પાપ ઘટવા માંડે છે. આનું જ નામ જ્ઞાનપૂર્વકનો સંયમ.

તેવા સંયમ પછી જ ત્યાગની ભૂમિકા છે જ્યારે તે સાધક પોતાની માલિકી પ્રત્યેક પદાર્થ પરથી ત્યાગી દે છે, જ્યારે તે પોતાનું જીવન હળવું ફૂલ જેવું બનાવી દે ત્યારે તેને જૈન શ્રમણની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

તેવી યોગ્યતા પછી તે કોઈ પી , મેધાવી સમયજ્ઞ અને સમભાવી ગુરુને શોધી લે છે અને શ્રમણભાવની આરાધના સારુ ગૃહસ્થત્યાગ તજી દીક્ષિત થઈ શ્રમણકુળમા પ્રવેશે છે

પ્રવેશતા પહેલા ગુરુ વ શિષ્યના માનસની સપૂર્ણ ચિકિત્સા કરે છે અને સાધકની યોગ્યતા જોઇ ત્યાગમાર્ગના જવાબદારીનુ ભાન કરાવે છે તથા શ્રમણધમનુ ઓવમન ભાવથી યથાથ રહસ્ય સમજાવી અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાચેનુ સપૂર્ણ પાલન અને છઠ્ઠા અણુવ્રતમા રાત્રિભોજનના ત્યાગની કડક પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે એ પ્રતિજ્ઞા યાવતજ્જીવન પાળવાની હોય છે તે આત્માર્થી સાધક વિવેકપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી લે છે અને સ્વીકાર્યા પછી પોતાના સયમમય જીવનને નિભાવવા છતા પૃથ્વીથી માડીને વનસ્પતિ સુધીના સ્થિર જીવો, ક્ષુદ્ર નાના મોટા જતુઓ તથા અન્ય પ્રાણીઓની રક્ષા કેવી રીતે કરી શકે ? તેનો સપૂર્ણ ખ્યાલ આ અધ્યયનમા આપે છે —

ગુરુદેવ બોલ્યા —

સુધર્મ સ્વામીએ પોતાના સુશિષ્ય જબૂસ્વામીને કહ્યુ હતુ કે — હે આયુષ્મન્ જબૂ ! મે સાંભળ્યુ છે કે ષડ્જીવનિકા નામનું અધ્યયન છે તે કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ તપસ્વી ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે ખરેખર તે પ્રભુએ આ લોકમાં તે ષડ્જીવનિકાની પ્રરૂપણા કરી છે સુદર રીતે તેની પ્રસિદ્ધિ કરી છે અને સુદર રીતે તેનો સબોધ પણ કર્યો છે

શિષ્યે કહ્યુ —શુ તે અધ્યયનને શીખવામાં મારુ કલ્યાણ છે ?

ગુરુએ કહ્યુ —હા તેથી ધર્મનો બોધ થાય છે

શિષ્યે કહ્યુ —હે ગુરુદેવ ! તે કયુ ષડ્જીવનિકા નામનું અધ્યયન જે કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે જેની પ્રરૂપણા અને પ્રસિદ્ધિ કર્યા છે ? અને જે અધ્યયનનું પઠન કરવાથી મારુ કલ્યાણ અને ધર્મબોધ થવાનાં છે તે અધ્યયન કયું ?

ગુરુએ કહ્યુ—ખરેખર તે આ ષડ્જીવનિકા નામનુ અધ્યયન કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યું છે, પ્રરૂપ્યુ છે અને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. વળી એ અધ્યયન શીખવાથી કલ્યાણ અને ધર્મબોધ પણ થઇ શકશે. તે આ પ્રમાણે—(છ કાય જીવના પૃથક્ પૃથક્ નામો કહે છે) (૧) પૃથ્વીકાય સંબધીના જીવો, (૨) જળકાય સબધીના જીવો, (૩) અગ્નિકાય સંબધીના જીવો, (૪) વાયુકાય સબંધીના જીવો, (૫) વનસ્પતિકાય સંબંધીના જીવો અને (૬) ત્રસકાય સબધીના જીવો.

નોંધ—દુખાદિથી જે જીવોની દુભાતી લાગણી પ્રત્યક્ષ ન દેખી શકાય પરંતુ અનુમાનથી જાણી શકાય અને જે સ્થિર હોય તેનો સમાવેશ સ્થાવરમા થાય છે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના જીવોને સ્થાવર કહેવાય છે અને દુખાદિથી જેની દુભાતી લાગણી પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય છે તેવા બધા હાલતા ચાલતા જીવોનો સમાવેશ ત્રસજીવોમા થાય છે.

[૧] પૃથ્વીકાયમા અનેક જીવો હોય છે પૃથ્વીકાયની જુદી જુદી ખંડકાયામા પણ ઘણા જીવો રહ્યા હોય છે. પૃથ્વીને અગ્નિ ઇત્યાદિ બીજુ (પૃથ્વી સિવાયનુ) શસ્ત્ર પરિણમે (લાગે) નહિ (તે શસ્ત્રદ્વારા હણાય નહિ). ત્યાસુધી પૃથ્વી પોતે સચેત કહેવાય છે. પૃથ્વીના જીવોનો અગ્નિ વગેરેથી નાશ થાય છે.

[૨] એક પાણીના બિંદુમા અસખ્યાત (અનેક) પૃથક્ પૃથક્ જીવો રહ્યા હોય છે તેને બીજુ અગ્નિ વગેરે શસ્ત્ર પરિણમે (લાગે) નહિ ત્યાસુધી તે સચેત (જીવસહિત) કહેવાય છે પરંતુ જ્યારે તેને બીજુ શસ્ત્ર લાગે છે ત્યારે તે જીવોનો નાશ થાય છે. અને તેથી અમુક કાળ સુધી તે અચિત (જીવરહિત) રહે છે

નોંધ:—હમણાં હમણા વૈજ્ઞાનિક શોધથી એક પાણીના બિંદુમા સેંકડો જીવો રહે છે તેવો પ્રયોગ જગજાહેર થઈ ચૂક્યો છે.

[૩] એક અગ્નિના તણખામાં પૃથક્ પૃથક્ અસંખ્યાત અગ્નિના જીવો હોય છે તેથી તેને જો બીજું (પાણી વગેરે) શસ્ત્ર પરિણમે (લાગે) નહિ તો તે સચેત કહેવાય છે અને શસ્ત્ર પરિણમ્યા પછી તે અજીવ (જીવ રહિત) થવાથી અચેત કહેવાય છે

[૪] વાયુકાયમાં પણ પૃથક્ પૃથક્ એવા અનેક જીવો હોય છે અને તેને બીજું શસ્ત્ર પરિણમે (લાગે) નહિ ત્યાંસુધી સચેત કહેવાય છે પણ અન્ય શસ્ત્ર વાગે ત્યારે તો અચેત જ થાય છે

નોંધ —વીંઝણા ઇત્યાદિ વતી વીંજવાથી વાયુકાયના જીવો નાશ પામે છે તેથી તે વાયુના શસ્ત્રો ગણાય છે

[૫] વનસ્પતિકાયમાં પણ જુદા જુદા શરીરોમાં સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત જીવો પૃથક્ પૃથક્ રહેલા છે તેથી વનસ્પતિને જ્યાંસુધી અગ્નિ કે લવણ ઇત્યાદિ શસ્ત્ર પરિણમે (સ્પર્શે) નહિ ત્યાંસુધી તે સચેત કહેવાય છે

હવે તે વનસ્પતિના ભેદો કહે છેઃ—

(૧) જેની ટોચ પર બીજ છે તેવી અગ્રબીજ વનસ્પતિ (કોરંટાદિ વૃક્ષ) (૨) જેના મૂળમાં બીજ છે તે મૂળબીજ વનસ્પતિ (ઉત્પલ કંદાદિ) (૩) જેના પર્વ (કાતળીઓ)માં બીજ હોય છે તે પર્વબીજ વનસ્પતિ (શેરડી વગેરે) (૪) જેના સ્કંધમાં બીજ છે તે સ્કંધબીજ વનસ્પતિ (વડ પીપળો વગેરે) (૫) જેના બીજમાં બીજ રહે તે બીજરૂહા વનસ્પતિ (ચોવીશ પ્રકારના અનાજ) (૬) સમૂર્છિમ (પોતાની મેળે ઉગે તે) વનસ્પતિ (અંકુરાઓ વગેરે) (૭) તૃણ તરણાં તે ઘાસ વગેરે (૮) લતા—ચંપા વગેરે તેનો એવા એવા પ્રકારના બીજવાળી વનસ્પતિમાં પૃથક્ પૃથક્ અનેક જીવો રહેલા છે અને તેને બીજું શસ્ત્ર લાગે નહિ ત્યાંસુધી તે સચેત કહેવાય છે

હવે ત્રસકાય જીવોના ભેદો કહે છે:—

વળી આ હાલતા ચાલતા ત્રસ (બેઈંદ્રિયાદિ) જીવો પણ અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. તે જીવોને ઉત્પન્ન થવાના મુખ્યતયા આઠ સ્થાનો છે તે કહે છે—(૧) અંડજ (ઈંડાથી ઉત્પન્ન થાય) તે પક્ષી વગેરે, (૨) પોતજ (ચર્મથી લપેટાયેલા જન્મ પામે) તે હાથી વગેરે, (૩) જરાયુજ (ઓરથી વિંટાયેલા જન્મે) તે ગાય ભેંસ વગેરે, (૪) રસજ (બગડી ગયેલા રસમાં ઉત્પન્ન થાય) તે બે ઈંદ્રિય વગેરે, (૫) સ્વેદજ (પરસેવાથી ઉત્પન્ન થાય) તે જૂ, માકડ વગેરે, (૬) સમૂર્છિમ (નરમાદાના સંયોગ વિના જન્મે) તે માખી, કીડી વગેરે, (૭) ઉદ્ભિજ્જ (ધરતી ફાડીને નીકળે) તે તીડ, પતંગ વગેરે, (૮) ઔપપાતિક (ગર્ભ વિના સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય) તે દેવ તથા નારકીના જીવો.

તેનાં લક્ષણો કહે છે—

જે કોઈ પ્રાણીઓનું સન્મુખ આવવું, પાછું જવું, સંકોચાઈ જવું, વિસ્તૃત થવું, શબ્દોચ્ચાર કરવો, ભયભ્રાન્ત થવું, ત્રાસ પામવો, ભાગી જવું, આગમન થવું અને ગમન કરવું ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ સ્પષ્ટ થતી દેખાય તે પરથી તે ત્રસ જીવો છે તેની પ્રતીતિ જાણવી.

હવે તેના ભેદો કહે છે—જે કીડા, કુંથવા વગેરે બે ઈંદ્રિય વાળા, કીડી વગેરે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, પતંગ, ભમરા વગેરે ચતુરિન્દ્રિય વાળા જીવો તથા પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિના જીવો તેમજ સર્વ નારકી, સર્વ મનુષ્ય અને સર્વ દેવતાઓ એ બધા પંચેન્દ્રિયના જીવો કહેવાય છે

ઉપર કહ્યા તે તથા બધા પરમાધાર્મિક (નરકયોનિમાં નારકીના જીવોને દુ:ખ આપનાર) દેવો પણ પાંચ ઈંદ્રિયોવાળા હોય છે અને તે બધા જીવોનો આ છઠ્ઠો જીવનિકાય તે ત્રસકાયના નામે ઓળખાય છે.

એ સૌ જીવો સુખનાજ અભિલાષી છે માટે એ છએ જીવ નિકાયો પૈકી કોઈ પણ સ્વયં (પોતે) દ. આરંભવો નહિ (હિંસા કરવી નહિ) બીજા પાસે દ. આરંભાવવો નહિ (ઘાત કરાવવી નહિ) તેમજ જે કોઈ બીજા માણસો . આરંભતાં (હિંસા કરતા) હોય તેને અનુમોદન સુદ્ધાં આપવુ નહિ.

ઉપરની પ્રતિજ્ઞા ગુરુદેવે કહી ત્યારે શિષ્ય કહે છે કે હે ભગવન્! હું પણ જી નપર્યંત મન વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગથી હિંસા નહિ કરું નહિ કરાવુ કે બીજા કરતા હોય તેને અનુમોદન પણ નહિ આપું

અને હે ભ ત! પૂર્વ કાળમાં થયેલા પાપથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું મારા આત્માની સાક્ષીએ તે પાપને નિંદુ છુ આપની સાક્ષીએ તે પાપની અવગણના કરુ છુ અને હવે તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને સર્વથા અળગો કરુ છુ

હવે ઉપરના છ કાય જીવોની રક્ષા માટે પાંચ મહાવ્રતોની વિગત કહે છે —

શિષ્યે કહ્યુ —હે પૂજ્ય! પહેલા મહાવ્રતમાં શું કરવાનું હોય છે?

ગુરુએ કહ્યુ —પહેલા મહાવ્રતમા જીવની હિંસાથી (પ્રાણાતિપાતથી) વિરમવાનું હોય છે

અહો ભગવન્! હું સર્વપ્રકારે પ્રાણાતિપાતનાં પ્રત્યાખ્યાન કરું છું

ગુરુએ કહ્યુ—તે પ્રાણીઓ ચાર પ્રકારનાં છે —(૧) સૂક્ષ્મ (નાના શરીરવાળા જીવો) તથા (૨) બાદર (મોટા શરીરવાળા જીવો) તેમજ (૩) ત્રસ (હાલતા ચાલતા) તથા (૪) સ્થાવર (પૃથ્વીથી માંડીને વનસ્પતિ સુધીના) જીવો.

આ પ્રાણીઓનો સ્વયં અતિપાત (ઘાત) કરવો નહિ, અન્ય પાસે કરાવવો નહિ કે ઘાત કરવાવાળાને અનુમોદન આપવું નહિ.

આ સાંભળીને શિષ્યે કહ્યું—હે ગુરુદેવ! જીવનપર્યંત હું ત્રણ પ્રકાર અને ત્રણ યોગોથી અર્થાત્ મન, વચન કે કાયાથી હિંસા કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, કે હિંસા કરનારને અનુમોદન આપીશ નહિ અને પૂર્વકાળમાં જે હિંસાદ્વારા પાપ કર્યું છે તેથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું, મારા આત્માની સાક્ષીએ તે પાપને નિંદું છું, આપની પાસે તેની અવગણના કરું છું અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને અળગો કરું છું હે પૂજ્ય! એ પ્રમાણે પહેલા મહાવ્રતને વિષે પ્રાણાતિપાત (જીવહિંસા)થી નિવૃત્ત થઈ હવે હું સાવધાન થયો છું ॥ ૧ ॥

શિષ્યે કહ્યું.—હે ભગવન્! હવે બીજા મહાવ્રતમાં શું કરવાનું હોય છે?

ગુરુએ કહ્યું:—બીજા મહાવ્રતમાં મૃષાવાદ (અસત્ય ભાષણ)થી નિવર્તવાનું હોય છે

શિષ્યે કહ્યું.—હે પૂજ્ય! હું સર્વ પ્રકારે મૃષાવાદના પ્રત્યાખ્યાન (પ્રતિજ્ઞા) લઉં છું

ગુરુએ કહ્યું—ક્રોધથી, માનથી, માયાથી કે લોભથી અસત્ય સ્વયં ન બોલવું, બીજાઓ દ્વારા ન બોલાવવું કે અસત્ય બોલનારને અનુમોદન પણ ન આપવું.

શિષ્યે કહ્યું—હે પૂજ્ય! હું જીવનપર્યંત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી અર્થાત્ મન, વચન અને કાયા દ્વારા અસત્ય વદવાનું કાર્ય નહિ કરું, બીજા પાસે નહિ કરાવું, કિંવા અસત્ય બોલનારાને અનુમોદન પણ નહિ આપું તેમજ પૂર્વ કાળે જે કોઈ તત્ સંબંધી પાપ થયું હોય તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું, આત્મસાક્ષીએ તે પાપને નિંદું છું, આપની પાસે તે પાપની અવગણના કરું છું અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને સર્વથા અળગો કરું છું ॥ ૨ ॥

શિષ્યે કહ્યું —હે ગુરુદેવ ! હવે ત્રીજા મહાવ્રતમાં શું કરવાનું છે ?

ગુરુએ કહ્યું —ત્રીજા મહાવ્રતમાં અદત્તાદાનથી વિરમવાનું છે

શિષ્યે કહ્યું —હે પૂજ્ય ! હું સર્વ પ્રકારે અદત્તાદાન (અણ-દીધેલું લેવું કિંવા નહિ દીધેલું લેવું) તેનો ત્યાગ કરું છું

ગુરુએ કહ્યું —ગામમાં નગરમાં કે અરણ્યમાં કોઈપણ સ્થળે અલ્પ હો કે બહુ હો અથવા નાની ચીજ હો કે મોટી વસ્તુ હો સચિત્ત (પશુ, મનુષ્ય ઇત્યાદિ સજીવ વસ્તુ) હો કે અચિત્ત વસ્તુ હો તેમાંનું કાંઈપણ અણદીધેલું સ્વયં ન ગ્રહણ કરવું ન કરાવવું કે ગ્રહણ કરનારાને અનુમોદન પણ ન આપવું

શિષ્યે કહ્યું —હે પૂજ્ય ! હું જીવનપર્યંત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી અર્થાત્ મન વચન અને કાયા દ્વારા ચોરી નહિ કરું નહિ કરાવું કે ચોરી કરનાર હોય તેને ઠીક કરે છે એમ નહિ માનું અને પૂર્વકાળે તે સંબંધી જે કંઈ પાપ થયું હોય તેથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું આત્મસાક્ષીએ તે પાપને નિંદું છું આપની સમક્ષ તેની અવગણના કરું છું અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને અળગો કરું છું　　　॥ ૩ ॥

શિષ્યે કહ્યું —હે ભગવન્ ! હવે ચોથા મહાવ્રતમાં શું કરવાનું હોય છે ? તે કૃપા કરીને કહો

ગુરુએ કહ્યું —ચોથા મહાવ્રતમાં મૈથુન (વ્યભિચાર) થી નિવર્તવાનું હોય છે

શિષ્યે કહ્યું —હે ગુરુદેવ ! હું મૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરું છું

ગુરુએ કહ્યું —દેવ સંબંધી મનુષ્ય સંબંધી કે તિર્યંચ સંબંધી એમ ત્રણે જાતિ પૈકી કોઈ સાથે સ્વયં મૈથુન સેવવું નહિ બીજા પાસે મૈથુનસેવન કરાવવું નહિ કે તેવા મૈથુન સેવનારાને અનુમોદન આપવું નહિ

શિષ્યે કહ્યું:—હે પૂજ્ય! હુ જીવનપર્યંત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી અર્થાત્ મન, વચન અને કાયા દ્વારા મૈથુન નહિ સેવું, બીજા પાસે મૈથુનસેવન નહિ કરાવુ કે મૈથુન સેવનારાને અનુમોદન પણ નહિ આપુ. તેમજ પૂર્વકાળે તત્ સંબંધી જે કંઈ પાપ થયુ હોય તેનાથી હુ નિવૃત્ત થાઉ છુ, આપની પાસે તે પાપની અવગણના કરું છુ અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને અળગો કરું છુ. ॥ ૪ ॥

નોંધ —સાધ્વીજીને તથા સાધુજીને બન્નેને ઉપરનાં પ્રત્યાખ્યાન પોતાની જાતિ પ્રમાણે લેવાના અને પાળવાના હોય છે

શિષ્યે કહ્યુ—હે ભગવન્! હવે પાચમા મહાવ્રતમા શું કરવાનુ છે?

ગુરુએ કહ્યુ.—પાચમા મહાવ્રતમા પરિગ્રહ (પદાર્થપરની આસક્તિ)થી વિરમવાનુ છે.

શિષ્યે કહ્યુ —હે પૂજ્ય! હુ સર્વથા પરિગ્રહને પરિહરું (ત્યાગુ) છુ.

ગુરુએ કહ્યુ —તે થોડુ હો કે બહુ હો (થોડા મૂલ્યવાળું તથા ભારથી પણ હલકું તેવુ કોડી વગેરે તથા વજનમા ભારી અને મૂલ્યમા હલકુ તેવુ કાષ્ઠાદિ દ્રવ્ય), નાનું હો કે મોટુ હો (ભાર થોડો અને મૂલ્ય ઘણુ તે હીરા, રત્ન વગેરે તથા ભાર વધુ અને મૂલ્ય પણ ઘણું તે હાથી વગેરે) સચિત્ત (શિષ્ય વગેરે) હો કે અચિત્ત (બીજું દ્રવ્ય) હો તેમાની કોઈ પણ વસ્તુનો પરિગ્રહ કરવો નહિ, બીજા પાસે પરિગ્રહ કરાવવો નહિ અને પરિગ્રહ કરનારાને અનુમોદન પણ આપવુ નહિ

નોંધ —પરિગ્રહમા સચેત ગણાવવાનું કારણ એ છે કે પરિગ્રહના ત્યાગી મુનિઓ શિષ્યાદિને તેના વાલીની રજા વગર સાથે રાખી શકે નહિ અને તેવી પ્રવૃત્તિ કરે તો તેથી પરિગ્રહ નામનુ પાચમુ મહાવ્રત ખડિત થાય છે.

શિષ્યે કહ્યુ —હે પૂજ્ય ! જીવનપર્યંત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી અર્થાત્ મન વચન ઓ કાયાદ્વારા હું પરિગ્રહ કરીશ નહિ બીજા દ્વારા પરિગ્રહ કરાવીશ નહિ કે પરિગ્રહ કરનારને અનુમોદન પણ આપીશ નહિ પૂર્વકાળે તત્ સંબંધી જે કંઇ પાપ થઈ ગયુ હોય તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉ છુ તે પાપને આત્મસાક્ષીએ નિંદુ છુ આપની સમક્ષ તે પાપની અવગણના કરુ છુ અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને સર્વથા અળગો કરુ છુ ॥ ૫ ॥

નોંધ —જ્યારે જ્યારે સાધુને બીજી પરિપક્વ દીક્ષા અપાય છે ત્યારે ઉપરના પાચ મહાવ્રતોની જીવનપર્યંતની પ્રતિજ્ઞા આપવામા આવે છે અને તે પાળી પ્રવ્રજ્યાને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે આ પાચ મહાવ્રતના વિશેષ ભાગાઓ મળીને તેના ૨૫૨ ભેદો થાય છે

શિષ્યે કહ્યુ —હે ભગવન્ ! હવે છઠ્ઠા વ્રતમાં શુ કરવાનું છે ?

ગુરુએ કહ્યુ —છઠ્ઠા વ્રતમાં રાત્રિભોજનથી નિવર્તવાનું છે

શિષ્યે કહ્યુ —હે ગુરુદેવ ! હું રાત્રિભોજનનો જીવનપર્યંત સર્વથા ત્યાગ કરું છુ

ગુરુએ કહ્યુ —અન્ન પાણી ખાદિમ (મેવા વગેરે ખોરાક) તથા સ્વાદિમ (મુખવાસાદિ) એમ ચારે પ્રકારના આહારને રાત્રે સ્વય ન ભોગવવો બીજા પાસે રાત્રિએ ભોજન કરાવવુ નહિ કે રાત્રિભોજન કરનારને અનુમો ન આપવુ નહિ.

શિષ્યે કહ્યું —હે પૂજ્ય ! હું જીવનપર્યંત ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી અર્થાત્ મન વચન અને કાયા દ્વારા રાત્રિભોજન કરીશ નહિ કરાવીશ નહિ કે રાત્રિભોજન કરનારને અનુમોદન પણ આપીશ નહિ પૂર્વે જે રાત્રિભોજન સબધી પાપ કર્યું હોય તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉ છું આત્મસાક્ષીએ તે પાપને નિંદુ છુ આપની પાસે તે પાપને અવગણું છું અને હવેથી તે પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને સર્વથા અલગ કરું છુ ॥ ૬ ॥

નોંધ —ઉપરના વ્રતોનો સંબંધ શરીર કરતાં વિશેષ તો આત્મવૃત્તિની સાથે જ છે જીવનની સાથે દૃઢ વૃત્તિઓ અનાદિ કાળના અભ્યાસને લઈને એવી તો દૃઢ થઈ ગઈ હોય છે કે આવી પ્રતિજ્ઞાઓનું સર્વથા પાલન કરવા સારુ સાધકને અખૂટ ધીરજ અને જાગૃતિની આવશ્યકતા રહે છે. અને તેથી જ તે પાંચ વ્રતોને તો મહાવ્રતો તરીકે ઓળખાવ્યા છે. અને છઠ્ઠું વ્રત નિયમરૂપે યાવજ્જીવન અને બને તેવા કષ્ટમાં ખાસ પાળવાનું હોય છે. છતાં ઉપરના વ્રતો જેટલું કઠિન ન હોવાથી તેને વ્રત તરીકે જ ગણાવ્યું છે.

જ્યારે ઉપરના વ્રતોનો સંબંધ પણ માત્ર દેહ પૂરતો જ રહેવા પામે છે ત્યારે તે દંભપૂર્વક પળાય છે અને યથાર્થ ફળ નથી આપી શકતાં. તે વાત ભિક્ષુકે પ્રત્યેક પળે વિચારવા રહેવું ઘટે.

"એ પ્રમાણે એ પાંચ મહાવ્રતો તથા છઠ્ઠું રાત્રિભોજનથી નિવર્તવારૂપ વ્રત મળી એ છ વ્રતોને મારા આત્મહિત અર્થે અંગીકાર કરીને વિચરું છું." આમ શિષ્યે ગુરુ પાસેથી યાવજ્જીવન વ્રતો અંગીકાર કર્યા.

આ ચારિત્રધર્મના અધિકાર પછી હવે છકાયના જીવોની શી રીતે રક્ષા કરવી? (જીવનપર્યંત શી રીતે પૂર્ણ દયાધર્મનું પાલન કરવું?) તે વિધિ બતાવે છે

ગુરુએ કહ્યું:—સંયમી, પાપથી વિરત અને નવાં પાપકર્મ બાંધવાનાં પ્રત્યાખ્યાન લેનાર ભિક્ષુ હો કે સાધ્વી હો, તેણે દિવસને વિષે કિંવા રાત્રિએ, એકાકી કિંવા સાધુ પરિષદ (સભા)માં સૂતાં કે જાગતાં કદી પણ પૃથ્વી, ભીંત, શિલા, ઢેફું, સચેત રજવાળું શરીર કે સચેત રજવાળું વસ્ત્ર હોય તેને હાથથી, પગથી, કાષ્ઠથી, કાષ્ઠના ખંડથી, આંગળીથી, લોખંડની સળીથી કે લોખંડની સળીના સમૂહથી ખોતરવું, ખોદવું, હલાવવું (પરસ્પર અફળાવવું) કે છેદન ભેદન કરવું નહિ, તેમજ બીજા પાસે ખોતરાવવું, ખોદાવવું, હલાવવું કે છેદન

ભેદન કરાવવુ નહિ. કિંવા બીજા કોતરતા હોય ખોદતા હોય સમ-ર્દન કરતા હોય કે ભે ન કરતા હોય તેને અનુમોદન પણ આપવુ નહિ.

શિષ્યે કહ્યુ —હે ભગવન્! હું જીવનપર્યંત મનથી વચનથી કે કાયાથી તેવુ કરીશ નહિ કરાવીશ નહિ તેમજ અનુમોદન પણ આપીશ નહિ તથા પૂર્વકાળે તત્સબંધી જે પાપ થયુ હોય તેનાથી હવે પાછો ફરુ છુ તે પાપને આત્મસાક્ષીએ નિંદુ છુ આપની સાક્ષીએ તે પાપને અવગણું છુ તથા હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી આત્માને અળગો કરુ છુ ॥૭॥

ગુરુએ કહ્યુ —સયમી પાપથી વિરત અને નવા પાપકર્મ બાંધવાના પ્રત્યાખ્યાન લેનાર ભિક્ષુ હો કે સાધ્વી હો તેણે દિવસે કે રાત્રે એકલા કે પરિષદમાં સુતા કે જાગતાં કદી પણ કુવા-તળાવનું પાણી ઓસનું (ઝાકળ) પાણી બરફ ધુમસ કરા કે લીલા છોડવા પર પડેલાં બિંદુઓ વર્ષાનું પાણી સચેત પાણીથી ભિંજેલી કાયા પાણીથી ભિંજાયેલું વસ્ત્ર, પાણીનાં બિંદુથી સ્નિગ્ધ થયેલી કાયા કિંવા તેવુ સ્નિગ્ધ વસ્ત્ર હોય તેને મસળવુ નહિ તેનો સ્પર્શ કરવો નહિ, તેને કચરવુ નહિ દબાવવુ નહિ, ઝાટકવુ નહિ પછાડવું નહિ સુકાવવુ નહિ કે તપાવવુ નહિ તેમજ અન્ય પાસે મસળાવવુ નહિ સ્પર્શ કરાવવો નહિ કચરાવવુ નહિ, દબાવવું નહિ ઝટકાવવુ નહિ પછા-ડાવવુ નહિ સુકાવરાવવુ કે તપાવરાવવુ પણ નહિ. વળી બીજો કોઇ મસળતો હોય સ્પર્શ કરતો હોય કચરતો હોય દબાવતો હોય, ઝાટકતો હોય પછાડતો હોય સુકાવતો હોય કે તપાવતો હોય તે ઠીક કરે છે તેવુ માનવુ નહિ

શિષ્યે કહ્યુ —હે પૂજ્ય! હું જીવનપર્યંત મનથી વચનથી અને કાયાથી તેવુ કરીશ નહિ કરાવીશ નહિ કે અનુમોદન પણ આપીશ નહિ તથા પૂર્વકાળે તત્ સંબધી જે પાપ થયુ હોય તેનાથી પાછો ફરું છું તે પાપને આત્મસાક્ષીએ નિંદુ છું આપની સાક્ષીએ તે

પાપની અવગણુના કરું છુ તથા હવેથી તેવા પાપકારી કાર્યથી મારા આત્માને અળગો કરું છું ॥ ૮ ॥

ગુરુએ કહ્યું—સયમી, પાપથી વિરત અને નવાં પાપકર્મ બાંધવાના પ્રત્યાખ્યાન લેનાર પછી તે ભિક્ષુ હો કે સાધ્વી હો તેણે દિવસે કે રાત્રે એકાકી કે પરિષદમા સૂતાં કે જાગતાં કદી પણ કાષ્ઠનો અગ્નિ, કોલસાના અંગારાનો અગ્નિ, બકરીની લીંડી વગેરેનો અગ્નિ, દીપ વગેરે શિખાનો અગ્નિ, ઉબાડાનો અગ્નિ, લોઢાનો અગ્નિ, ઉલ્કાપાત વિજળી વગેરેનો અગ્નિ હોય; તે અગ્નિને વાયુથી વધારવો કે ઠારવો નહિ, તેનું પરસ્પર સંઘટ્ટન કરવું (હલાવવો) નહિ, ધૂળ વગેરે નાખી તેને ભેદવો નહિ, કાષ્ઠ નાખી તેને સળગાવવો કે વધારવો નહિ કિંવા ઓલવવો નહિ. બીજા પાસે વાયુથી વૃદ્ધિ કરાવવી નહિ, સઘટ્ટન કરાવવુ નહિ, ધૂળ વગેરે નાખી ભેદાવવો નહિ, કાષ્ઠ નખાવી સળગાવવાની કે વધારવાની ક્રિયા કરાવવી નહિ અને ઓલવાવવો નહિ. તેમજ બીજો કોઈ વાયુથી અગ્નિની વૃદ્ધિ કરતો હોય, પરસ્પર સઘટ્ટન કરતો હોય, ભેદન કરતો હોય, સળગાવતો કે પેટાવતો હોય કિંવા ઓલવતો હોય તો તે ઠીક કરે છે એમ પણ માનવું નહિ.

શિષ્યે કહ્યું—હે પૂજ્ય ! હું જીવનપર્યંત મનથી, વચનથી કે કાયાથી તેવું કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ તેમજ અનુમોદન પણ આપીશ નહિ પૂર્વકાળે પણ તત્ સબંધી જે કાંઈ પાપ થયુ હોય તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું, તે પાપને આત્મસાક્ષીએ નિંદુ છુ, આપની સાક્ષીએ તે પાપને અવગણું છુ તથા હવેથી તેવા પાપકારી કાર્યથી મારા આત્માને અળગો કરું છું. ॥ ૯ ॥

ગુરુએ કહ્યું—સયમી, પાપથી વિરત અને નવાં પાપકર્મ બાધવાના પ્રત્યાખ્યાન લેનાર ભિક્ષુ હો કે સાધ્વી હો તેણે દિવસે કે રાત્રે, એકાકી કે પરિષદમા રહી સૂતાં કે જાગતાં કદી પણ ધોળા ચામરથી, પંખાથી, તાડના પાંદડાંના પખાથી, પાંદડાથી કે પાદડાના

કટકાથી વૃક્ષની શાખાથી કે શાખાના કકડાથી મોરપીંછથી કે મોરપીંછના હાથાથી વસ્ત્રથી કે વસ્ત્રના છેડાથી હાથથી કે મુખથી પોતાની કાયાને (ગરમીથી બચાવવા સારુ) કે બહારના (ઉષ્ણ) પુદ્ગલ (પદાર્થ)ને (ઠારવા માટે) ફૂંક મારવી નહિ કે વીંજણાથી વાયુ નાખવો નહિ બીજા પાસે ફૂંક મરાવવી નહિ કે વીંજણાથી વાયુ નાખતો હોય તો તે ઠીક કરે છે એમ માનવુ નહિ

શિષ્યે કહ્યુ —હે પૂજ્ય ! હું જીવનપર્યંત મનથી વચનથી કે કાયાથી તેવુ કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ તેમજ અનુમોદન પણ આપીશ નહિ પૂર્વકાળે પણ તત સબધી જે કંઈ પાપ થયુ હોય તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉં છુ તે પાપને આત્મસાક્ષીએ હું નિંદુ છુ આપની પાસ તે પાપની અવગણના કરુ છુ અને હવેથી તેવા પાપકારી કર્મથી મારા આત્માને અળગો કરુ છુ ॥ ૧૦ ॥

ગુરુએ કહ્યુ —સંયમી પાપથી વિરત અને તેવાં પાપકર્મ બાધવાના પ્રત્યાખ્યાન લેનાર ભિક્ષુ હો કે સાધ્વી હો તેણે દિવસે કે રાત્રે એકલા કે પરિષદમા સૂતાં કે જાગતાં કદી પણ બીજ પર કિંવા બીજ પર રહેલી વસ્તુઓ પર અકુરા ઉપર કે અકુરા પર રહેલી વસ્તુઓ ઉપર ઉગેલા ગુચ્છો પર કે ઉગેલા ગુચ્છ પર રહેલી વસ્તુઓ ઉપર છેદેલી સજીવ વનસ્પતિ પર અથવા તેના પર રહેલી વસ્તુઓ પર અથવા ઝાડાની ઉત્પત્તિ થાય તેવા કાષ્ઠ ઉપર ન જવુ ન ઉભા રહેવુ ન બેસવુ કે ન પાસાં ફેરવવાં (સૂવુ) તેમજ બીજા કોઈને તેના પર ચલાવવા નહિ ઉભા રાખવા નહિ બેસાડવા નહિ કે સુવાડવા નહિ. વળી જે કોઈ તેના પર ચાલતો હોય, ઉભો રહેતો હોય બેઠેલો હોય કે સૂતો હોય તો તે ઠીક કરે છે તેમ પણ માનવુ નહિ

શિષ્યે કહ્યું —હે પૂજ્ય ! હું જીવનપર્યંત મનથી વચનથી કે કાયાથી તેવુ કરીશ નહિ કરાવીશ નહિ તેમજ અનુમોદન પણ આપીશ નહિ. પૂર્વકાળે પણ તત સંબંધી જે કંઈ પાપ થયું હોય

તેનાથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું તે પાપને આત્મસાક્ષીએ હું નિંદું છું, આપની સાક્ષીએ તે પાપને અવગણું છું અને હવેથી તેવી પાપકારી પ્રવૃત્તિથી મારા આત્માને અળગો કરું છું ॥ ૧૧ ॥

નોંધ—અહીં કોઈને એમ પણ લાગે કે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ અને વનસ્પતિ જેવા સૂક્ષ્મ જીવોને બચાવવા માટે આટલો બધો ભાર શા માટે આપ્યો હશે? આવી અહિંસા શું જીવનમાં શક્ય છે? એવી રીતે જીવી જ કેમ શકાય?

આનો ઉત્તર એ છે કે ત્યાગી જીવન એટલે જાગરૂક જીવન તેથી જ એવા જાગરૂક સાધકો જ સંપૂર્ણ ત્યાગના અધિકારી છે એમ જૈનદર્શન માને છે જે સાધક પ્રત્યેક પળે આટલો જાગૃત હોય તેને આ વસ્તુ લેશ માત્ર અસાધ્ય નથી તેમ અશક્ય પણ નથી અને ત્યાગીને તો તે સાધ્ય છે તેથી જ આવા કઠિન નિયમો તેના માટે છે ગૃહસ્થજીવનમાં અસાધ્ય છે તેથી તેના સારુ અહિંસાની વ્યાખ્યા પણ મર્યાદિત અને તેને સુસાધ્ય થાય તેવા વ્રત નિયમોનું વિધાન જૈનશાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ છે

જેટલી લાગણી અને જેટલું દુઃખનું વેદન મહાપ્રાણીને થાય છે તેટલું જ વેદન સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પ્રાણીને થાય છે તેથી સર્વથા અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાવાળા ભિક્ષુકો સંપૂર્ણ અહિંસા પાળે છે અને તેથી જ તે દરેક જીવોના પ્રતિપાલક ગણાય છે. તેવા ભિક્ષુજીવનની ઉપરની પ્રતિજ્ઞા છે

ગુરુએ કહ્યું—સંયમી, પાપથી વિરત અને નવા પાપકર્મ બાંધવાના પ્રત્યાખ્યાન લેનાર સાધુ હો કે સાધ્વી હો તેણે દિવસે કે રાત્રે એકાકી કે પરિષદમાં, સૂતાં કે જાગતાં, હાથ પર, પગ પર, બાહુ પર, સાથળ પર ઉદર પર, મસ્તક પર, વસ્ત્ર પર, ભિક્ષાપાત્ર પર, કંબલ પર, પાદપુંછના પર, રજોહરણ પર, ગુચ્છા પર, માત્રાના ભાજન પર, દંડ પર, બાજોઠ પર, પાટિયાં પર, શય્યાપર કે સંથારા (બેસવાના આસન) પર કે તેવા કોઈ પણ અન્ય ઉપકરણો (સંયમના સાધનો) પર રહેલા કીડાને, પતંગિયાને, કુંથવાને કે કીડીને જુએ તો તેને ઉપયોગપૂર્વક જુએ, જોઈને પરિમાર્જન કરે અને પછી તે

જીવોને (દુખ ન થાય તેવા) એકાંતમાં લઈ જાય પણ તેને પીડા ઉપજાવે નહિ ॥ ૧૨ ॥

નોધ – પ્રતિજ્ઞા એ એક સાધક જીવનને માટે અતિ આવશ્યક અને આદરણીય વસ્તુ છે સાધક જીવનમા ક્ષણે ક્ષણે જ્યા જ્યા દૃઢ સકલ્પ બળની અપેક્ષા છે ત્યા પ્રતિજ્ઞા તે બળને પુરુ પાડવામા સહચરી જેવુ કાર્ય કરે છે

પ્રતિજ્ઞા એ નિશ્ચળ જીવનનો પ્રાણ અને વિકાસની જનની છે મનના દુષ્ટ વેગને રોકવામા તે એક અગલા (આગળિયા) જેટલુ જ કાર્ય કરે છે તેથી જ પ્રતિજ્ઞાની દોરી પર નટની જેમ લક્ષ રાખી શ્રમણ સાધક પોતાનો પથ કાપે છે અને પ્રતિજ્ઞાના પાલન સારુ આવા તૃષ્ણા કામ મોહ અને એવા વિષયમા લાગી રહેવા વાળાને નહિ જાણકારના જીવનના અત સુધી અડગ અને એકધાર રહે છે

પદ્યવિભાગ



સાધકની જિજ્ઞાસાથી માડીને સાધકની સાધ્યસિદ્ધિના આખા એ વિકાસક્રમની પ્રત્યેક ભૂમિકાઓનો આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે —

[૧] અયત્નાથી (ઉપયોગ રહિત) ચાલનાર પ્રાણિભૂત (નાના પ્રકારના જીવો)ની હિંસા કરે છે અને તેથી તે જે પાપકર્મનો બન્ધ કરે છે તે કર્મનું કડુ પરિણામ તેને પોતાનેજ ભોગવવુ પડે છે

નોધ —ઉપયોગનો અર્થ ખૂબ વ્યાપક છે છતા અહીં જો તેનો અર્થ જાગૃતિ લેવાય તો તે વધુ ઠીક છે જાગૃતિ કે સાવધાનતા વગર માણસ ચાલતો હોય તો રસ્તે ચાલતા નાના પ્રકારના જીવોની હિંસા થાય કોઇ ખાડા વગેરેમા પડી જવાય કિંવા તેવી અનેક પોતાને અને બીજાને આપત્તિનો સભવ રહે તેજ પ્રકારે દરેક ક્રિયામા સમજી લેવું

[૨] અયત્નાથી ઉભો રહેનાર ઉભા રહેતાં પ્રાણિભૂતની હિંસા કરે છે અને તેનાથી તે જે પાપકર્મ બાંધે છે તેનું તેને કડવું ફળ ભોગવવું પડે છે.

[૩] અયત્નાથી બેસનાર બેસતા બેસતા પ્રાણિભૂતની હિંસા કરે છે અને તે દ્વારા તે જે પાપકર્મ બાંધે છે તેનું કડવું પરિણામ તેને ભોગવવું પડે છે

[૪] અયત્નાથી શયન કરનાર સૂતા સૂતાં પણ પ્રાણિભૂતની હિંસા કરે છે અને તેનાથી તે જે પાપકર્મ બાંધે છે તેનું કડવું ફળ તેને ભોગવવું પડે છે.

[૫] અયત્નાથી (અપ્રકાશિત પાત્રમાં) ભોજન કરતાં કિંવા રસની આસક્તિથી ભોજન કરતા (તે ભોજન કરનાર) પ્રાણિભૂતની હિંસા કરે છે અને તે જે પાપકર્મ બાંધે છે તેનું તેને કડવું ફળ ભોગવવું પડે છે.

[૬] અયત્નાથી (વિચાર્યા વગર) બોલનાર પ્રાણિભૂતની હિંસા કરે છે અને તેનાથી તે જે પાપકર્મ બાંધે છે તેનું તેને કડવું ફળ ભોગવવું પડે છે,

નોંધ —કેટલીક ક્રિયાઓમા સીધી રીતે પ્રાણહિંસા પ્રત્યક્ષરૂપે થતી દેખાતી નથી જેમકે બોલવામા. પરંતુ તેમ છતાં અસત્ય કે તેવા પ્રયોગથી સામી વ્યક્તિ કે સમૂહની લાગણી દુભાય તે પણ હિંસા જ છે અને તેથી તેવી ક્રિયાથી થતું પાપ પરિણામે ખૂબજ પરિતાપ ઉપજાવે છે.

[૭] શિષ્ય પૂછે છે, હે પૂજ્ય ! કેમ ચાલવું ? કેમ ઉભા રહેવું ? કેમ બેસવું ? કેમ સૂવું ? કેમ ખાવું ? અને કેમ બોલવું ? કે જેથી પાપકર્મ ન બંધાય ?

[૮] ગુરુદેવ કહે છે.–ઉપયોગપૂર્વક ચાલવું, ઉપયોગપૂર્વક ઉભા રહેવું, ઉપયોગપૂર્વક બેસવું, ઉપયોગપૂર્વક સૂવું, ઉપયોગપૂર્વક ભોજન

કરવુ અને ઉપયોગપૂર્વક બોલવુ તેમ કરવાથી પાપકર્મ બધાય નહિ.

નોંધ —ઉપયોગ એ ધર્મ છે તેથી ઉપયુક્ત એટલે કે જાગૃત સાધક ઇરાદાપૂર્વક પાપકર્મ કરતો નથી અને બેસતા ઉઠતા ચાલતા ખાતા પીતા તેની ક્રિયામા જે કઇ પાપકર્મ સહજ ભાવે થઈ જાય તેનું તપશ્ચર્યા અને પશ્ચાત્તાપ દ્વારા શીઘ્ર નિવારણ કરી નાખે છે

[૯] જે સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા સમાન જાણનાર તથા પ્રાણી માત્ર પર સમદૃષ્ટિથી જોનાર અને પાપના આસ્રવો (પાપનાં આગમનો) ને રોકનાર હોય છે તેવા દમિતેન્દ્રિય સયમીને પાપકર્મનો બધ થતો નથી

નોંધ —સમભાવ આત્મભાવ પાત્રતા તથા ઇંદ્રિયદમન આ ચારે વસ્તુઓ પાપકર્મની રોધક છે તેથી નવા પાપોનું આવવુ થતુ નથી અને પૂર્વકૃત પાપો ક્રમશ નષ્ટ થતા જાય છે

[૧૦] પ્રથમ જ્ઞાન (સમજણ–સારાસારનો વિવેક) અને પછી જ દયાનું સ્થાન છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનપૂર્વક દયા પાળવાથી સાધુ સર્વથા સયમી રહી શકે છે તેવુ જાણીને–સયમી પુરુષો વર્તે છે કારણ કે અજ્ઞાની જન પોતાને માટે શુ કલ્યાણકારી છે કે શુ પાપકારી છે તેને જાણી શકતો નથી

નોંધ—ઉપરની બધી ગાથાઓમા કેવળ પ્રાણી દયાનું વિધાન આપ્યું છે તેથી રખે કોઈ દયાનો ટુક અર્થ કરે ! તે માટે અહીં પ્રથમ જ્ઞાન એટલે વિવેકને સ્થાન આપ્યુ છે જે અહિંસામા વિવેક ન હોય તો ઉપરથી દેખાતી અહિંસા પણ હિંસા રૂપે પરિણમે છે માટે દરેક ક્રિયામા વિવેકનું સ્થાન પહેલું રાખ્યું છે

હવે ઉત્ક્રાન્તિનો ક્રમ બતાવે છે —

[૧૧] ધર્મનું યથાર્થ શ્રવણ કરીને જ્ઞાની સાધક કલ્યાણકારી શુ છે ? તેમજ પાપકારી શુ છે ? તે બન્નેને જાણી શકે છે અને તે બેમા જે હિતાવહ છે તેને જ તે આચરે છે

[૧૨] જે જીવને (ચેતનતત્ત્વને) પણ જાણી શકતો નથી તેમ જ અજીવ (જડતત્ત્વને) પણ જાણી શકતો નથી તે જીવાજીવને નહિ જાણવાથી સંયમને કેમ જાણી શકશે ?

નોંધ—આથી પ્રથમ આત્મતત્ત્વને જાણવું ઘટે. તેને જાણવાથી અજીવનું જ્ઞાન થઈ શકે છે અને એ બે તત્ત્વોને યથાર્થ જાણ્યા પછી આખા જગતના સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવે છે અને તેની સમજ આવ્યા પછી સાચા સંયમને સમજી તેની આરાધના થઈ શકે છે.

[૧૩] જે જીવોને તથા અજીવોને પણ જાણે છે તે જીવાજીવોને જાણીને સંયમને પણ યથાર્થ જાણી શકશે

હવે જીવાદિના જ્ઞાનથી માંડીને મુક્તિ સુધીનો ક્રમ કહે છે:—

[૧૪] જ્યારે જીવ તથા અજીવ એમ બન્ને તત્ત્વોને જાણે છે ત્યારે તે સર્વ જીવોની બહુ પ્રકારની (નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ સંબંધી) ગતિને પણ જાણી શકે છે.

[૧૫] જ્યારે બધા જીવોની સર્વ પ્રકારની ગતિ જાણે છે ત્યારે તે આદિક પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષ એમ ચારે વસ્તુઓને જાણી શકે છે

નોંધ—પાપ અને બંધથી શી ગતિ થાય છે? અને પુણ્યથી કેવું બાહ્યસુખ અને કર્મમુક્તિથી કેવો આનંદ મળે છે તે તેવો સાધક બરાબર સમજી શકે છે

[૧૬] જ્યારે પુણ્ય, પાપ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપને જાણે છે ત્યારે તે દુઃખના સ્વરૂપ દેવ અને મનુષ્ય ઇત્યાદિ સંબંધીના કામભોગોથી નિર્વેદ પામે છે (વૈરાગ્ય પામી કામભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે)

[૧૭] જ્યારે દેવતા અને મનુષ્ય સંબંધી ભોગો પરથી નિર્વેદ પામે છે ત્યારે તે આભ્યંતર અને બાહ્ય સંયોગની આસક્તિને તજી શકે છે.

નોંધ —આભ્યંતર સંયોગ એટલે કષાયાદિનો સંયોગ અને બાહ્યસંયોગ એટલે કુટુંબાદિનો સંયોગ

[૧૮] જ્યારે આભ્યંતર અને બાહ્ય સંયોગોને તજે છે ત્યારે જ તે દ્રવ્ય અને ભાવથી મુંડિત બનીને સાચુ સાધુત્વ અંગીકાર કરે છે

[૧૯] જ્યારે મુંડિત થઈને તે અણગારપણું સ્વીકારે છે ત્યારે જ તે સંવર (પાપનું રુધન) રૂપ ઉત્તમ ધર્મનો સ્પર્શ કરે છે

નોંધ —ઉત્તમ ધર્મ એટલે આધ્યાત્મિક ધર્મ આઠમા સોપાન આગળ વધ્યા પછીજ તે આધ્યાત્મિક ધર્મને આરાધી શકે છે

[૨૦] જ્યારે સંવરરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મને સ્પર્શ કરે છે ત્યારે અબોધિ (અજ્ઞાન) રૂપ કલુષતાથી સંચિત થયેલા પાપકર્મરૂપી મેલને દૂર કરી શકે છે

[૨૧] જ્યારે અજ્ઞાનવડ઼ે અનાદિ કાળથી એકઠા કરેલા કર્મરૂપી મેલ દૂર કરે છે ત્યારે જ સર્વલોકવ્યાપી (કેવળ) જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનને સાધક પામી શકે છે

નોંધ —જે દ્વારા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળના સર્વ ભાવોનું એકી સાથે સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય તે સંપૂર્ણ જ્ઞાનને જૈનદર્શન કેવળ જ્ઞાન કહે છે

[૨૨] જ્યારે તે સર્વલોકવ્યાપી (કેવળ) જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનને પામે છે ત્યારે તે જિન (રાગ અને દ્વેષરહિત) કેવળી થઈને લોક અને અલોકના સ્વરૂપને જાણી શકે છે

[૨૩] જ્યારે તે કેવળી જિન લોક અને અલોકના સ્વરૂપને જાણે છે ત્યારે તે મન, વચન અને કાયાના સર્વ વ્યાપારોને રોકીને શૈલેશી (જ્યાં મેરુ જેવી આત્માની અડોલ સ્થિતિ થાય છે તે) અવસ્થાને પામે છે

[૨૪] જ્યારે તે યોગોને રૂંધીને શૈલેશી અવસ્થાને પામે છે ત્યારે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને કર્મરૂપી રજથી સર્વથા રહિત બની સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

[૨૫] જ્યારે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને કર્મરૂપી રજથી રહિત થઈ સિદ્ધગતિને પામે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે આલોકના મસ્તક પર જઈ તે શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે.

નોંધ—આત્માનો સહજ સ્વભાવ ઊર્ધ્વ ગમનનો છે છતાં કર્મવશાત્ તેની વિષમગતિ થયા કરે છે જ્યારે તે કર્મથી સર્વથા રહિત થાય છે ત્યારે તે કર્મથી રહિત બની સ્વગતિએ ઉર્ધ્વ જઈ રહે છે

[૨૬] જે સુખનો સ્વાદક અર્થાત્ માત્ર બાહ્ય સુખનો જ અભિલાષી હોય, પોતાને કેમ સુખ મળે તે માટે સદા આકુળ રહેતો હોય, ઘણે ઊંઘી રહેવાના સ્વભાવવાળો હોય અને સતત હાથ પગ ઇત્યાદિ અંગોને વિભૂષા અર્થે ધોયા કરવાનો જેને સ્વભાવ હોય તેવા સાધુને સુગતિ દુર્લભ છે

નોંધ—પોતાના શરીર તથા ઇંદ્રિયોને કેમ સુખ થાય તે માટે સતત ચિંતા રાખતો હોય, આળસુ હોય અને શરીરવિભૂષામાં રાચતો હોય તેનું ચિત્ત સંયમ પ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતે જ ઓછું રહે છે અને તેવા સાધકનો વિકાસ રોધાય છે.

નિકામશાયિન્ શબ્દમાં ઇન્ પ્રત્યયનો પ્રયોગ સ્વભાવાર્થમાં વપરાયો છે.

[૨૭] જેનામાં આભ્યંતર તથા બાહ્ય તપશ્ચર્યાનો ગુણ પ્રધાનપણે છે, પ્રકૃતિથી સરળ, ક્ષમા તથા સંયમમાં રક્ત, બાવીસ પરિષહોને જીતનાર એવા સાધકને સુગતિ પ્રાપ્ત થવી સુલભ છે

નોંધ—પરિષહોનું વર્ણન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં અને તપશ્ચર્યાનું વર્ણન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીસમા અધ્યયનમાં જુઓ

[૨૮] જેમને તપ, સંયમ, ક્ષમા અને બ્રહ્મચર્ય વહાલાં છે તેવા પાછલી વયમાં પણ સંયમ માર્ગમાં ગયેલા (માર્ગને પ્રાપ્ત

થયેલા) માણકો શીઘ્રતાથી અમરભવનો (ઉચ્ચ પ્રકારનાં દેવલોકના સ્થાનો)ને પામે છે

નોંધ —આ પશ્ચાતનો પણ ઉચ્ચ સંયમ ઉચ્ચગતિને આરાધી શકે છે

[૨૯] આ પ્રકારે હમેશાં યત્નાવાન અને સમ્યક્ દષ્ટિ સાધુએ દુઃખે કરીને પામી શકાય તેવી આ શ્રેષ્ઠ સાધુતાને પામીને (પૂર્વોક્ત ષડ્ જીવનિકાયની) મન વચન અને કાયા એમ ત્રણે યોગોથી વિરાધના ન કરે

નોંધ —પ્રમાદ એજ પાપ–અવિવેક એજ પાપ અને ઉપયોગ એજ ધર્મ–વિવેક એજ ધર્મ આટલું જે સાધક જાણીને વર્તે છે તેજ સાધક આધ્યાત્મમાર્ગનો અધિકારી છે અને તેજ જ્ઞાન વિજ્ઞાન સંયમ વૈરાગ્ય ત્યાગ અને એમ ક્રમશઃ સંપૂર્ણ કર્મ ક્ષય કરી સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ દર્શન આરાધીને રાગદ્વેષથી સર્વથા મુક્ત અયોગી થઈ સાધ્યસિદ્ધ બુદ્ધ અને ભવબંધનથી સર્વથા મુક્ત થાય છે

એમ કહું છું

એ પ્રમાણે ષડ્જીવનિકા નામનું ચોથું અધ્યયન પૂર્ણ થયું



પિણ્ડૈષણા

(ભિક્ષાની ગવેષણા)

૫

પ્રથમ ઉદ્દેશક

ભિક્ષા એટલે બીજાને લેશ પણ દુઃખ પહોંચાડ્યા વગર માત્ર આત્મવિકાસ માટે પ્રાપ્ત થયેલા દેહસાધનથી કાર્ય લેવા પૂરતું તેને પોષણ આપવા સારુ અન્નાદિ સામગ્રી મેળવવી તે.

કંચન અને કામિનીથી સર્વથા વિરક્ત હોય તેવા પૂજ્ય પુરુષ જ આવી ભિક્ષા માગવાના અને મેળવવાના અધિકારી છે.

જેણે રાષ્ટ્રગત, સમાજગત, કુટુંબગત અને વ્યક્તિગત મેળવેલી સર્વ સંપત્તિ જેવી કે ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર, ઘર, માલ, મિલ્કત એ બધાં પરનું મમત્વ અને માલિકી ખેંચી વિશ્વચરણે તે સાને ધરી દીધાં છે, જેણે કલ્યાણ માર્ગમાં પોતાની કાયાને સમર્પી છે તેવા સમર્થ સાધુ પુરુષો જ આવી વૃત્તિમાં જીવન વહાવી શકે છે અને પોતાનું પોષણ કરવા છતાં ઇતરને બોજારૂપ થતા નથી તેમજ પોતાનું કલ્યાણ સતત સાધતા રહેવા છતાં શ્રેયાર્થી મુમુક્ષુઓના મહા કલ્યાણના નિમિત્તરૂપ બને છે.

પરંતુ ઇતરની લાગણી ન દુભવવા છતાં અન્ય સૂક્ષ્મ જીવોને પણ પીડા ન થવા દેવા છતાં દેહનું પોષણ પરિપૂર્ણ વિશુદ્ધિપૂર્વક કરવું એ ભિક્ષુની ખાંડાની ધાર સમી કપરી કસોટી છે.

તેમાં કેમ પાર ઉતરવું? તેમો આ અધ્યયનમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે ભિક્ષાર્થે જવાથી માંડીને ભિક્ષા લઈ પાછા ફરી કેવી રીતે ભોજન કરવું ? ત્યાં સુધીની પ્રત્યેક ક્રિયાઓનું તલસ્પર્શી વર્ણન નીચે આપ્યું છે

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] ભિક્ષાનો કાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વ્યાકુળતારહિત (ધૈર્યવાન) અને મૂર્છારહિત સાધુ આ ક્રમયોગથી ભાત પાણી (ભિક્ષા)ની ગવેષણા કરે

નોંધ—સાધક ભિક્ષુએ પ્રથમ પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય બીજા પ્રહરમાં ધ્યાન અને ત્રીજા પ્રહરમાં ઉપકરણ (સંયમને ઉપયોગી સાધનો) ની પ્રતિલેખના કરી વર્તમાન કાળની પરિસ્થિતિને અનુસરી જે ગામમાં જે સમય ગોચરી (ભિક્ષા)નો હોય તે સમયે ભિક્ષાચરી લેવુ ઘટે

[૨] તે ગામ અથવા નગરમાં ગોચરી ગયેલો મુનિ ઉદ્વેગરહિત બની અવ્યાકુળ ચિત્તથી મંદ મંદ (ઉપયોગ પૂર્વક) ચાલે

ચાલતી વખતે કેમ ચાલવું તે વિધિ બતાવે છે —

[૩] આગળ યુગ (ચાર હાથ) પ્રમાણ સુધી દૃષ્ટિ લગાવી ક્ષમાવીને બીજ વનસ્પતિ પ્રાણીઓ સચેત જળ અને સચેત મૃત્તિકા (થી દૂર રહીને)ને દૂર છોડીને બરાબર જોયા પછી જ ઉપયોગ પૂર્વક પૃથ્વી પર ચાલે

[૪] પૂર્વોક્ત ગુણસંપન્ન સાધુ ખાડો કે ઊંચી નીચી વિષમ જગ્યા અને વૃક્ષના ઠુંઠા કે કાદવવાળી જગ્યાને છોડી દે તેમજ બીજો સારો માર્ગ હોય તો ખાડાને ઓળંગવા સારુ કાષ્ઠ પાષાણ વગેરે ગોઠવ્યાં હોય તો તે પર પણ ચાલે નહિ.

[૫] કારણ કે તેવા વિષમ માર્ગે જતાં ત્યાં તે સંયમી કદાચ લપસી પડે કે ખાડામાં પડી જાય તો ત્રસ (હાલતા ચાલતા) જીવોની તથા સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય

[૬] માટે સુસમાધિવંત સંયમી બીજો સારો માર્ગ હોય તો તેવા વિષમ માર્ગે ન જાય અને જો સારો માર્ગ ન જ હોય તો તે માર્ગે બહુ ઉપયોગ (સંભાળ) પૂર્વક ગમન કરે

નોંધ—ઉપયોગ પૂર્વક ચાલવાથી પડવાનો ભય ન રહે અને ન પડવાથી ત્રસ કે સ્થાવર જીવોની હિંસા પણ ન થાય જો સંભાળપૂર્વક ન ચાલે તો પડી જાય અને પડવાથી પાણી, પૃથ્વી કે વનસ્પતિના જીવની કે કીડી ઈત્યાદિ હાલતા ચાલતા જીવોની હિંસા થાય અને પોતાના શરીરને પણ ઈજા થાય.

[૭] ગોચરી જતા માર્ગમા પૃથ્વીકાયના પ્રાણોની રક્ષા સારુ અંગારા (બળગતી રાખ)ના ઢગલા પર, ડાંગર ઈત્યાદિ ફોતરાંના ઢગલા કે છાણ પર સચિત્ત રજથી ખરડાયેલા પગે સંયમી પુરુષ ગમન ન કરે કે ઓળગે પણ નહિ

નોંધ—સચેત રજને પુંજ્યા વિના તે વસ્તુ પર પગ મૂકવાથી સચેત રજના જંતુઓ નાશ પામે તે માટે તે નિષેધ કર્યો છે

[૮] (જલકાય ઈત્યાદિની રક્ષા સારુ) વરસાદ વરસતો હોય, ધુંવર પડતી હોય, મહા વાયુ વાતો હોય કે ખૂબ ધૂળ ઉડતી હોય તથા માખી, મચ્છર, પતંગિયા વગેરે અનેક પ્રકારના જીવો ઉડી રહ્યા હોય તેવા માર્ગમાં પણ તેવે વખતે સંયમીએ ગોચરી અર્થે ન જવું

[૯] (હવે બ્રહ્મચર્ય રક્ષા સારુ કહે છે—) બ્રહ્મચર્યના ઘાતકરૂપ વેશ્યા રહેતી હોય તેની આસપાસના પ્રદેશમા પણ સંયમી ન જાય કારણકે દમિતેન્દ્રિય અને બ્રહ્મચારી સાધકના ચિત્તમા તે નિમિત્તથી અસમાધિ થાય

નોંધ—વેશ્યા એટલે ચારિત્રહીન સ્ત્રી. તેના આવાસમા તો શું? પરંતુ તેની આસપાસના પ્રદેશમા પણ બ્રહ્મચારીએ જવું નહિ કારણ કે વિકારના બીજ ક્યા સંયોગોમા કયે વખતે પાંગરે તે કહી શકાય નહિ. માટે સદા સાવધ રહેવું

[૧૦] અને એવા સ્થાને જતાં ત્યાંના વાતાવરણનો વારંવાર સમર્ગ થાય. તેવા સંસર્ગથી અનેક પ્રકારના વિકલ્પો થાય અને તેથી બધાં વ્રતોમાં પીડા ઉત્પન્ન થવાનો ભય રહે અને સાધુતામાં સંશય થાય.

નોંધ—એકવાર અબ્રહ્મચર્યનો સંકલ્પ થયો કે તરતજ બીજા મહાવ્રતોમાં આપત્તિ આવ્યા વિના રહે નહિ અને વ્રતોનો ભંગ થાય એટલે સાધુતાનો લોપ થાય કારણ કે સાધુતાનો પાયો નિયમોની અડગતા પર જ છે. કસોટીના નિમિત્તોમાં જવા છતાં હું અડગ રહી શકું છું એવી જાતનો અહંકાર સાધકસ્થિતિમાં બહુધા પતનજ કરાવે છે.

[૧૧] માટે એકાંત મુક્તિનો ઇચ્છુક મુનિ આ પ્રમાણે દુર્ગતિને વધારનાર અને દોષોનું આગાર જાણીને વેશ્યા (રહેતી હોય તે)ના પાડોસમાં ગમનાગમન કરવું છોડી દે.

[૧૨] જ્યાં કૂતરાં તાજી પ્રસૂતિ પામેલી ગાય અથવા મત્ત બળદ ઘોડો કે ગજ હોય તથા બાળકોનું ક્રીડાસ્થાન કે કલહ અને યુદ્ધનું સ્થાન હોય તેવા સ્થાનને દૂરથી છોડી દેવું.

નોંધ—તેવા માર્ગે જવાથી આપત્તિનો સંભવ છે માટે જવું નહિ.

[૧૩] માર્ગે ચાલતો મુનિ બહુ ઊંચું મુખ રાખે નહિ કે બહુ નીચું મુખ રાખે નહિ. અથવા અભિમાન ધરે નહિ કે દીનતા રાખે નહિ. તેમજ મોદક વગેરે સુંદર મળવાથી બહુ રાજી ન થાય કે ન મળવાથી વ્યાકુળ ન થાય. તેવી રીતે પોતાની ઇન્દ્રિયો તથા મનનું બરાબર સમતોલપણું જાળવીને તથા તેનું દમન કરીને વિચરે.

[૧૪] હમેશાં ઉચ્ચ સામાન્ય કુટુંબમાં અભેદભાવે ગોચરી જનાર સંયમી બહુ ઉતાવળું ન ચાલે તેમજ ચાલતાં ચાલતાં ન હસે કે ન બોલે.

નોંધ—ગોચરી જતાં વાર્તાલાપ કરવાથી કે હસવાથી પોતાની ક્રિયામાં ઉપયોગ ન રહેવાથી નિર્દોષ આહારની ગવેષણા થઇ શકે નહિ.

[૧૫] ગોચરી ગયેલો ભિક્ષુ ગૃહસ્થોના ઘરની બારીઓ કે ગવાક્ષ સામે, દીવાલોના સાંધાના વિભાગ સામે, બારણા સામે, બે ઘરની સંધીના વિભાગ સામે કે પાણી ગાળવાના ભવન સામે વગેરે, એવાં એવા શંકાના સ્થાનોને દૂરથી છોડી દે ચાલતા ચાલતા તેવા સ્થાનો પર લક્ષ ન આપે

નોંધ—આવા સ્થાનો જોવાથી કોઈને શંકા થાય કે આ કોઈ ચોર જેવો લાગે છે.

[૧૬] તેમજ રાજાઓ, ગૃહપતિઓ કે પોલીસોનાં રહસ્ય (એકાંત વાર્તાલાપ)ના કે જે કલેશકર (ભય) સ્થાનો છે તેને દૂરથી જ છોડી દે

નોંધ—તેવા સ્થાનનું નિરીક્ષણ કરવાથી પોતા પર કોઈને વહેમ ઉત્પન્ન થાય

[૧૭] લોકનિષિદ્ધ કુળમાં પ્રવેશ ન કરે વળી જે ગૃહપતિએ પોતે જ નિષેધ કર્યો હોય કે "મારે ઘેર ન આવશો;" તેવા ગૃહે તથા જે કુળમાં જવાથી તે કુળના મનુષ્યને અપ્રીતિ થાય ત્યાં પણ પ્રવેશ ન કરે પણ જે કુળમાં પ્રેમભક્તિ હોય ત્યાં ભિક્ષુ ભિક્ષાર્થે પ્રવેશ કરે

[૧૮] ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષાર્થે ગયેલો મુનિ ઘરના માલિકની રજા વિના કમાડને તથા બારણા જેવા શણના કે વાંસના પડદાને ઉઘાડે કે ઠેલે નહિ

નોંધ—બારણાં બંધ કરી ગૃહસ્થો પોતાની રહસ્ય ક્રિયા કરતા હોય તો તેવી રીતે ઓચિંતા બારણું ખોલવાથી તેની લાગણી દુભાય કિંવા ક્રોધનું નિમિત્ત બની જવાય

આવા દોષોની આપત્તિ નિવારવા માટે તેમ કરવું નહિ કદાચ બારણું ખુલ્લુ હોય તો પણ ઉપરનો વિવેક જાળવવો ઉત્તમ છે, અને આ નિયમ એક સામાન્ય ગૃહસ્થને પણ આદરણીય છે. જો આવા નિયમનું

સવત્ર પાલન થાય તો કોઇને રજા વિના આવરો નહિ ' એવી સૂચના દ્વાર પર લખવી ન પડે

[૧૯] મળમૂત્રની શંકા હોય તો તે નિવારીને પછી જ મુનિ ગોચરી માટે (ભિક્ષાર્થે) પ્રવેશ કરે કદાચિત્ રસ્તામાં આકસ્મિક શંકા થાય તો મળ કિંવા મૂત્ર વિસર્જન કરવાને યોગ્ય નિર્જીવ જગ્યા જોઈ તે જગ્યાના ખાસ માલિક હોય તો તેની આજ્ઞા લઇને બાધાને નિવારી લે

નોંધ —મળ અને મૂત્રની હાજત માર્ગમા ન થાય તે માટે પહેલેથીજ સાવધ થવું અને કદાચ આકસ્મિક થાય તો બાધાને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ કારણ કે કુદરતી હાજત રોકવાથી શરીરમા વ્યાધિ ઉત્પન્ન થવાનો ભય છે પરંતુ તે ક્રિયાને ઉચિત સ્થાને જ તે ક્રિયા કરવી ઘટે.

[૨] જે ઘરનું નીચુ બારણું હોય જે ઘરમાં અંધકાર વ્યાપ્ત હોય કે ઊંડુ ભોયરું હોય તે ઘરમાં મુનિ ભિક્ષાર્થે ન જાય ત્યાં આગળ અંધારુ હોવાથી કંઇ આંખથી જોઈ શકાય નહિ અને તેથી હાલતા ચાલતા પ્રાણીઓ ન દેખાય તો તેની હિંસાનો પણ ભય રહે

નોંધ —અંધારામા પોતાના સંયમને બાધા કરનાર ખોરાક છે કે નિર્દોષ છે તેનો પણ ખ્યાલ ન રહે કદાચ પડી જવાનો ભય રહે કિંવા નાના મોટા જીવજંતુને પણ હાનિ પહોંચે

[૨૧] જ્યાં આગળ બીજ કે ફૂલ વેરાયા હોય અથવા જે સ્થાન તાજું લિંપણ થવાથી લીંપું કે ભીનું ઘર હોય તો તેવું જાણીને ત્યાં મુનિ ન જાય.

નોંધઃ—વનસ્પતિ કે જળના જીવો પણ ન દુભાય તેવી ઝીણી કાળજી રાખવા માટે પણ ભિક્ષુએ સાવધાન રહેવુ ઘટે

[૨૨] સંયમી મુનિ ગૃહસ્થના ઘરને બારણે બકરો કે કૂતરો અથવા

વાછરડો હોય તો તેને ઓળંગીને કે તેને વેગળા કરીને પણ પ્રવેશ ન કરે

નોંધ:—ઓળંગવાથી કદાચ પડી જવાય અને હઠાવવાથી ફૂરેશ કે તેવુ પ્રાણી પોતાને દુઃખ કરે

[૨૩] ગૃહસ્થને ઘેર ગયેલો મુનિ (ભિક્ષા કિંવા કોઈ વ્યક્તિ પર) આસક્તિપૂર્વક કશું પણ ન જુએ. આમતેમ દૂર દૂર જોયા ન કરે અને દ્રષ્ટિને વિકાસીને પણ ન જુએ પરંતુ ઘરમા કોઈ વ્યક્તિને ન જુએ તો ત્યાથી બોલ્યા વગર (ચૂપચાપ શાન્તિથી) પાછો ફરે.

નોંધ—વારવાર કોઇ સામે જોવાથી કે આમ તેમ દૂર દૂર જોવાથી ગૃહસ્થને અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ મળે માટે તેમ કરવુ ભિક્ષુને ઉચિત નથી.

[૨૪] ગોચરાગ્ર (ભિક્ષાર્થે) ગયેલો મુનિ, જે કુળનો જેવો આચાર હોય ત્યા સુધીની પરિમિત ભૂમિમા જ ગમન કરે ને ગૃહસ્થની બાંધેલી મર્યાદાથી આગળ ગમન ન કરે

નોંધ:—જૈન મુનિઓ માટે ઉચ્ચ વિચાર અને વર્તનવાળા કુળોમાં ભિક્ષાની છૂટ છે તો પણ ભિન્નભિન્ન કુળના જ્ઞાતિ કે ધર્મગત રિવાજ પ્રમાણે તેમના ઘરની મર્યાદામા રહીને જ ભિક્ષુ શુદ્ધ ભિક્ષા મેળવે, મર્યાદાથી આગળ રસોડામા જવાથી દાતારને કદાચ દુઃખ થાય માટે તેમ ન કરવું.

[૨૫] જ્યા આગળ ઉભા રહેવાથી સ્નાનાગાર કે મળ વિસર્જનગૃહ (સંડાસ) દેખાતુ હોય તો તે સ્થાનને છોડી અન્ય વિભાગમા જઈ શુદ્ધ સ્થાનનું નિરીક્ષણ કરી વિચક્ષણ સાધક ત્યા ભિક્ષાર્થે ઉભો રહે.

નોંધ—તેવા સ્થળે ઉભા રહેવાથી સ્નાનાગારમા નહાતા કે મળ-વિસર્જનગૃહમા જતા ગૃહસ્થને મુનિનુ ત્યા ઉભુ રહેવું તે અસભ્યતા ભર્યું દેખાય અને તેથી મુનિની અવગણનાનો સંભવ રહે.

[૨૬] સર્વ ઇંદ્રિયોથી સમાધિવંત મુનિ પાણી કે માટી લાવવાનો માર્ગ હોય તે તથા બીજો કે લીલોતરી વેરાણી હોય તે સ્થાનને – તજીને પ્રાસુક સ્થાને ભિક્ષાર્થે ઉભો રહે

નોંધ —તેવા સ્થાનમા ઉભા રહેવાથી સૂ મ જીવોની હિંસા થવાનો સંભવ રહે

[૨૭] પૂર્વોક્ત મર્યાદિત સ્થાનમાં ઉભા રહેલા ભિક્ષુને માટે ગૃહસ્થ આહાર પાણી લાવીને વ્હોરાવે તો તેમા અક પનીય (ન લઈ શકાય તેવી ભિક્ષા)ને (સુંદર હોવા છતા ન લે એટલું જ નહિ પરંતુ) ઇચ્છે પણ નહિ અને ક પનીય હોય તેવાં અન્ન પાણીજ ગ્રહણ કરે.

નોંધ —દશ ના ત્રીજા અધ્યયનમા તથા ઉત્ત ના ૨૪ મા અધ્યયનમા બતાવેલી દૂષણ રહિત શુદ્ધ ભિક્ષા હોય તે ભિક્ષુ માટે કલ્પનીય છે

[૨૮] દાન માટે ગૃહસ્થ સ્રી ત્યાં આગળ ભિક્ષા લાવતાં રસ્તામાં કનક અન્ન વેરતી વેરતી ચાલી આવે તો તે ભિક્ષા આપનાર બાઇને કહે કે આ પ્રમાણે લેવુ મને કલ્પતું (મારે માટે ગ્રાહ્ય) નથી

નોંધ —ભોજન વેરાવાથી નીચે । કી થાય અને તેના પર ક્ષુદ્ર જીવો આવી ચોંટે તો રસ્તામા તે જીવોની હિંસા થવાનો સંભવ રહે

ગૃહસ્થ સ્રી જ આપે તેવો ખાસ નિયમ નથી પરંતુ વિશેષ કરીને ગૃહકાર્ય તેમના હાથમા હોવાથી સ્રીવચન લીધુ છે

[૨૯] અથવા ભિક્ષા આપનાર બાઇ રસ્તામાં પડેલાં નાનાં પ્રાણીઓ બીજો કે લીલોતરીને કચરતી કચરતી ભિક્ષા લાવે તો તે આપનાર અસંયમ કરે છે એવુ જાણી તે દાતાને છોડી દે

નોંધ —સંયમી પોતે સૂક્ષ્મ જીવોની હિંસા ન કરે કે ન ચિંતવે એ એનુ જીવનવ્રત છે આવો શુદ્ધ અહિંસક બીજાદ્વારા પોતાના નિમિત્તે થતી હિંસાને પણ ન ઇચ્છે

[૩૦+૧] તેજ પ્રકારે સાધુના માટે સચિત્તમાં અચિત્ત વસ્તુ મેળવીને કે સચિત્ત વસ્તુ પર અચિત્ત વસ્તુ રાખીને અથવા સચિત્ત

વસ્તુથી મથન કરીને કે સચિત્ત પાણીને હલાવીને તેમજ ઘરમાં વર્ષાદિનું પાણી ભર્યું હોય તેમાં અવગાહન (પ્રવેશ) કરીને કે તેને ચલિત કરીને સચિત્ત વસ્તુને આઘુ કરીને જો આહાર પાણી શ્રમણ માટે લાવે તો તે દેનાર બેનને મુનિ કહે કે તેવું ભોજનપાન મને ખપે નહિ

[૩૨] કોઈ પુરા કર્મવાળાં હાથ, કડછી કે વાસણથી આહાર પાણી આપે તો તે આપનારને કહે કે તે મને કલ્પે નહિ.

નોંધ —પુરા કર્મ એટલે આહારપાણી વહોરાવવા (આપવા) પહેલાં (વહોરાવવા નિમિત્તે) સચિત્ત પાણીથી હાથ, કડછી વગેરે ધોઇને દોષ લગાડવો તે અને આહાર પાણી આપ્યા પછી તેવો દોષ લગાડવો તેને પશ્ચાત્ કર્મ કહેવાય છે.

મુનિ પોતાના નિમિત્તે એક સૂક્ષ્મ જીવને પણ દુભાવે નહિ.

[૩૩+૩૪+૩૫] જો હાથ, વાસણ કે કડછી પાણીથી ભિંજાયાં હોય અથવા સચિત્ત પાણીથી સ્નિગ્ધ થયાં (જરા ભિંજાયાં) હોય, સચિત્ત રજ, સચિત્ત માટી કે ખારો તેમજ હરતાલ, હિંગુલક, મન શિલા, અંજન, મીઠું, ગેરૂ, પીળી માટી, સફેદ માટી (ખડી), ફટકડી, અનાજનો ભુસો, તરતનો પીસેલો લોટ, મોટા તરબુચ જેવા ફળ, તારમ તથા તેવી સચિત્ત વનસ્પતિ ઇત્યાદિથી ખરડાયેલા હોય તો તે દ્વારા અપાતા આહાર પાણીને મુનિ ઇચ્છે નહિ. કારણ કે તેમ કરવાથી પશ્ચાત્ કર્મનો દોષ લાગે. ૩૧ મા શ્લોકની નોંધ જુઓ

નોંધ —કદાચ તેવી વસ્તુથી હસ્તાદિ ખરડાયેલા ન હોય છતાં પાછળથી "પશ્ચાત્કર્મ" થવાનો સંભવ હોય તેવાં આહારપાણી પણ કલ્પ્ય નથી તેવો અર્થ પણ ઉપરના શ્લોકમાંથી નીકળી શકે છે.

[૩૬] પરંતુ અન્નપાણી જો નહિ ખરડાયેલા એવા (ચોક્ખા) હાથ, વાસણ કે કડછીથી આપે તો તે અપાતા આહાર પાણીને ગ્રહણ

કરે પરંતુ તે પણ (પૂર્વોક્ત દોષરહિત) એષણીય (ભિક્ષુમાણ) હોવું જોઈએ

[૩૭] બે જણા સાથે ભોજન કરી રહ્યા હોય તે પછી એક જણ ભિક્ષાનું નિમંત્રણ કરે તો તે અન્નપાણીને ન ઈચ્છે પણ બીજા જણના અભિપ્રાયની રાહ જુએ

[૩૮] પણ બે જણા જમતા હોય તે બંને નિમંત્રણ કરે તો તે અપાતા એષણીય અન્નપાણીને મુનિ ગ્રહણ કરે

[૩૯] ભિક્ષાર્થી મુનિ ગર્ભવતી સ્ત્રી માટે જ બનાવેલું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું ભોજન પાન ખવાતું હોય કે ખાવાનું બાકી હોય તો તેને છોડી દે પણ તેના ભોગવ્યા પછી વધ્યું હોય તેજ ગ્રહણ કરે

નોંધ—ગર્ભવતી સ્ત્રીએ જે વસ્તુ ભોગવી ન હોય તે ન લેવાનું કારણ એ છે કે તે ભોજનમાં તેની ઇચ્છા રહી ગઇ હોય તો તે લેવાથી તેની ઇચ્છાનો ભંગ થાય અને ઈચ્છાભંગના આઘાતથી ગર્ભને પણ ઇજા થવાનો સંભવ રહે

[૪૦+૪૧] કદાચિત શ્રમણ ભિક્ષુને માટે ભિક્ષા આપવા સારુ પુરા મહિનાવાળી ગર્ભવતી સ્ત્રી ઉભેલી હોય અને બેસે અથવા વળી બેઠી હોય ને ઉભી થાય તો તેના હાથનાં ભાત પાણી સંયમીઓને, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી માટે ભિક્ષા આપતી તે બાઈને શ્રમણ કહે કે આ પ્રમાણે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી મારે માટે યોગ્ય નથી.

નોંધ—જે ગર્ભવતી સ્ત્રીને પ્રસવ થવા માટે એક માસ બાકી હોય તે કાળને પૂરો મહિનો કહેવાય છે આ વખતે તે બાઈ કોઈ પરિશ્રમનું કાર્ય કરે તો ગર્ભને દુઃખ થવાનો સંભવ છે

[૪૨+૪૩] બાળક કે બાલિકાને ધવરાવતી બાઈ બાળકને દૂર રડતું મૂકીને ભિક્ષુને વ્હોરાવવા માટે આહાર પાણી લાવે તો તે આહાર પાણી સંયમી પુરુષો માટે અકલ્પનીય છે માટે ભિક્ષા આપતી બાઈને તે શ્રમણ કહે કે મને આ પ્રમાણે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી કલ્પે નહિ

[૪૪] વળી જે આહાર પાણી કલ્પનીય કે અકલ્પનીયની શંકાવાળાં હોય

તો તે આપતી (દેનાર) બાઈને શ્રમણ કહે કે મને તેવાં આહાર પાણી લેવા કલ્પે નહિ

નોંધ—ઘણી વખત ભિક્ષા આપનારને પોતાને પણ નિર્જીવ ભિક્ષા હશે કે કેમ? તેની શંકા હોય છે તો તેવી ભિક્ષા સંયમી ન લે.

[૪૫+૪૬] જે આહાર પાણી સચિત્ત પાણીના ઘડાથી ઢાંકેલ હોય, પત્થરની ખરલથી, બાજોઠથી, ઢેફાથી કે માટી અથવા બીજા તેવા કોઈ લેપથી છાંદેલ હોય કિંવા લાખનું સીલ દીધું હોય તેવા અન્ન પાનને શ્રમણ નિમિત્તે લેપ વગેરે તોડીને શ્રમણને આપવા માટે લાવે તો ભિક્ષા આપતી તે બાઈને શ્રમણ કહે કે તેવું મને કલ્પે નહિ.

નોંધ—તોડેલો લેપ ફરી ચાટે અને તેથી ગૃહસ્થને તકલીફ થાય. તેમજ જીવહિંસા થવાનો સંભવ રહે માટે તે ત્યાજ્ય કહ્યા છે.

[૪૭+૪૮] ગૃહસ્થોએ બનાવેલું ભોજન અન્ન, પાણી, ખાદિમ (મેવો વગેરે) તથા સ્વાદિમ (મુખવાસાદિ) એ ચારે પ્રકારનો આહાર જો શ્રમણ સ્વતઃ જાણે અથવા સાંભળે કે આ બીજાને દાન આપવા માટે બનાવ્યું છે તો તે આહાર પાણી સંયમી પુરુષો માટે અકલ્પનીય છે તેમ જાણીને દાતારને કહે કે આ આહાર પાણી મને કલ્પતુ નથી

[૪૯+૫૦] બીજા શ્રમણ કે ભિખારીઓ માટે બનાવેલુ ભોજન અન્ન, પાણી, ખાદિમ (મેવો વગેરે) તથા સ્વાદિમ (મુખવાસાદિ) એ ચારે પ્રકારનો આહાર જો શ્રમણ સ્વત જાણે અથવા સાંભળે કે આ બીજાને પુણ્યાર્થે આપવા માટે બનાવ્યુ છે તો તે આહાર પાણી સંયમી પુરુષો માટે અકલ્પનીય છે તેમ જાણીને દાતારને કહે કે આ આહાર પાણી મને કલ્પતું નથી.

[૫૧+૫૨] વળી ગૃહસ્થો માટે બનાવેલું ભોજન અન્ન, પાણી, ખાદિમ તથા સ્વાદિમ એ ચારે પ્રકારનો આહાર જો શ્રમણ સ્વતઃ

જાણે અથવા સાભળે કે આહાર કોઈ યાચકો માટે બનાવ્યો છે તો તે આહાર પાણી સયમી પુરુષો માટે અકલ્પનીય છે તેમ જાણીને દાતારને કહે કે આહારપાણી મને કલ્પતુ નથી

[૫૩+૫૪] ગૃહસ્થોએ બનાવેલુ ભોજન અન્ન પાણી ખાદિમ તથા સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર જો શ્રમણ સ્વત જાણે અથવા સાભળે કે આ અન્ય મતના બીજા સાધુઓ માટે બનાવ્યો છે તો તે આહાર પાણી પણ સયમી પુરુષો માટે અકલ્પનીય છે તેમ જાણી તે દાતારને કહે કે આ આહાર પાણી મને કલ્પતુ નથી

નોધઃ—જૈનભિક્ષુની વૃત્તિ સૌ કોઈ જીવ પ્રત્યે તે હિતૈષી હો કે વૈરી ભાવના યુક્ત હો સૌપર સમાન હોય છે તેના સાધકજીવનમા કષાય અન્યને લેશ પણ દુ ખ દેવાની ભાવના સાપ તી નથી અને તેથી તેની ભિક્ષાની ગવેષણા પણ તેટલીજ કાળજીપૂર્વક હોય છે તે અન્યને માટે કરેલુ કોઈ પોતાને આપી દે તો બીજા યાચકને તે ન મળતા જે કઈ કષ્ટ થાય તેના દુ ખના નિમિત્તરૂપ પોતે બને માટે તેવી ભિક્ષા તેને ત્યાજ્ય હોય છે

[૫૫] જે અન્નપાન સાધુને જ ઉદ્દેશીને બનાવેલ હોય, સાધુ માટે ખરીદીને બનાવેલ હોય સાધુ માટે તથા પોતાને માટે અલગ અલગ આહાર પાણી કર્યાં હોય તે પૈકી સાધુ નિમિત્તનુ અન્ન ભોજન પોતાનામા મિશ્ર થઇ ગયેલ હોય તેમજ સાધુ માટે સામે લાવેલુ તથા સાધુ નિમિત્ત ઉમેરીને કરેલુ કે ઉછીનુ લવાયેલુ તથા મિશ્ર થયેલુ અન્નપાણી પણ ભિક્ષુ તજી દે

[૫૬] કદાચિત્ નવીન વસ્તુ જોઇને ભિક્ષુને શંકા થાય તો તે આહારની ઉત્પત્તિ કેમ થઇ ? કોને માટે બનાવ્યુ છે ? કોણે બનાવ્યું છે ? એમ પૂછી શકારહિત અને શુદ્ધ ભિક્ષા હોય તો જ તેને ગ્રહણ કરે

[૫૭+૫૮] સચિત્ત પુષ્પ બીજ કે લીલોતરીથી જે અશન, પાન, ખાદિમ તથા સ્વાદિમ આહાર મિશ્ર (સાથે ભળેલો) હોય તે આહાર પાણી સંયમી પુરુષોને અકલ્પનીય છે માટે તેવા આહાર પાણી દેનારને કહે કે મને તેવી ભિક્ષા કલ્પનીય નથી.

[૫૯+૬૦] અન્ન, જળ, ખાદિમ કે સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારના આહાર પૈકી કોઈ પણ આહાર સચેત જળ પર રાખ્યો હોય, કીડીનાં દર, લીલ કે કુગ પર રાખ્યો હોય તો તે અન્નપાન સંયમી પુરુષોને અકલ્પ્ય છે. માટે દેનાર બેનને ભિક્ષુ કહે કે તેવી ભિક્ષા મને ગ્રાહ્ય નથી

[૬૧+૬૨] અન્ન, પાણી, ખાદિમ કે સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારના આહાર પૈકીનો કોઈ આહાર અગ્નિ પર રાખ્યો હોય, અથવા અગ્નિ સાથે સ્પર્શ કરીને રંધાયો હો તો તે અન્નપાન સંયમી પુરુષોને માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. તેમ જાણીને ભિક્ષુ દેનાર બાઈને કહે કે મને તેવું ભોજન ગ્રાહ્ય નથી.

[૬૩+૬૪] (દાતાર જાણે કે મુનિને વહોરાવતાં વાર થઈ જશે તો કદાચ અગ્નિ ઠરી જશે તેવા હેતુથી) ચુલામાં બળતણ આઘું પાછું કરીને કે કાઢી નાખીને, અગ્નિને અજવાળીને કે વધુ પ્રદીપ્ત કરીને અથવા (તો દાઝવાના ભયથી) અગ્નિ ઠારીને, પકાવતાં અન્નનો ઉભરો આવેલ જાણી તેમાંથી કેટલુંક ઓછું કરીને કે તેમાં વધુ પાણી ઉમેરીને, હલાવીને કે તેને અગ્નિ પરથી નીચે ઉતારીને આપે તો તે ભોજનપાન પણ સંયમી પુરુષોને માટે કલ્પ્ય નથી, માટે આપનાર બેનને ભિક્ષુ કહે કે તેવી ભિક્ષા મને ગ્રાહ્ય નથી.

નોંધ—અગ્નિ એ સજીવ વસ્તુ હોવાથી તે જીવોની હિંસા થાય તેવા હેતુથી તેવી સૂક્ષ્મ હિંસાવાળો ખોરાક પણ મુનિને કલ્પ્ય નથી

[૬૫+૬૬] ભિક્ષાર્થે ગયેલો ભિક્ષુ વર્ષા ઋતુમાં કાદવથી બચવા માટે રસ્તામાં લાકડું, પત્થર, ઇંટ કે જે કંઈ સાધન ઉતરવા સારૂ ગોઠવેલાં હોય તે સ્થિર ન હોય (હાલતા ચાલતા હોય) તો પાંચે ઇંદ્રિયોને દમન કરનાર સમાધિવંત સાધુ તે પર થઈને ગમન ન કરે કારણ કે તેની જગ્યા કેટલી પોલી કે ઊંડી છે તેની ખબર ન પડવાથી તેવા સ્થળે અસંયમનો ભય દેખાય છે

નોંધઃ—તેવી હાલતી વસ્તુ પર પગ મૂકવાથી પડી જવાય તો શરીરને પીડા થવાનો અને પાણી જ થામાં રહેલા સૂક્ષ્મ જીવોની પણ હિંસા થવાનો સંભવ છે

[૬૭] સાધુજી માટે કોઈ દાતાર નિસરણી પાટિયું કે બાજોઠ માંડીને કિંવા મેડા કે માળ પર ચડીને ઊંચેથી લાવેલી વસ્તુ આપે—

[૬૮] તો તે માળ પર ચડતાં કદાચ તે બેન પડી જાય તો હાથ કે પગ ભાંગે અને તેના પડવાથી ત્યાંના પૃથ્વીકાયના જીવોની તથા બીજા પણ ત્યાં રહેલા જીવોની હિંસા થાય

[૬૯] તેથી આ પ્રમાણે આવા મહા દોષોને જાણીને સંયમી મહર્ષિઓ માળ પરથી ઉતારેલી ભિક્ષાને ગ્રહણ કરતા નથી

ભિક્ષા કેવી લેવી તે કહે છે —

[૭૦] સૂરણ વગેરે કંદ (ગાંઠ) પિંડાલુ વગેરેના મૂળ તાડફળ પાંદડાંનું શાક તુંબડું અને આદુ આ બધી વસ્તુ કાચી હોય કે છેદેલી હોય (અગ્નિ જેવું શસ્ત્ર ન લાગ્યું હોય) તો તેને ભિક્ષુ ગ્રહણ ન કરે

નોંધ —કાચી અને છેદેલી વસ્તુમાં જીવો હોવાનો સંભવ છે માટે ભિક્ષુ તેને તજે

[૭૧+૭૨] જવનું ચૂર્ણ (સાથવો) બોરનો ભૂકો તલમંડળી ગોળ, પૂડલા કે તેવી કોઈ પણ ચીજ કે જે દુકાનમાં વેચાતી હોય

તે ઘણા વખતની પડતર હોય કે અચિત્ત રજથી યુક્ત હોય તો આપની બાઈને મુનિ કહે કે મને તેવુ ગ્રાહ્ય નથી.

[૭૩+૭૪] જેમાં ઘણાં ઠળિયા હોય એવાં ફળ (સીતાફળ) વગેરે, અનિમિષ નામે વૃક્ષનું ફળ તથા જેને બહુ કાંટા હોય તેવું અગથિયાનુ ફળ, ટીંબરુનું ફળ, બીલીનું ફળ, શેરડીના કટકા, શામલીશેલાનું ફળ ઇત્યાદિ ફળો કદાચ અચેત હોય તો પણ તેમાં ખવાય તેવો ભાગ થોડો અને નાખી દેવા જેવો ભાગ ઘણો હોય છે, માટે તે વસ્તુ આપનાર દાતારને ભિક્ષુ કહે કે એ ભિક્ષા મારે માટે ગ્રાહ્ય નથી.

[૭૫] (હવે પાણી લેવાની વિધિ કહે છે) ઉચ્ચ (દ્રાક્ષ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થનું) કે નીચ (કાળ વગેરેનું) પાણી, ગોળનું વાસણ ધોયા પછીનું પાણી, લોટનું પાણી, ચોખાનું ધોવણ જો તત્કાળનું બનેલું હોય તો ભિક્ષુ તે પાણીને તજી દે

નોંધ—એક અંતર્મુહૂર્ત એટલે કે બે ઘડી અથવા અડતાળીસ મિનિટ સુધી તેવો પદાર્થ પાણીમાં પડવા છતાં પાણી સચિત્ત ગણાય છે માટે તેટલા વખત પછી જ તે જળ ભિક્ષુને કલ્પનીય બને છે.

[૭૬] પરંતુ જો તે પાણીને ઘણીવાર થઈ ગઈ હોય (પરિણત કાળ થઈ ગયો હોય) તો તેનુ પોતાની બુદ્ધિથી કે દૃષ્ટિથી અથવા ગૃહસ્થને પૂછીને કે તેનાથી સાંભળીને જો તે પાણી શંકારહિત હોય તો ભિક્ષુ તેને ગ્રહણ કરે

નોંધ—ગોરસ અને પરિપક્વ થાય ત્યારે તે પાણીનો વર્ણ બદલી જાય છે તે પરથી જાણી લેવું.

[૭૭] તેમજ શસ્ત્ર પરિણમવાથી નિર્જીવ બની ગયુ હોય તેમ જાણીને સંયમી તેને ગ્રહણ કરી શકે પરંતુ અચિત્ત હોવા છતાં તેને શંકા થાય કે આ પાણી મારે માટે પથ્ય છે કે કેમ? તો તે

પાણીનું આસ્વા ન કરી (ચાખી) તપાસીને પછી જ ભિક્ષુ ગ્રહણ કરે.

[૭૮+૭૯] તે વખતે ભિક્ષુ દાતારને કહે કે ચાખવા માટે મારા હાથમાં થોડું જળ આપો (હાથમાં પાણી લીધા પછી) જો ખ્યાલ આવે કે એ પાણી અતિ ખાટું કે કોહી (બગડી) ગયેલું છે તેમ જ પોતાની તૃષા છિપાવવા માટે પર્યાપ્ત નથી તો તે દેનાર બેનને કહે કે આ પાણી કોહેલું કિંવા ખાટું હોવાથી મારી તૃષા દૂર કરવા માટે યોગ્ય નથી માટે મને તે કલ્પનીય નથી

નોંધ —કોઈ પણ ભોજન કે પાણી શરીરને અપથ્ય હોય તે ભિક્ષુએ ન લેવી કારણ કે તેમ કરવાથી શરીરમા વ્યાધિ થવાનો ભય રહે અને રોગિષ્ઠ થવાથી ચિત્તસમાધિમા હાનિ પહોંચે

[૮૦] કદાચિત્ ઇચ્છા વગર કે ખ્યાન ન રહેવાથી તેવુ પાણી કોઇ દાતારે વ્હોરાવી દીધુ હોય તો તે પોતે પણ ન પીએ કે અન્ય ભિક્ષુને પણ તેવુ જળ આપે નહિ.

[૮૧] પરતુ એકાંતમાં લઇ જઇને પ્રાસુક (પ્રાણબીજ રહિત) સ્થાન જોઇ તે પાણીને યત્નાપૂર્વક (કોઇ જીવને દુ ખ ન થાય તેવી રીતે) નાખી દે અને તે નાખી દીધા પછી ભિક્ષુ પાછો ફરે

નોંધ —પાછા ફરતી વખતે જે ક્રિયા કરવામા આવે છે તેને ઈર્યાવહીનો કાયોત્સર્ગ' કહેવાય છે

[૮૨+૮૩] ગોચરી ગયેલો ભિક્ષુ (તપશ્ચર્યાદિ કે રોગાદિ કારણથી પોતાને સ્થાને પહેલા ક્ષુધાથી પીડાઇને) ભોજન કરવાને ઇચ્છે તો શૂન્યગૃહ કે કોઇ ભીંતના મૂળ પાસે જીવરહિત સ્થાન તપાસી લે ઉપરથી ઢાંકેલા કે છત્રવાળા તે સ્થાનમા મેધાવી સાધુ તેના માલિકની આજ્ઞા લઇને પોતાના હાથને સાફ કરીને પછી ત્યાં આહાર કરે.

[૮૪+૮૫+૮૬] ઉપરની વિધિથી આહાર કરતા મુનિને ભોજનમાં

ગોઠલી, કંટક, ઘાસ કાષ્ઠનો ટૂકડો કે કાંકરો અથવા તેવા પ્રકારનો કોઈ કચરો નીકળે તો તેને (ત્યાં બેઠા બેઠા જ) હાથથી જ્યાં ત્યાં ફેંકી દે કે નહિ કે મોઢેથી ઉછાળીને ફેંકે નહિ પરંતુ તેને હાથમાં ગ્રહણ કરી એકાંતમાં જાય અને ત્યાં એકાંતમાં જઈને નિર્જીવ જગ્યા તપાસીને યત્નાપૂર્વક તે વસ્તુને ત્યાં મૂકી દે અને ત્યાં મૂકીને પાછો ફરી ઈર્યાપથિક ક્રિયા પ્રતિક્રમે

નોંધ—ઈર્યા એટલે માર્ગ : માર્ગમાં જતાં જે કંઈ દોષ થયો હોય તેનું નિવારણ કરી લેવું તે ક્રિયાને ઈર્યાપથિકી ક્રિયા કહેવામાં આવે છે.

[૮૭] અને જો પોતાના સ્થાને પહોંચ્યા પછી ભિક્ષા ખાવાની ઇચ્છા રાખે તો ભોજનસહિત આવીને તે પહેલાં ભોજન કરવાની જગ્યા (નિર્જીવ છે કે કેમ તે) તપાસી લે. અને પછી તેને (રજોહરણથી) સ્વચ્છ કરે.

નોંધ—દરેક જૈનભિક્ષુ પાસે રજોહરણ હોય છે તે એવું કોમળ હોય છે કે તેથી સૂક્ષ્મ જીવ પણ ન મરતા બાજુએ થઈ જાય છે

[૮૮] પછી વિનયપૂર્વક તે સ્થાનમાં પ્રવેશ કરીને બહારથી આવેલો તે ભિક્ષુ; ગુરુની સમીપ આવી (આહાર મૂકી પછી માર્ગના દોષ નિવારવા માટે) ઈર્યાપથિકી ક્રિયા પ્રતિક્રમે એટલે કે કાયોત્સર્ગ કરે.

નોંધ—સ્થાનમાં પ્રવેશ કરતા મુનિશ્રી "નિસીહી" કહી ગુર્વાદિકને "મત્થેણ વંદામિ" એવું કહે છે

[૮૯] પછી તે ભિક્ષુ; આહાર પાણી લેવા જતા કે ત્યાંથી પાછા ફરતાં જે કંઈ અતિચાર કર્યા હોય તે બધાને ક્રમપૂર્વક યાદ કરી લે.

[૯૦] આવી રીતે કાયોત્સર્ગ કરી પ્રાયશ્ચિત લઈ નિવૃત્ત થયા બાદ સરલ બુદ્ધિમાન તથા શાંત ચિત્તવાળો તે મુનિ આહારપાણી કેવી રીતે મેળવ્યા ? ઈત્યાદિ બધું વ્યાકુળતા રહિત ગુરુ સમક્ષ સ્પષ્ટ કહે.

[૯૧] પહેલાં કે પછી થયેલા દોષોની કદાચિત્ તે વખતે બરાબર આલોચના ન થઈ હોય તો ફરીથી તેનું પ્રતિક્રમણ કરે અને તે વખતે કાયોત્સર્ગ કરી (દેહભાન ભૂલી) આવું ચિંતન કરે કે —

[૯૨] અહો! શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ મોક્ષના સાધનરૂપ સાધુપુરુષના દેહને નિભાવવા માટે કેવી નિર્દોષવૃત્તિ બતાવી છે!

નોંધ — આવી નિર્દોષ ભિક્ષાવૃત્તિથી સંયમના અવલંબનભૂત શરીરનું પણ પાલન થાય છે અને મોક્ષની પણ સાધનામાં બાધા થતી નથી.

[૯૩] (કાયોત્સર્ગમાં ઉપરનું ચિંતન કરી) નમસ્કારનું ઉચ્ચારણ કરી કાયોત્સર્ગથી નિવૃત્ત થઈ તેમજ પછી જિનેશ્વર દેવોની સ્તુતિ (રૂપ લોગસ્સનો પાઠ) કરી પછી થોડો સ્વાધ્યાય કરીને ભિક્ષુ ક્ષણવાર વિશ્રામ લે.

[૯૪] અને વિશ્રામ લઈને (નિર્જરારૂપ) લાભનો અર્થી તે સાધુ પોતાના કલ્યાણ માટે આ પ્રમાણે ચિંતન કરે કે બીજા મુનિવરો મારા પર અનુગ્રહ કરીને આ મારા આહારમાંથી થોડું લે તો હું સંસારસમુદ્રથી તરી જઉં!

[૯૫] આ પ્રમાણે વિચારીને સૌથી પ્રથમ પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) વૃદ્ધને પછી તેનાથી નાના મુનિજીને એમ ક્રમશઃ બધા સાધુઓને આમંત્રણ કરે આ પ્રમાણે આમંત્રણ કરતાં જો કોઈ સાધુ આહાર કરવાની ઇચ્છા કરે તો તેની સાથે જ આહાર કરે

નોંધ — સૌથી પહેલાં દીક્ષા વડીલ મુનિને આમંત્રણ કરવાનું પ્રયોજન વિનયધર્મ જાળવવા માટે છે

[૯૬] જો કોઈ સાધુજી આહાર કરવા ન ઇચ્છે તો સંયમી પોતે એકલોજ રાગ અને દ્વેષને દૂર કરી પહોળા મુખવાળા પ્રકાશિત ભાજનમાં યત્નાપૂર્વક નીચે ન વેરાય તેવી રીતે આહાર કરે.

[૯૭] ગૃહસ્થે પોતાને માટે બનાવેલું અને વિધિપૂર્વક મેળવેલું તે

ભોજન તીખું, કડવું, કષાયેલું, ખાટું, મધુર કે ખારું ગમે તેવું હો પરંતુ સંયમી ભિક્ષુ તેને મધ કે ઘીની માફક પ્રેમપૂર્વક આરોગે.

નોંધ—ઉપર તીખી વસ્તુનો નિર્દેશ કર્યો છે માટે તીખું લેવાનું જ હોય છે તેવું વિધાન નથી સંયમી માટે અતિ ખારા, ખાટા અને તીખા ખાદ્યો ત્યાજ્ય છે પરંતુ કદાચ ભૂલથી તેવું આવી ગયું હોય તો મનમાં ગ્લાનિ લાવ્યા વગર વાપરી લેવું.

ઘી અને મધ જેમ ગ્લાનિ વગર ખવાય છે તેમ બધું ભોજન પણ તેવી રીતે માનીને સંયમી તેનો ઉપભોગ કરે.

[૯૮] મળેલો આહાર, રસ (વઘાર) સહિત હો કે જુના ધાન્યનો હો. ઉત્તમ પ્રકારની શાક વગેરે સામગ્રીથી સહિત હો કે રહિત હો, સ્નિગ્ધ (ઘી વગેરે સહિત) હો કે શુષ્ક (લુખો) હો, બોરકૂટ હો કે અડદના બાકળાનું ભોજન હો—

[૯૯] તેમજ ભોજન અલ્પ મળો કે બહુ મળો, પરંતુ તે મળેલા આહારની કે દાતારની નિંદા ન કરે. પરંતુ તે મુધાજીવી (કેવળ સંયમનું ધ્યેય રાખીનેજ જીવનાર ભિક્ષુ) નિર્જીવ, નિર્દોષ અને સહજ મળેલા આહારને નિઃસ્વાર્થ ભાવે શાંતિપૂર્વક આરોગે.

[૧૦૦] (મહાપુરુષો કહે છે કે—) આ દુનિયામાં કોઈ પણ બદલાની આશા વિના કેવળ નિઃસ્વાર્થ ભાવથી ભિક્ષા આપનાર દાતા અને કેવળ સંયમના નિર્વાહ માટે નિઃસ્વાર્થ ભાવે ભિક્ષા લેનાર ભિક્ષુ એ બન્ને મળવા દુર્લભ છે. જે નિઃસ્વાર્થી દાતાર અને નિઃસ્વાર્થી ભિક્ષુ હોય છે તે બન્ને ઉત્તમ ગતિને મેળવે છે

નોંધ—ગુરુજમાર્ગમાં ગમન, પોતાના ઉપયોગી કાર્યમાંજ લાગવાના, જતા આવતા માર્ગમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જીવોની પણ લક્ષ્યપૂર્વક રક્ષા, બીજા ભિક્ષુકોને જરા પણ દુ:ખ કે આઘાત ન પહોંચે અને દાતાની પ્રસન્નતા બરાબર જળવાઈ રહે તેવી વિશુદ્ધ ભિક્ષાની ગવેષણા, દાતાર નુકસાન ન કરે કે ન દુભાય તેનો સતત ઉપયોગ, સંપૂર્ણ નિર્જીવ ખાનપાનના શોધન

માટે બરાબર આમરૂક દશા ભિક્ષુવૃત્તિનું ચિંતન ઈતર સાધકો સાથે સહ-યોગવૃત્તિ અને નિરાસક્તભાવે પ્રાપ્ત થયેલા પિંડનું ભોજન કરવું આ ભાવને સમજીને વર્તનારો ભિક્ષુ એ જ આદર્શ ભિક્ષુ છે અને તે ભિક્ષુની ભિક્ષાવૃત્તિ દાતારના દિલમાં સંયમ અને ત્યાગના સંસ્કાર જ માવે છે

આવી ભિક્ષાવૃત્તિથી સંયમી જીવનનો નિર્વાહ કરવો તેજ પિણ્ડૈષણાનુ રહસ્ય છે અને કોઈ પણ પ્રકારના ભૌતિક સ્વાર્થ વિના કે કીર્તિની લાલસા વિના નિઃસ્વાર્થભાવે આપવું તે દાતાનું કર્તવ્ય છે અને તેજ ભાવ આધ્યાત્મિક વિકાસમાં તેને પ્રેરે છે

એ પ્રમાણે કહું છું

પિણ્ડૈષણા અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

બીજો ઉદ્દેશક

ભિક્ષા દેહની પુષ્ટિ માટે નથી ભિક્ષા પ્રમાદ અને આળસ વધારવા માટે નથી ભિક્ષા કેવળ જીવન પ્રવાહને જ્વલંત રાખવા માટે છે

જેમ શરીર તો હાડ, માંસ અને મળનું ભાજન છે નિઃસાર છે, તેની ચિંતા શી ? તેમ ગણી તેને સૂકવી નાખવું કે તેના પ્રત્યે બેદરકાર રહેવું એ કંઈ તપશ્ચરણ નથી ગણાતું પણ એ ભયંકર જડક્રિયા કહેવાય છે તેજ રીતે દેહને અતિ પુષ્ટ કરવો, તેનીજ ટાપટીપમાં રક્ત રહી જીવનની ઇતિ સમાપ્તિ માની લેવી તે પણ નરી જડતા છે

આ વસ્તુને સમજી શાણા સાધુઓ જે મધ્યસ્થવૃત્તિથી ભિક્ષાવૃત્તિ ચલાવે છે તેનું અહીં વર્ણન છે

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] સંયમી ભિક્ષુ બધો આહાર પછી તે સુગંધી (મોદક વગેરે) હો

કે ગંધ રહિત (અર્થાત તદન સાદો) આહાર હો તે બધુ ભોજન પાત્રાને છેલ્લો લેપ લાગ્યો હોય ત્યાસુધીનુ બધુ અંગુલિથી સા! કરીને ખાઈ લે પણ છોડી ન દે

નોંધ—છેલ્લો લેપ સુદ્ધા ન છોડે એમ કહીને ઉપરના શ્લોકે અપરિગ્રહિતા અને સ્વચ્છતાનો આદર્શ આપ્યો છે.

[૨] ઉપાશ્રયમા કે સ્વાધ્યાય કરવાના સ્થાનમા બેઠેલ સાધુ ગોચરીમ મેળવેલ ભોજન ભોગવતા અપર્યાપ્ત થાય અને વિશેષ આહારન જરૂર પડે તો-અર્થાત્ ક્ષુધા શાન્ત ન થાય તો—

[૩] અથવા બીજા કોઈ કારણથી વધુ આહાર લેવાની આવશ્યક્ત ઉભી થાય તો પૂર્વોક્ત (પ્રથમ ઉદ્દેશકમા બતાવેલા) વિ તથા આ (નીચે કહેવાશે તે) વિધિથી અન્નપાણીની ગવેષણ (શોધ) કરે

[૪] શાણો ભિક્ષુ, ભિક્ષા મળી શકે તેવા સમયે ભિક્ષાનો કાળ જાણી ગોચરી માટે નીકળે અને જે કંઈ અલ્પ કે પરિમિત આહા મળે તે ગ્રહણ કરીને ભિક્ષાકાળ પૂર્ણ થતાજ સ્થાનક તરફ પુન પાછો ફરે. અકાળ (સમય વિનાના કાર્ય)ને છોડીને યથાર મમયે તે તે સમયને યોગ્ય કાર્ય કરે.

નોંધ—ક્યા સમયે ક્યુ કાર્ય કરવુ, કેમ વર્તવું ઈત્યાદિ ક્રિયાનો ભિક્ષુ સતત ઉપયોગ રાખવો ઘટે

[૫] (મહાપુરુષો કહે છે કેઃ—) "અહો સાધુ ! કોઈ ગ્રામાં સ્થાનમા તું સમય જોયા વિના ભિક્ષાર્થે જઈશ અને સમય ઓળખીશ નહિ તો તારા આત્માને ખેદ થશે અને ખોરાક મળવાથી તુ ગામની પણ નિંદા કરીશ."

નોંધ—ભોજન વપરાઇ ગયા પછી ગોચરી જાય અને આહા મળે તો ખોરાક ન મળવાથી પોતાને દુખ થાય અને આ ગામ

ખરાબ છે કે અહીં ખોરાક સુદ્ધા મળતો નથી એવા એવા અનિષ્ટ વિચારો આવવાનો પણ સંભવ રહે

[૬] માટે ભિક્ષાનો સમય થાય ત્યારેજ ભિક્ષુએ ભિક્ષાર્થે ઉદ્યમ કરવો જોઇએ. ભિક્ષા સમયે નીકળવા છતાં કદાચિત ભિક્ષા ન મળે તો પણ દીનહીન થઇને શોક ન કરતાં આ સહજ સહજ તપ થશે એમ માનીને તે ક્ષુધાના સંકટને સમભાવપૂર્વક સહન કરે

[૭] ભિક્ષુ નાનાં મોટાં પશુ પક્ષીઓ ખોરાક માટે (કે ચણ માટે) એકઠાં થયા હોય તેની સામે ગમન ન કરે પણ ઉપયોગપૂર્વક બીજેજ માર્ગેથી ગમન કરે અથવા બીજો માર્ગ ન હોય તો પાછો ફરે

નોંધ—સામે જવાથી તે પ્રાણીઓને ભય ઉત્પન્ન થાય અને તેથી તેમની લાગણી દુભાય અથવા ઉડી જાય તો તેમને ખોરાકમાં અંતરાય (વિઘ્ન) પડે

[૮] ગૃહસ્થને ત્યાં ભિક્ષાર્થે ગયેલો સંયમી ભિક્ષુ કોઈ સ્થળે બેસે નહિ કે ઉભા રહીને વાતોના ગપાટા મારે નહિ.

નોંધ—ગૃહસ્થોનો અતિ પરિચય સંયમી જીવનને બાધાકર નીવડે છે માટેજ મહાપુરુષોએ પ્રયોજન પુરતું કાર્ય લેવાનું કહ્યું છે

[૯] ગોચરીએ ગયેલો સંયમી કોઈ ગૃહસ્થના ઘરની ભોગળ કમાડનું પાટિયું બારણું કે કમાડને ટેકો દઇને (તેનું અવલંબન લઇને) ઉભો રહે નહિ

નોંધ—કદાચ તેને ટેકો દઇને ઉભા રહેતા બારણું કે કમાડ વગેરે ઉઘડી જવાથી પડી જવાનો ભય છે

[૧૦+૧૧] ગોચરીએ ગયેલો સંયમી બીજા ધર્મના અનુયાયી શ્રમણ, બ્રાહ્મણ કૃપણ કે ભિખારી જો ગૃહસ્થનાં દ્વારની સંમુખ ભોજ

નને માટે કે પાણીને માટે આવી ઉભા હોય તો તેને ઓળંગીને ગૃહમા પ્રવેશ ન કરે તેમજ તેમની દ્દષ્ટિ પડે તેવા સ્થાને ઉભો પણ ન રહે પરંતુ એકાનમા (એક બાજુ) જઇને જ ઉભો રહે

[૧૨] કારણકે તેમ કરવાથી તે ભિખારી કિંવા દાયક નાખુશ થાય અથવા બન્ને નાખુશ થાય તેમજ પોતાના ધર્મની પણ હલકાઈ દેખાય.

નોંધ —માગમાં રખે ભાગ પડાવશે' તેવું માની ભિખારીનું હૃદય દુભાય અથવા આપનારની લાગણી દુભાય અને ભિખારીની આવી દરિદ્રાઇ થઇ જતા પોતાની કદર પણ ભિખારી જેવી થવાથી જૈનશાસનના સંયમી ધર્મની મહત્તા ઘટે.

[૧૩] પણ ગૃહપતિ તે આવેલા બીજા ભિક્ષુકને ભોજન આપે કિંવા ના પાડે અને તેથી જ્યારે તે ભિક્ષુક પાછો ફરે ત્યારબાદજ સંયમી ભોજન કે પાણીને માટે ત્યા ગમન કરે.

[૧૪+૧૫] (નીલોત્પલ) લીલુ કમળ (પદ્મ) લાલ કમળ, ચદ્રવિકાસી શ્વેત કમળ અથવા માલની મોગરાનુ કે તેવું બીજું કોઈ પણ ફુલ ચૂંટીને કોઈ બાઈ ભિક્ષા આપે તો તે ભોજન અને પાન સંયમીને અકલ્પ્ય (અગ્રાહ્ય) છે માટે આપનાર બેનને કહે કે એ આહાર પાણી હવે મને ગ્રાહ્ય (કલ્પ્ય) નથી

[૧૬+૧૭] લીલુ કમળ, લાલ કમળ, ચદ્રવિકાસી શ્વેત કમળ અથવા મોગરાનુ કે તેવુ બીજુ કોઇ પણ ફૂલ કચરીને, છેદીને કોઇ બાઇ ભિક્ષા વ્હોરાવે તો તે ભોજન અને પાન સંયમીને ગ્રાહ્ય નથી માટે ભિક્ષા આપનાર બેનને ભિક્ષુ કહે કે બેન ! તે અન્ન-પાન મારા માટે કલ્પ્ય નથી

[૧૮+૧૯] કમળનો કદ, ખાખરાનો કદ, કમળની નાળ (સાંઠો), લીલા કમળની નાળ, કમળના તતુ, સરસવની ડાડલી, શેરડીના કટકા

આ બધું સચેત હોય તો તે તથા નવી કુંપળી, વૃક્ષની તૃણની તથા એવી બીજી પણ કોઈ વનસ્પતિની કાચી કુંપળીઓ વગેરે હોય તો તેને પણ સાધુ ગ્રહણ ન કરે

[૨૦] તેમજ (જેનું બીજ બન્યાણું નથી તેવી) કુણી ચોળા કે મગની ફળીઓ એકવાર શેકેલી હોય અથવા કાચી હોય તો તે આપનાર બેનને ભિક્ષુ કહે કે મને તેવું આહાર ખપે નહીં

[૨૧] અગ્નિ આદિથી અપક્વ મોરફૂટ વાડાના કારેલાં નાળિયેર તન પાપડી તથા નિંબવૃક્ષનું ફળ (લિંબોળી) વગેરે કાચાં હોય તો મુનિ ગ્રહણ ન કરે

[૨૨] તેમ જ ચોખાનો તથા તલનો આટો તેમજ સરસવનો ખોળ તથા અપક્વ પાણી વગેરે કાચું હોય અથવા મિશ્ર પાણી હોય તો ભિક્ષુ તેને પણ ગ્રહણ ન કરે

[૨૩] અપક્વ કોઠું બિજોરું પાંદડા સહિત મૂળો કે મૂળાની કાતરી વગેરે કાચાં કિંવા શસ્ત્ર પરિણત ન હોય તો તે પદાર્થોને મુનિ મનથી પણ ન ઇચ્છે

[૨૪] તે જ પ્રમાણે ફળોનું ચૂર્ણ બીજોનું ચૂર્ણ બહેડાં તથા રાયણનાં ફળ વગેરે કાચાં હોય તો સચેત જાણીને તેને છોડી દે

[૨૫] હમેશા ભિક્ષુ સામુદાનિક (ધનવાન અને નિર્ધન એ બન્ને સ્થળે) સમાન ગોચરી કરે નિર્ધન કુળનું ઘર જાણી તેને ઉલ્લંઘીને શ્રીમંતને ઘેર ન જાય

નોંધ—શ્રીમંત હો કે ગરીબ હો તપસ્વી ભિક્ષુ તે બન્ને પર સમદૃષ્ટિ રાખે અને રાગરહિત થઇ પ્રત્યેક ઘેર ગોચરી અર્થે ગમન કરે

[૨૬] નિર્દોષ ભિક્ષાગ્રહણની ગવેષણા કરવામાં રત અને આહારની મર્યાદાને જાણનાર પંડિત ભિક્ષુ ભોજનમાં અનાસક્તિ રાખી

તથા દીનપણાથી રહિત થઈને ભિક્ષાવૃત્તિ કરે. તેમ કરતાં કદાચિત્ આહાર ન મળે તો પણ ખેદ ન પામે

[૨૭] ગૃહસ્થને ઘેર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના મેવા, મુખવાસ ઇત્યાદિ ભોજન હોય છતા તે ગૃહસ્થ આપે કે ન આપે તો પણ પંડિત ભિક્ષુ તેના પર કોપ ન કરે.

[૨૮] શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, ભોજન, પાણી વગેરે ગૃહસ્થને ત્યા પ્રત્યક્ષ દેખાતા હોય તેમ છતા જો તે ન આપે તો પણ સંયમી તેના પર કોપ ન કરે.

[૨૯] સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક, કે વૃદ્ધ નમસ્કાર કરતા હોય તે વખતે તેની પાસે કશી યાચના ન કરે. તેમજ આહાર નહિ દેનાર સાથે કઠોર શબ્દો પણ ન બોલે.

[૩૦] જે નમસ્કાર ન કરે તેના પર કોપ ન કરે તેમજ કોઇ વંદન કરે તો અભિમાન પણ ન લાવે. આ પ્રમાણે વિવેકપૂર્વક જે સયમ પાળે છે તેનુ સાધુત્વ બરાબર જળવાય છે.

[૩૧+૩૨] કદાચ કોઈ સાધુ સ્વયં સુંદર ભિક્ષા મેળવીને "હું એકલોજ તેનો ઉપભોગ કરીશ, જો હું બીજાને બતાવુ તો બીજા મુનિ કિંવા આચાર્ય તે સ્વય ગ્રહણ કરશે," એમ માનીને લોભથી છૂપાવે છે તે લાલચુ તથા સ્વાર્થી (પેટભરો) ભિક્ષુ ઘણું પાપ કરે છે, અસંતુષ્ટ બને છે અને નિર્વાણને પામી શકતો નથી.

[૩૩+૩૪] વળી કોઈ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું અન્નપાન મેળવીને તેમાનુ સુંદર સુદર (માર્ગમા પોતે) ભોગવીને બાકી રહેલો અને નીરસ આહાર ઉપાશ્રયમાં લાવે. કારણ કે તેમ કરવાથી બીજા શ્રમણો એમ જાણે કે " આ મુનિ ખૂબ આત્માર્થી અને લૂખી વૃત્તિથી જીવનારો સતોષી ભિક્ષુ છે કે જે સંતુષ્ટ થઇને લૂખો સૂકો આહાર જ સેવે છે."

[૩૫] આવી રીતે દંભથી જે પૂજા, કીર્તિ, માન અને સન્માનનો ઇચ્છુક

છે તે ઘણું પાપ પ્રસવે (સેવે) છે અને માયારૂપી શલ્યને એકઠું કરે છે

નોંધ —માયા અને દંભ એ બન્ને એકાન્ત અનર્થના મૂળ છે તેનું જે સેવન કરે છે તે એવા અધર્મનો સચય કરે છે કે જે અધમથી તે જીવાત્મા ઉચ્ચ સ્થિતિમા હોવા છતા નીચ ગતિમા ગમન કરે છે

[૩૬] સયમી ભિક્ષુ પોતાના સંયમરૂપ નિર્મળ યશનું રક્ષણ કરતો જેના ત્યાગમાં કેવળી (જ્ઞાની) પુરુષોની સાક્ષી છે તે ભિક્ષુ દ્રાક્ષનો આસવ મહુડાનો રસ કે બીજા કોઇ પણ માદક રસને કદી પણ ન પીએ

નોંધ —કોઈ પણ માદક વસ્તુ ભિક્ષુએ ન વાપરવી માદક વસ્તુથી જાગૃતિનો નાશ થાય છે

[૩૭] મને કોઇ દેખતું નથી તેમ માની જે કોઇ ભિક્ષુ એકાંતમાં ચોરી કરીને તેવો માદક રસ પીએ છે તેના દોષોને અને માયાને જુઓ અને હું તે વર્ણવુ છુ માટે સાભળો

[૩૮] તેવા ભિક્ષુની આસક્તિ વધે છે અને છળકપટ તથા અમત્યાદિ દોષો પણ વધે છે આ લોકમાં અકીર્તિ પ્રસરે છે તેમજ પાર લૌકિક શાંતિ પણ તે પામતો નથી અને (સાધુપણાથી વચિત થઇ) સતત અસાધુતાને મેળવ્યા કરે છે

નોંધ —લેશ ત્રુટિ પણ પતનના મહાન નિમિત્તરૂપ બની જાય છે સાધુતાના સાધકે સતત જાગૃતિ રાખવી જોઇએ.

[૩૯] જેમ ચોર પોતાના દુષ્કર્મોથી ભ્રાંતચિત્ત રહે છે તેમ દુર્બુદ્ધિ ભિક્ષુ પણ પોતાના દુષ્કર્મોથી અસ્થિરચિત્તવાળો રહે છે તેવો મુનિ મૃત્યુના અંતસુધી પણ સવરધર્મની આરાધના કરી શકતો નથી

નોંધ —જેનુ ચિત્ત ભોગોમાં આસક્ત રહે છે તે કદી સયમમા દત્ત ચિત્ત રહી શકતો નથી

[૪૦] અને માત્ર વેશધારી તેવો સાધુ પોતાના આચાર્યોને કે બીજા શ્રમણોને પણ આરાધી શકતો નથી. મહાપુરુષોના ઉપદેશની તેના પર કશી અસર થતી નથી વળી ગૃહસ્થો પણ તેને નિંદે છે. કારણકે તે બધા તેની આવી અસાધુતાને સ્પષ્ટ સમજી શકે છે.

[૪૧] એ પ્રમાણે દુર્ગુણોને સેવનાર અને ગુણોને તજી દેનાર તેવો ભિક્ષુ મરણના છેડા સુધી (આખા) સંવર (પાપ રોકનાર) ધર્મને આરાધી શકતો નથી

નોંધ —સદ્દગુણોની આરાધનાથી જ ધર્મની આરાધના થાય છે જે ક્રિયાથી સદ્દગુણોની પ્રાપ્તિ કે વૃદ્ધિ ન થતી હોય તે ધર્મક્રિયા કહેવડાવવાને પાત્ર હોઇ શકે નહિ

[૪૨] જે ડાહ્યો સાધુ (બુદ્ધિમાન સાધક) સ્નિગ્ધ અને સ્વાદિષ્ટ ઉગ્ર રસવાળા રસિક ભોજનોને છોડી દઇ તપશ્ચર્યા કરે છે, જે મદ (અભિમાન) તથા પ્રમાદથી નિવૃત્ત થઇ તપસ્વી બની વિકાસમાર્ગે વહન કરે છે;

[૪૩] તે ભિક્ષુના કલ્યાણરૂપ સંયમ તરફ નજર કરો. કે જે અનેક ભિક્ષુઓથી પૂજાય છે. તથા વિસ્તીર્ણ મોક્ષના અર્થથી યુક્ત બને છે તેનુ હુ ગુણ કથન કરીશ કહેતા એવા મને સાંભળો

[૪૪] ઉપર પ્રમાણે સદ્દગુણોનો ઇચ્છક અને દુર્ગુણનો ત્યાગી ભિક્ષુ મરણના છેડા સુધી સતત સંવર ધર્મનુ આરાધન કરે છે

[૪૫] તેવો શ્રમણ આચાર્યોને તથા બીજા સાધુઓને પણ આરાધે છે. અને તેને તેવો ઉત્તમ ભિક્ષુ જાણીને ગૃહસ્થો પણ તેની પૂજા કરે છે.

[૪૬] જે તપનો, વાણીનો, રૂપનો અને આચારભાવનો ચોર હોય છે તે દેવયોનિને પ્રાપ્ત થવા છતા કિલ્બિષી જાતનો (હલકી જાતનો) દેવ બને છે.

નોંધ —જે તપ ન કરતો હોય છતાં તપસ્વી કહેવરાવવાનો ઢોંગ કરે છે તેમજ વાણી રૂપ તથા આચરણ સુંદર ન હોય છતાં સુંદરતાનો ઢોંગ કરે તે ચોર ગણાય છે

[૪૭] કિલ્બિષ જાતના હલકા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલો તે સાધક દેવપણું પામીને પણ કયા કર્મથી મારી આ ગતિ થઇ તેને જાણી શકતો નથી

નોંધ —ઇન્દ્રાદિના દેવો જ ઉત્તમ પ્રકારના ભોગસુખો પામે છે તેમજ પૂર્વકાળના જીવનને જાણી શકે તેવી શક્તિ પણ તે જ મેળવે છે

[૪૮] તે કિલ્બિષદેવ ત્યાંથી ચ્યવીને (ગતિ કરીને) મુગા (ન બોલી શકે તેવા) બકરાની યોનિને પામે છે અથવા નરકયોનિમાં કે તિર્યંચ યોનિમાં ગમન કરે છે કે જ્યાં (સમ્યક્ત્વ) સદ્બોધની પ્રાપ્તિ અતિ અતિ દુર્લભ છે

[૪૯] આવા દોષને જોઈને જ જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે બુદ્ધિમાન સાધક લેશમાત્ર પણ માયા કે અસત્ય થતું હોય તેને છોડી દે

[૫૦] આ પ્રમાણે સંયમી ગુરુઓ પાસેથી ભિક્ષાની ગવેષણાશુદ્ધિને શીખીને તથા ઇંદ્રિયોને સમાધિમાં રાખીને તીવ્ર સંયમી અને ગુણવાન ભિક્ષુ સંયમમાં વિચરે

નોંધ —નિરસતા એ ભિક્ષુનો મુદ્રાલેખ છે સંતોષ એ એનો સદાનો સાથી સુહૃદ છે તેથી ભિક્ષા હાજર હોવા છતાં ન મળે કે અકલ્પ્ય હોવાથી છોડી દેવી પડે તો પણ તે દીન કે કાયર બનતો નથી

રસવૃત્તિનો ત્યાગ પૂજા સત્કારની વાંછનાનો ત્યાગ અને અપથ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ એ ભિક્ષુની વૃત્તિના સહજ ગુણો છે સદ્ગુણના ભંડારમાં તે વૃદ્ધિ કરતો કરતો તે સદાનંદની લહેરમાંજ એકાંત મસ્ત રહે છે

એમ કહું છું

એ પ્રમાણે પિણ્ડૈષણા નામનું પાંચમું અધ્યયન પૂર્ણ થયું

ધર્માર્થકામાધ્યયન

(મોક્ષના ઈચ્છુકોનું અધ્યયન)

૬

સદ્ધર્મને આચરવાનું ફળ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે. કર્મબંધનથી સર્વથા મુક્ત થયા વિના કોઈ પણ જીવાત્માને સ્થિર, સત્ય અને અબાધિત સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી, થતું નથી અને થશે નહિ. આવો અનંતજ્ઞાની પુરુષોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.

આથીજ સુખના ઈચ્છુક સાધકો મોક્ષમાર્ગના સાધનભૂત સદ્ધર્મને જ આરાધવાનું પસંદ કરે છે. તે મોક્ષમાર્ગમાં સૌથી પ્રથમ પસંદગી સંપૂર્ણ ત્યાગની છે. તેની સાધના કરનાર વર્ગ સાધક કહેવાય છે ત્યાગીના ત્યાગરૂપી ઈમારતના સ્તંભને જ આચાર કહેવાય છે.

• •

એકદા એ મોક્ષમાર્ગના પ્રબળ ઉપાસક અને જૈનધર્મના ઉદાર તત્ત્વોને પચાવી શાન્તિસાગરમાં ઝીલનાર મહા તપસ્વી શ્રમણ પોતાના વિશાળ શિષ્યસમુદાય સમેત ગામની બહાર આવેલા એકાંત અરણ્યમાં પધાર્યા.

તેમના સત્સંગનો લાભ લેવા અનેક જિજ્ઞાસુઓ ગયા, અને તે ત્યાગી, શાંત, દાન્ત તથા ધીમાન ગણિવરને બહુ ભાવ ભર્યા વંદન નમસ્કાર કરી ત્યાગના આચાર-નિયમો સંબંધમાં અનેક પ્રશ્નો કર્યા. તેમના હૃદયનું જે સમાધાન કરવામાં આવ્યું તે નિમ્નોક્ત અધ્યયનમાં છે.

અગ્નિમાનો આદર્શ બ્રહ્મચર્યના લાભ, મૈથુનના દુષ્પરિણામ, બ્રહ્મચર્યપાતનના માનસિક ચિકિત્સાપૂર્ણ ઉપાયો, આદિનું સચોટ સ્પષ્ટીકરણ એ બધું બહુ સુંદર રીતે અહીં વર્ણવ્યું છે

ગુરુદેવ બોલ્યા—

[૧] સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનથી સંપન્ન સંયમ અને તપશ્ચર્યામાં રત અને આગમ (શાસ્ત્ર) જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ એવા એક આચાર્યવર (શિષ્યોના સમૂહ સહિત એક પવિત્ર) ઉદ્યાનમાં પધાર્યા

નોંધ —તે કાળમાં વિશેષત મુનિઓ નગર સમીપના ઉદ્યાનમાં વન પાળની આજ્ઞા માગીને રહેતા હતા ત્યાં આગળ ધર્મપ્રવચનો સાંભળવા સારુ મહારાજા મંત્રીઓ તથા નગરજનો આવી તેમનો લાભ લેતા અને ધર્મને આચરવામાં દત્તચિત્ત રહેતા.

[૨] (તે પ્રસંગે સદ્બોધ સાંભળવા આવેલા) રાજા રાજપ્રધાનો બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિયો તથા ઇતર વૈશ્યજનો પોતાના મનને નિશ્ચલ કરીને (અથવા પોતાના આત્માને પ્રસન્ન કરીને) વિનયપૂર્વક તે મહાપુરુષને પૂછે છે કે હે ભગવન્! આપનો આચાર અને ગોચર વગેરે કેવાં છે તે કૃપા કરી કહો

નોંધ —અહીં આચારનો અર્થ ધર્મ અથવા સંયમપાલનના મૂળ નિયમોને વ્યક્ત કરે છે અને ગોચર એટલે સંયમપાલનના ઇતર નિયમો કે જે દ્વારા મૂળવ્રતોની પુષ્ટિ થાય તે પૂરતો સમજવો ઘટે

[૩] ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર જીવ માત્રનું સુખ ઇચ્છનાર અને નિશ્ચય મનવાળા તે વિચક્ષણ મહાત્મા શિક્ષાથી યુક્ત થઈ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા —

નોંધ —શિક્ષાના બે પ્રકાર છે (૧) આસેવના શિક્ષા અને (૨) ગ્રહણ શિક્ષા પ્રથમ શિક્ષામાં જ્ઞાનાભ્યાસનો સમાવેશ થાય છે અને બીજામાં તદનુસાર વર્તન કરવાનો સમાવેશ થાય છે

[૪] (ગુરુદેવ બોલ્યા) હે શ્રોતાઓ! ધર્મના પ્રયોજનરૂપ મોક્ષની ઇચ્છાવાળા નિર્ગ્રંથોના અતિ કઠિન અને સામાન્યજનોથી અસાધ્ય

ગણાતા એવા સંપૂર્ણ આચાર તથા ગોચરનું હું સિદ્ધાંતમાં વર્ણન કરીશ. કહેલા એવા મને તમે શાંત ચિત્તથી સાંભળો

[૫] આ લોકમાં જેનું પાલન કરવું અતિ અતિ કઠિન છે તેવું દુષ્કર વ્રત-આવો કઠણ આચાર એકાંત મોક્ષના ભાજનરૂપ સાધુના અને સંયમના સ્થાનરૂપ વીતરાગના માર્ગ વિના બીજે ક્યાંય બતાવ્યો નથી અને બતાવશે પણ નહિ

નોંધ — જૈનદર્શન સિવાય સાંખ્ય, બૌદ્ધ ઇત્યાદિ કોઈ દર્શન કે મતોમાં આવી કઠિન પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાની હોતી નથી જૈનદર્શનના નિયમો શ્રમણ તથા ગૃહસ્થવર્ગને માટે પણ કડક બનાવેલા છે. તે નિયમોનું પાલન જેટલે અંશે થાય તેટલે અંશે સ્વાભાવિક ત્યાગ અને તપની આરાધના થાય છે અને તે દ્વારા આત્મવિકાસ થતો રહે છે

[૬] વયમાં બાળ કે (શારીરિક અને માનસિક શક્તિમાં અપક્વ), યુવાન (શારીરિક અને માનસિક શક્તિમાં પરિપક્વ) કિંવા વૃદ્ધ એટલે જરાગ્રસ્ત તથા રોગિષ્ઠને પણ જે ગુણો અખંડ અને અતૂટ રીતે આરાધવાનાં (પાળવાના) હોય છે તે પૂર્વના મહાપુરુષોએ જેવા આચારમાં કહ્યા છે તે રૂપેજ કહું છું. તમે સાંભળો.

નોંધ — જે સ્થાનો નીચે કહેવામાં આવે છે તે સ્થાનો તો લઘુવયનો હો કે વૃદ્ધ હો, રોગી હો કે આરોગી હો. સૌ કોઈ નિર્ગ્રંથ સાધકને પરિપૂર્ણ રીતે પાળવાના છે. કારણ કે તેજ સાધુત્વના મૂળ છે તેમાં કોઈ પણ વ્યક્તિને અપવાદ હોઈ શકે નહિ ગમે તે સ્થિતિમાં અને ગમે તેવા સંયોગોમાં તેનું યથાર્થ પાલન કરવું એ શ્રમણવર્ગનું કર્તવ્ય છે.

[૭] એ આચારના નીચે પ્રમાણે અઢાર સ્થાનો છે. જો અજ્ઞાની સાધક તે પૈકીના એકની પણ વિરાધના કરે તો તે નિર્ગ્રંથ શ્રમણ ભાવથી ભ્રષ્ટ થાય છે

[૮] (તે અઢાર સ્થાનો આ પ્રમાણે છે:-) ૬ વ્રતો (પાંચ મહાવ્રત તથા છઠ્ઠું રાત્રિભોજનનો નિષેધ)નું પાલન કરવું, પૃથ્વી, પાણી,

અગ્નિ વનસ્પતિ વાયુ અને હાલતા ચાલતા જીવો એમ ૭ પ્રકારના પ્રાણીઓ પર દયા રાખવી અભક્ષ્ય (દૂષિત) આહાર પાણી ન લેવાં ગૃહસ્થના ભાજનમાં ન ખાવુ તેના પલગ પર ન બેસવુ કે તેની બેઠક ન વાપરવી, સ્નાન તથા શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો

નોંધ —સાધુજનોએ શરીરની શોભા વધારવા માટે સ્નાન ગધ કે શાપરીક કરવી ઘટે નહિ ગૃહસ્થના વાસણ, પલગ બેઠક કે કોઇ પણ સાધનો પણ વાપરવા ઘટે નહિ કારણ કે તેમ કરવાથી વિલાસ અને પરતત્રતા આવે છે જ્યા દેહભાન વિલાસ અને પરતત્રતા આવે એટલે ત્યા સયમ અને સ્વાવલબનનો નાશ થાય છે

[૯] (પ્રથમ સ્થાન —)—બધા જીવો સાથે સયમપૂર્વક વર્તવુ તેજ ઉત્તમ પ્રકારની અહિંસા છે અને ભગવાન મહાવીરે તેને જ અઢાર સ્થાનોમાં પ્રથમ સ્થાને દર્શાવેલી છે

નોંધ —સયમ એ જ અહિંસાનું બીજ છે અહિંસાનો ઉપાસક સયમી ન રહે તો અહિંસાનું પાલન ન કરી શકે મન વચન અને કાયાપર જેમ જેમ સયમ આવતો જાય તેમ તેમ સાધક આદર્શમા આનદ વધતો જાય એમ ભગવાન મહાવીર કહે છે

અહિંસાનુ પાલન શી રીતે થાય?

[૧૦] સયમી સાધક આનો મા જેટલા (હાલતા ચાલતા) ત્રસ અને સ્થાવર (સ્થિર જીવો) છે તેને જાણતાં કે અજાણતાં હણે નહિ હણાવે નહિ કે હણનારને અનુમોદે પણ નહિ

[૧૧] (શા માટે હણે નહિ તેનું કારણ જણાવે છે કે —) જગતના (નાના કે મોટા) સર્વ જીવો જીવવા ઇચ્છે છે કોઈ પણ પ્રાણી મૃત્યુને ઇચ્છતુ નથી માટેજ એ ભયકર પાપરૂપ પ્રાણીહિંસાને નિર્ગ્રંથ પુરુષો સર્વથા ત્યાગી દે છે

[૧૨] (બીજું સ્થાન —) સયમી પોતાના સ્વાર્થ માટે કે બીજાને માટે ક્રોધથી કિંવા ભયથી પરને પીડા ઉત્પન્ન કરે તેવુ હિંસા

કદી અસત્ય બોલે નહિ, બીજા પાસે બોલાવે નહિ અને બીજો તેવુ અસત્ય બોલતો હોય તો તેને અનુમોદન પણ આપે નહિ

નોંધ —વાસ્તવિક રીતે તો કોઈ પણ પ્રકારનુ અસત્ય બોલવું તે સંયમી સાધક માટે ત્યાજ્ય જ છે સંયમીએ કેવી ભાષા બોલવી તે બધો અધિકાર સુવાક્યશુદ્ધિ નામના સાતમા અધ્યયનમા વિસ્તારપૂર્વક આવશે અસત્ય ન બોલવાની સાથે અસત્ય ન વર્તવુ તે ભાવ પણ સાથે જ સમજી લેવો જોઈએ

[૧૩] કારણકે આલોકમા મૃષાવાદને સર્વ સાધુપુરુષોએ નિંદેલ છે. અસત્યવાદી પુરુષ પ્રત્યેક જીવોનુ અવિશ્વાસપાત્ર બની રહે છે. માટે અસત્યનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઘટે.

[૧૪+૧૫] (ત્રીજુ સ્થાન —) સજીવ વસ્તુ કે નિર્જીવ વસ્તુ અલ્પ પ્રમાણમા કે બહુ પ્રમાણમાં, વધારે તો શું પરંતુ એક દાત ખોતરવાની સળી પણ માલિકની રજા મેળવ્યા વિના સંયમી પુરુષો સ્વયં ગ્રહણ કરતા નથી, બીજા દ્વારા ગ્રહણ કરાવતા નથી કે અદત્ત ગ્રહણ કરનારને અનુમોદન સુદ્ધા આપતા નથી

નોંધ —અહીં સંયમી પુરુષ એટલે સર્વ ત્યાગી પુરુષનો ધર્મ કહ્યો છે કારણ કે તે કશું સગ્રહી રાખતા નથી. તેણે પોતાની માલિકીની વસ્તુ પણ વિશ્વને ચરણે ધરી દીધી હોય છે. તેથી સામાન્ય વસ્તુ પણ તે આજ્ઞા વિના લઈ શકતા નથી. સંયમી ગૃહસ્થ આવો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી શકે નહિ. માટે તેણે અણહકની કે પોતાની માલિકી ઉપરાંતની વસ્તુ લેવી નહિ તેજ અદત્તાદાનવ્રતનુ પાલન છે. મળેલી વસ્તુમા પણ સંયમ રાખવો અને અપરિગ્રહની ભાવના કેળવવી તેનો સમાવેશ ગૃહસ્થ સાધકના પાંચમા વ્રતમાં થાય છે.

[૧૬] (ચોથુ સ્થાન —) સંયમનો ભંગ કરે તેના સ્થાનોથી દૂર રહેનારા (ચારિત્ર ધર્મમાં સાવધાન) મુનિજનો સાધારણ જનસમૂહથી

દુસાધ્ય, પ્રમાદના કારણભૂત અને મહા ભયંકર એવા અબ્રહ્મચર્યને કદી આચરતા નથી

[૧૭] કારણ કે આ અબ્રહ્મચર્ય એ જ અધર્મનું મૂળ છે મૈથુન એજ મહાદોષનું ભાજન છે માટે મૈથુન સંસર્ગને નિર્ગ્રંથ પુરુષો ત્યાગી દે છે

નોંધ —મહાપુરુષો બ્રહ્મચર્યવ્રત એ સર્વ વ્રતોમા સમુદ્ર સમાન ગણે છે કારણ કે ઇતર વ્રતો પાળવા સહેલા છે બ્રહ્મચર્ય પાળવુ એજ અતિ કઠિન છે સારાશ કે બ્રહ્મચર્યના ભંગમા અન્ય નિયમોનો ભંગ અને તેના પાલનમા અન્ય વ્રતોના પાલનની સુગમતા થઈ શકે છે

[૧૮] (પાચમું સ્થાન —) જે જ્ઞાત પુત્ર (ભગવાન મહાવીર)ના વચનમા રક્ત રહેના સાધુપુરુષો હોય છે તે મલવણ (બીડ‌નું મીઠુ), અથાણા વગેરેનું સામાન્ય મીઠુ તેલ ઘી ગોળ ઇત્યાદિ કે તેવી કોઈ ખાદ્ય વસ્તુઓનો રાત્રિ સુધી સંગ્રહ (સચય) કરી રાખતા નથી તેમ સંચય કરવાની ઇચ્છા પણ ધરાવતા નથી

[૧૯] આ પ્રમાણે સંચય કરવો તે એક યા બીજા પ્રકારના લોભનોજ અનુસ્પર્શ (અનુભવ) છે અર્થાત્ આવી સંચય ભાવનાથી લોભની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી હું માનું છુ કે જે કોઈ સાધુ સંગ્રહની ઇચ્છાવાળો છે તે સાધુ નથી પણ ગૃહસ્થ જ છે

નોંધ —વસ્તુત તો તેવો સાધુ ગૃહસ્થની ઉપમાને પણ લાયક નથી કારણકે ગૃહસ્થ તો ત્યાગ ન કરી શકવાથી પોતાની જાતને પૂર્ણ સંયમી કહેવડાવતો નથી પરતુ સાધુજી તો પોતાની જાતને પૂર્ણ સંયમી કહેવડાવે છે બિરુદ ધારણ કરી ધર્મ ન બજાવે તો બમણો ગુનેગાર ગણાય છે

[૨૦-૨૧] (અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે સાધુજી વસ્ત્ર પાત્ર ઇત્યાદિ રાખે છે તે સંગ્રહ કે પરિગ્રહ નથી ? તેનું સમાધાન નીચેની ગાથામાં સ્પષ્ટ રીતે કહે છે —)

જે કંઈ વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પાદપ્રોંછન, રજોહરણ ઇત્યાદિ સંયમના ઉપકરણોને સંયમના નિર્વાહને માટે જે સંયમી પુરુષો ધારણ કરે છે કે પહેરે છે તેને જગતના જીવોના રક્ષક જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીર દેવે પરિગ્રહ કહ્યો નથી. પરંતુ તેમાં સંયમધર્મ બતાવ્યો છે પરંતુ તે વસ્ત્રાદિક કોઈ પણ વસ્તુ પર જો મૂર્છા (આસક્તિ) હોય તોજ તે પરિગ્રહ છે એમ તે ઋષીશ્વરે ફરમાવ્યું છે.

નોંધ—સંયમના સાધનોને નિરાસક્તિથી ભોગવવા તેમાં ધર્મ છે. કારણ કે તે સંયમની વૃદ્ધિના હેતુભૂત છે પણ જ્યારે તેજ બંધનરૂપ થાય ત્યારે તે બોજા રૂપ બને છે આથી સંયમ તે વસ્ત્રત્યાગ કે વસ્ત્રધારણમાં નથી. પરંતુ ભાવનામાં છે તે રહસ્ય સમજવું છે વસ્ત્ર તથા સાધનોનો ત્યાગી પણ જો આસક્ત હોય તો તે તાત્વિક અપેક્ષાએ સંયમી કે સાધુ મનાતો નથી.

[૨૨] આથી સર્વ વસ્તુ (વસ્ત્ર, પાત્ર ઇત્યાદિ ઉપધિ) તથા સંયમના ઉપકરણોનું સંરક્ષણ કરવામાં કે તેને રાખવામાં જ્ઞાની પુરુષો મમત્વભાવ આચરતા નથી, તેમજ તે પોતાના દેહ પર પણ મમત્વ રાખતા નથી

નોંધ—સંયમીઓ દેહભાન ભૂલવાની સતત ક્રિયાઓ કરતા હોય છે. જેનો સર્વસ્વ જન્મથી જ હોય છે તેવા દેહ પર જેને મમત્વભાવ ન હોય (અથવા દેહભાન નિવારવાનો જે પ્રયત્ન કરતા હોય) તેને વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલાદિ પર મૂર્છા કેવી રીતે હોઈ શકે? અને જો તેવી વસ્તુઓમાં પણ મૂર્છા હોય તો તે સંયમી શી રીતે કહેવાય?

[૨૩] (છઠ્ઠું વ્રત—) બધા જ્ઞાનીપુરુષોએ વર્ણવ્યું છે કે અહો! સાધુ પુરુષો માટે આ કેવું નિત્ય તપ છે! કે તેમને જીવનપર્યંત સંયમના નિર્વાહ માટે ભિક્ષાવૃત્તિ કરવાની હોય છે અને એક-ભક્ત એટલે દિવસનાજ માત્ર આહાર કરવાનો હોય છે. રાત્રિનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે.

નોધ —ચાર પહોરનો એક ભક્ત ગણાય છે કવચિત્ એક ભક્તનો અર્થ એક વાર ભોજન કરવુ એવો પણ થાય છે પરતુ અહીં રાત્રિભોજન પૂરતુ તેનું સ્થાન છે

[૨૪] (રાત્રિભોજનના દોષો બતાવે છે —) ધરતીને વિષે એવાં ત્રસ (હાલતાં ચાલતાં) અને સ્થાવર વગેરે સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ હોય છે કે જે રાત્રિને વિષે (અંધારામાં) જોઇ શકાતા નથી તો તે વખતે આહારની શુદ્ધ ગવેષણા શી રીતે કરી શકાય ?

નોધ —રાત્રે ખોરાક ખાવાથી અનેક સૂક્ષ્મ જીવોની હિંસા તથા જીવો ખોરાકમા જવાથી શરીરમા રોગ થવાનો સભવ છે તેમજ રાત્રિ ભોજન કર્યા પછી તુરત સૂઈ જવાનું હોવાથી તે ખોરાક પચી શકતો નથી એમ શારીરિક અને ધાર્મિક બન્ને દ્રષ્ટિબિંદુએ અનેક દોષોની ઉત્પત્તિ હોવાથી સાધુઓ માટે રાત્રિભોજનનો પ્રતિબંધ કરેલ છે તેજ રીતે ગૃહસ્થે પણ તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે

[૨૫] વળી પાણીથી ભિજાયેલી પૃથ્વી હોય કિંવા પૃથ્વી પર બીજ વેરાયાં હોય તેમજ બીજાં કીડી કુથવા વગેરે ઘણા પ્રાણીઓ માર્ગમાં હોય છે તેને દિવસે તો જોઈ શકાય તેથી તેની હિંસા ન થાય, પરંતુ રાત્રે ન દેખાવાથી કેમ ચાલી શકાય ? (મરણકે હિંસાનો સંભવ છે)

[૨૬] આવા આવા અનેક દોષો થવાનું જાણીને જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ છે કે નિર્ગ્રંથ (સંસારની ગ્રંથીથી રહિત) પુરુષો રાત્રિ સમયે કોઇ પણ પ્રકારના આહાર કે પાણી ઇત્યાદિને ભોગવતા નથી

[૨૮] (સાતમું સ્થાન —) સુસમાધિવન્ત સયમી પુરુષો મન વચન અને કાયાથી પૃથ્વીકાયના જીવોને હણતા નથી હણાવતા નથી કે હણનારને અનુમોદન આપતાં નથી

નોધ —સાધુ પુરુષો જ્યારે સયમ અંગીકાર કરે છે તે વખતે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે કરીને હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન લે છે પહેલા વ્રતના

૩×૩=૯×૯=૮૧ ભેદો બીજા વ્રતના ૩×૩=૯×૪=૩૬ ભેદો, ત્રીજા વ્રતના ૩×૩=૯×૬=૫૪ ભેદો, ચોથા વ્રતના ૩×૩=૯×૩=૨૭ ભેદો, પાચમા વ્રતના ૩×૩=૯×૬=૫૮ ભેદો અને છઠ્ઠા વ્રતના ૩૬ ભેદો થાય છે તેના વિસ્તાર માટે જુઓ દશવૈકાલિક સૂત્રનુ ચોથું અધ્યયન

[૨૮] કારણકે પૃથ્વીકાયની હિંસા કરતો કરતો તે સાધક પૃથ્વીને આશ્રયે રહેલા દ્રષ્ટિએ દેખાય તેવા અને ન દેખાય તેવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની પણ હિંસા કરી નાખે છે.

[૨૯] માટે તે દોષ દુર્ગતિને વધારનાર છે તેવું જાણીને પૃથ્વીકાયના સમારંભ (સચેત પૃથ્વીની હિંસા થાય તેવુ કાર્ય)ને સાધુપુરુષ જીવનપર્યંત ત્યાગી દે

નોંધઃ—આવું કઠિનવ્રત માત્ર સાધુ પુરુષોને પાળવાનું હોય છે કારણ કે ગૃહસ્થોનું જીવન એવું હોય છે કે ત્યાં તેમને તેવું સામાન્ય પાપ કર્યા વિના ચાલતું નથી. પરંતુ તેમ છતા તેણે પણ પોતાના સ્થાનનો વિવેક જાળવીને વર્તવું ઘટે.

[૩૦] (આઠમું સ્થાન —) સુસમાધિવંત સંયમીપુરુષો મન, વચન અને કાયાથી જળકાયના જીવોને હણતા નથી હણાવતા નથી કે હણનારને અનુમોદન આપતા નથી.

[૩૧] કારણ કે જળકાયની હિંસા કરનાર તેની હિંસા કરતો કરતો જળને આશ્રયે રહેલા દ્રષ્ટિએ દેખાતા અને ન દેખાતા તેવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની પણ તે હિંસા કરી નાખે છે.

નોંધ —પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ કે વનસ્પતિ જેવા સૂક્ષ્મ જીવોની સતત અહિંસા પાળવી ગૃહસ્થ જીવન માટે સુલભ નથી તેથી ગૃહસ્થ શ્રાવકના પ્રથમ વ્રતમા સુસાધ્ય એવી ત્રસ જીવોનીજ અહિંસા બતાવી છે અને તેમાં પણ પોતાનું કર્તવ્ય જાળવતી વખતે અને એવા એવા બીજા

કારણ પ્રસંગે અપવાદ નિયમો દર્શાવ્યા છે પરંતુ તેથી કંઈ પૃથ્વી જળ આદિ તત્ત્વોનો ગૃહસ્થ અમે તેવો દુરુપયોગ કરે તેની છૂટ નથી સાતમા વ્રતમાં ગૃહસ્થે જરૂરિયાત પુરતો / દરેક પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો એમ બતાવ્યું છે દરેક કાર્યમાં સાવધાનતા અને વિવેક રાખવો જોઈએ ×

[૩૨] માટે તે પાપ દુર્ગતિને વધારનારું છે તેમ જાણીને સાધુપુરુષે જીવનપર્યંત જળકાયના સમારંભને ત્યાગી દેવો

નોંધ -જૈન સૂત્રોમાં આરંભ અને સમારંભ શબ્દો હિંસક ક્રિયા અને હિંસક સાધનોમાં વપરાય છે

[૩૩] (નવમું સ્થાન—) સાધુપુરુષો અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવા માટે ઇચ્છે નહિ કારણ કે તે પાપકારી અને લોખંડના શસ્ત્રો કરતાં અદ્વિતીય તેમજ અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર છે અને તેને સહન કરવું તે સર્વથા દુષ્કર છે

[૩૪] તે પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ ચાર દિશાઓ ચાર વિદિશાઓ, ઉપર અને નીચે એમ દશે દિશામાં દરેક વસ્તુને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે

[૩૫] અગ્નિ પ્રાણીમાત્રનો નાશ કરનાર (શસ્ત્ર) છે તેમાં લેશમાત્ર શંકાને સ્થાન નથી માટે સંયમી પુરુષો પ્રકાશ માટે અથવા તાપ લેવા માટે પણ કદી લેશમાત્ર અગ્નિકાયનો આરંભ કરે નહિ

[૩૬] માટે તે પાપ દુર્ગતિને વધારનારું છે તેમ જાણીને સાધુપુરુષ જીવનપર્યંત અગ્નિકાયના સમારંભને ત્યાગી દે

[૩૭] (દશમું સ્થાન—) બહુ પાપકારી વાયુકાયના આરંભ (હિંસા)ને પણ જ્ઞાની પુરુષો અગ્નિકાયના આરંભ જેવો દુષ્ટ માને છે તેથીજ ૭ કાયના રક્ષક સાધુઓએ તેનું (વાયુનું) પણ સેવન કર્યું નથી

× વિશેષ વિગત માટે જુઓ શ્રાવક પ્રતિક્રમણ વિધિ.

પાસે લાવી આહાર આપે ને લેવો—આવા દૂષિત આહાર પાણીને જે ભિક્ષુ લે છે તે ભિક્ષુઓ (આડકતરી રીતે) જીવહિંસાનેજ અનુમોદન આપે છે એમ ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે.

નોંધ —પોતાના નિમિત્તે કોઈ જીવની હિંસા ન થાય તેમજ કોઈની લાગણી ન દુભાય તેવી રીતે ખોરાક મેળવી સંયમી જીવન નીભાવવું તે ભિક્ષુઓનો ધર્મ છે

[૫૦] તેથી સંયમમા સ્થિર ચિત્તવાળા ધર્મજીવી નિર્ગ્રંથ પુરુષો ક્રીત, ઔદ્દેશિક કે આહૃત ઇત્યાદિ દોષવાળા આહારપાણીને ગ્રહણ કરતા નથી

નોંધ —વિશેષ વિગત જાણવા માટે જુઓ દશ૦ ૩ જુ અધ્યયન.

[૫૧] (ચૌદમુ સ્થાન —) ગૃહસ્થના કાંસુ ઇત્યાદિ ધાતુના પ્યાલા, બીજાં વાસણો (ભાજન, થાળી વગેરે) તથા માટીના લોટા કે કુડાં વગેરેમાં આહાર કરવાવાળો ભિક્ષુ પોતાના સંયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

[૫૨] (કારણકે ગૃહસ્થના ભાજનમા જમવાથી) તેના વાસણો ધોવા પડે તો ઠંડા સચિત્ત (સજીવ) પાણીની હિંસા થાય અને તે પાણીને ફેંકવાથી બીજા પણ ઘણા પ્રાણીઓનો નાશ થાય માટેજ તીર્થંકરાદિ દેવોએ તેમા અસંયમ કહ્યો છે

નોંધ —ઉપલક દૃષ્ટિથી તપાસનારને આ સ્થળે એમ લાગે કે આવી સામાન્ય વાતમાં પણ સંયમનો લોપ થાય તો સંયમી શી રીતે જીવી શકે? પરંતુ ગંભીરતાથી વિચારતા જણાશે કે સામાન્ય દેખાતી સ્ખલના પણ ક્રમશઃ થોડે થોડે બીજી ભૂલોનો જન્મ આપે છે અને આખરે સંયમથી ભ્રષ્ટ પણ થઈ જવાનો સમય આવે છે માટે સામાન્ય દેખાતી ભૂલોથી પણ દૂર રહેવુ અને સંયમમાં જાગૃતિ રાખવી તેજ સંયમી પુરુષો માટે જરૂરનુ છે

ગૃહસ્થના પાત્રમાં ભોજન કરવાથી ઈતર દોષો પણ સંયમીમાં જન્મ-

વાનો સંભવ છે તેથી કાંસાના, માટીના કે તેવા પોતાના પાત્રોમાંજ ભોજન લેવાનું વિધાન કર્યું છે

[૫૩] વળી ગૃહસ્થના વાસણમાં જમવાથી પશ્ચાત્ કર્મ અને પુરાકર્મ એ બન્ને પ્રકારના દોષો થવાનો પણ સંભવ છે તેથી સાધુપુરુષોને તેમાં ભોજન કરવું યોગ્ય નથી તેમ ધારી નિર્ગ્રંથ પુરુષો ગૃહસ્થના વાસણમાં ભોજન કરતા નથી.

નોંધ —પુરાકર્મ અને પશ્ચાત્ કર્મ એ કઈ જાતના દોષો છે ? તે જાણવા માટે પાંચમા અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશાની ૩૨ તથા ૩૫મી ગાથા જુઓ.

[૫૪] (૫ ૧૩મું સ્થાન —) શણનો ખાટલો પાટીનો પલંગ, શણની દોરીથી બનાવેલી માંચી તથા નેતરની આરામ ખુરસી વગેરે આસન પર બેસવું કે સૂવું તે આર્યભિક્ષુઓને માટે યોગ્ય નથી (અનાચીર્ણ છે)

[૫૫] માટે તીર્થંકરની આજ્ઞાના આરાધક નિર્ગ્રંથો પલંગ, ખાટલો માંચી કે તેવી નેતરની ખુરસી પર બેસતા નથી કારણ કે ત્યાં સૂક્ષ્મ જીવોનું પ્રતિલેખન (નિરીક્ષણ) થઈ શકતું નથી (અને વિરાધી જીવન બની જવાનો પણ સંભવ છે

[૫૬] તેવાં આસનોના ખૂણામાં નીચે કે આજુબાજુમાં અંધારું હોય છે તેથી તે અપ્રકાશમાં રહેલા પ્રાણીઓ બરાબર ન દેખાવાથી તે પર બેસતાં તેની હિંસા થવાનો સંભવ છે માટે તેવા પ્રકારના માંચા તથા ખાટલા વગેરેનો ત્યાગ કરવાનું મહાપુરુષોએ કહ્યું છે

[૫૭] (સોળમું સ્થાન —) ગોચરી માટે ગૃહસ્થને ઘેર બેસવું તે યોગ્ય નથી કારણકે તેથી નીચે પ્રમાણે અનાચાર થવાનો સંભવ રહે છે અને મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ની પ્રાપ્તિ થાય છે

ગૃહસ્થને ઘેર બેસવાથી કયા દોષો સંભવે છે તે બતાવે છે —

[૫૮] બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવામાં વિપત્તિ ઉભી થાય છે પ્રાણીઓનો વધ થવાથી સંયમ પણ દુભાય છે ભિખારી માગવા આવ્યો હોય

તેને આઘાત થાય છે તથા ગૃહસ્થોના ક્રોધનું નિમિત્ત બની જવાય છે.

નોંધ—ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓના અતિ પરિચયથી કદાચ બ્રહ્મચર્યભંગ થવાનો ભય રહે છે ગૃહસ્થ સ્ત્રી પરિચયથી રાગી બની જઈ ને ભિક્ષુને ઉદ્દેશીને ખાનપાન બનાવે તેથી હિંસા થાય અને ઘરના માલિકને પણ પોતાના ચારિત્ર પર શંકા આવે તો ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એવા દોષોનો સંભવ હોવાથી મહર્ષિઓએ ભિક્ષુઓ માટે ગૃહસ્થને ઘેર બેસવાનો ત્યાગ બતાવ્યો છે.

[૫૯] ગૃહસ્થને ઘેર બેસવાથી બ્રહ્મચર્યનું યથાર્થ રક્ષણ થઈ શકતું નથી અને ગૃહસ્થ સ્ત્રી સાથેના પરિચયથી બીજાને પણ પોતાના ચારિત્ર વિષે શંકા થાય છે માટે આવી કુશીલતા (દુરાચાર)ને વધારનાર સ્થાનને સંયમી દૂરજ છોડી દે. અર્થાત્ ગૃહસ્થોને ત્યાં બેસે નહિ

નોંધ—ગૃહસ્થોને ત્યાં શારીરિક કારણ વિના બેસવું કે કથા વાર્તા કરવી ઇત્યાદિ અંગો સંયમના ઘાતક છે માટે તેને તજી દે.

[૬૦] પણ રોગિષ્ઠ, તપસ્વી કે જરાવસ્થાથી પીડિત ભિક્ષુ હોય તો આ ત્રણ પૈકી કોઈને પણ ગૃહસ્થને ઘેર કારણસર બેસવું કલ્પ્ય છે.

નોંધઃ—રોગ, તપશ્ચર્યા અને જરા દેહને શિથિલ બનાવે છે, આથી ગોચરાગ્ર ગયેલો ભિક્ષુ હાંફી જાય કે થાકી જાય તો ગૃહસ્થને ત્યાં તેમની આજ્ઞા માગી વિવેકપૂર્વક પોતાનો થાક ઉતારવા માટે બેસી શકે તે સારૂ ઉપરનો અપવાદમાર્ગ છે. તેનો એક યા બીજી રીતે લાભ લઈ કોઈ અનર્થ ન કરી બેસે અર્થાત્ દરેક કાર્યમાં વિવેક જાળવવો ઘટે.

[૬૧] (સત્તરમું સ્થાન—) રોગિષ્ઠ કે અરોગી કોઈપણ ભિક્ષુ જો સ્નાનની પ્રાર્થના કરે અર્થાત્ સ્નાન ઇચ્છે તો પોતાના આચાર (સંયમધર્મ)નું ઉલ્લંઘન થાય છે અને તેથી સંયમને પણ હાનિ પહોંચે છે.

[૬૨] કારણકે ક્ષારભૂમિ કિંવા બીજી કોઈ પણ તેવા પ્રકારની ભૂમિ

પર ઘણા સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓ રહેલાં હોય છે માટે જો ભિક્ષુ ઉષ્ણ પાણીથી પણ સ્નાન કરે તો તેને ઈજા પહોંચે છે

[૬૩] આથી ઠંડા કે ઉષ્ણ (સજીવ કે નિર્જીવ) કોઈપણ પાણીથી (દેહભાનથી પર થનારા) સંયમી પુરુષો સ્નાન કરતા નથી અને જીવનપર્યંત તેવા કઠણ નિયમને વહન કરે છે

નોંધ—સ્નાન એ જેમ શરીરશુદ્ધિ કરનારી વસ્તુ છે તેજ રીતે શરીર સૌંદર્યને વધારનારી પણ વસ્તુ છે અને તેજ દૃષ્ટિબિંદુથી માત્ર ત્યાગી સાધક માટે આ નિષેધ છે

જો કે વૈદિક નિયમ પ્રમાણે ત્યાગીને પણ દેહશુદ્ધિની આવશ્યકતા તો છેજ પરંતુ તે શુદ્ધિ તો સૂર્યનાં કિરણ ઇત્યાદિથી પણ થઇ શકે વળી સંયમી પુરુષોના આહાર વિહાર અને નિહારાદિના નિયમો પણ એવા હોય છે કે તેમનું શરીર પ્રાયઃ સ્વચ્છ રહે તેમજ તેને બ્રહ્મચર્ય ઇત્યાદિ વ્રતો પણ પાળવાના હોય છે તેથી તેનો દેહ અશુદ્ધ થતો નથી પણ દેહની અશુદ્ધિ થાય તો તો પહેલીજ તકે તેને નિવારવાની ત્યાગીને પણ જૈન સૂત્ર છૂટ આપે છે અને તે શુદ્ધિ ન થઇ હોય ત્યાંસુધી સ્વાધ્યાયાદિ ધાર્મિક ક્રિયા પણ ન કરી શકાય તેવા ભાર મૂકે છે જુઓ છેદ સૂત્ર.

આ ઉપરથી સ્નાન કઇ દૃષ્ટિથી કોને માટે અને કઇ સ્થિતિમાં ત્યાજ્ય છે તેનો વિવેકી પુરુષે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો ઘટે સૂત્રકાર તેનો ૬૬ મી ગાથામાં ફોડ પણ આપી દે છે

[૬૪] (અંગમર્દન –) સંયમી પુરુષ સ્નાન સુગંધી ચંદન લોધ્રકુંકુમ પદ્મકેસર વગેરે દ્રવ્યોથી કદીપણ શરીરને વિલેપન કે મર્દન વગેરે કરે નહિ.

[૬૫] પ્રમાણોપેત વસ્ત્રવાળા સ્થવિરકલ્પી અવસ્થાધારી અથવા નગ્ન એવા જિનકલ્પી અવસ્થાવાળા દ્રવ્યથી તથા ભાવથી મુંડિત (કેશલુંચન કરનારા) દીર્ઘ રોમ તથા નખવાળા અને મૈથુનથી સર્વથા ઉપશાન્ત થએલા સંયમીને વિભૂષાનું પ્રયોજન શું!

નોંધ—આગાર કે દેહભાનથી પર થયેલા અને સાંસારિક પદાર્થોના મોહથી વિરમેલા ત્યાગીને વિભૂષાની કશી આવશ્યકતા નથી. કારણ કે શરીર-સત્કાર એ ભિક્ષુધર્મનું દૂષણ છે.

[૬૬] (જો વિભૂષા કરે તો) વિભૂષાને નિમિત્તે ભિક્ષુ એવાં ચીકણાં કર્મો બાંધે છે કે જે કર્મોથી દુઃખે કરીને ઉતરી શકાય એવા ભયંકર સંસારરૂપી સાગરમાં પડે છે.

નોંધ—સ્નાન હો, ચંદનવિલેપન હો કે વસ્ત્ર હો, કોઈ પણ વસ્તુ જ્યારે વિભૂષાના હેતુથી કરાય કે રખાય ત્યારે તે બાધક બને છે અને તેજ માટે ત્યાજ્ય કહી છે

[૬૭] કારણ કે જ્ઞાનીજનો વિભૂષા સંબંધી સંકલ્પ વિકલ્પ કરનારા મનને બહુ કર્મબંધનો હેતુ માને છે અને તેથીજ સૂક્ષ્મ જીવોનું રક્ષણ કરવાવાળા સાધુપુરુષોએ તેનું મનદ્વારા પણ સેવન કર્યું નથી.

નોંધ—શરીરની ટાપટીપમાં જેનું ચિત્ત વ્યાપ્ત રહે છે તે તેને અનેક પ્રકારના દોષો કરે છે અને તેનું ચિત્ત પણ સદા ભ્રાન્ત રહે છે

[૬૮] મોહરહિત વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થપણે જોનારા અને સંયમ, ઋજુતા તથા તપમાં રક્ત રહેલા સાધુપુરુષો પોતાના આત્માની દુષ્ટ પ્રકૃતિને ખપાવે છે (ક્ષય કરે છે) તથા તે નિર્ગ્રંથો પૂર્વે કરેલાં પાપોને દૂર કરે છે તથા નવાં પાપોને કરતા નથી.

[૬૯] હમેશાં ઉપશાન્ત, મમત્વરહિત, અપરિગ્રહી, આધ્યાત્મિક વિદ્યાને અનુસરેલા, યશસ્વી તથા પ્રત્યેક નાના મોટા જીવોનું પોતાના આત્માની પેઠે રક્ષણ કરનારા તેવા સાધકો શરદઋતુના નિર્મળ ચંદ્રમાની માફક કર્મમળથી શુદ્ધ થઇ સિદ્ધગતિને પામે છે અથવા સ્વલ્પકર્મ બાકી રહ્યાં હોય તો ઉચ્ચ પ્રકારના દેવલોકના વિમાનોને પ્રાપ્ત કરે છે.

નોંધ—આચારધર્મના વ્રતો એ ત્યાગી જીવનના અનિવાર્ય નિયમો

છે તેમાં અપવાદને લેશમાત્ર સ્થાન નથી, કારણ કે તેના પર ત્યાગી જીવનની રચનાનો આધાર છે

એ આચારના આ ૧૮ સ્થાનોમાં અહિંસા સત્ય બ્રહ્મચર્ય અપરિગ્રહ અને અસ્તેય એ પાચ મહાવ્રતો છે અને તે મૂળ ગુણો છે કારણ કે ત્યાગના મૂળજ તે છે અને બીજા તેર નિયમો એ એ મૂળના સિંચનરૂપ છે તેથી મૂળની રક્ષા માટે ભિક્ષુએ ખૂબ સાવચેત રહેવુ ઘટે

રાત્રિભોજન શારીરિક અને ધાર્મિક બન્ને દૃષ્ટિએ ત્યાજ્ય છે અહિંસાની સંપૂર્ણ આરાધના સારુ છ પ્રકારના જીવોનું જ્ઞાન અને તેની રક્ષા થાય તેવુ વર્તન પણ તેટલુજ આવશ્યક છે તેથીજ શરીરસૌંદર્ય અને ગૃહસ્થ સંસર્ગ ઈત્યાદિનો ત્યાગ પણ આવશ્યક છે

પતનના નિમિત્તોથી દૂર થઇ માત્ર સાધુજીવનની તાલાવેલીમા તલ્લીન રહેવાય તે સારુજ નિયમોની ઉત્પત્તિ છે

રખે કોઈ સાધક આવા નિયમોને પરાધીનતાનું સ્વરૂપ આપી ભડકી ઉઠે ! કે તે તરફ બેદરકાર રહે ! કારણ કે નિયમોની પરાધીનતા સાધક જીવનમા આવી રીતે ઉપયોગી છે અને કાર્યસાધક પણ છે

એમ કહું છુ

એ પ્રમાણે ધર્માર્થકામ નામનું છઠ્ઠું અધ્યયન પૂર્ણ થયુ



સુવાક્યશુદ્ધિ

(ભાષાની વિશુદ્ધિ)

૭

જેમ કાયિક સંયમ સાધક માટે અનિવાર્ય અને આવશ્યકીય છે તેજ પ્રમાણે વચનશુદ્ધિની પણ સાધકને પરિપૂર્ણ જરૂરિયાત છે.

વાણી એ અંતઃકરણના ભાવોને વ્યક્ત કરવાનું સાધન છે. અને તેટલાજ પુરતી તેની ઉપયોગિતા છે. જે ભાવો એકી સાથે કાર્યમાં ન મૂકી શકાય અને અન્યને પ્રેરણા આપવાની જરૂર હોય ત્યારે અથવા પોતાને જોઈતી વસ્તુ મેળવવી હોય ત્યારે વાણીના ઉપયોગની આવશ્યક્તા રહે છે.

પરંતુ કોઇ પણ કાર્યકારણ સિવાય વાણી વાપરવી તેને વાચાળપણું એટલે કે વાણીનો દુરુપયોગ કહેવામાં આવે છે. આથીજ સવિશેષ કારણ સિવાય સજ્જન પુરુષો બહુધા મૌન સેવે છે.

જે વાણીનો દુરુપયોગ કરે છે તેની પોતાની શક્તિનો દુર્વ્યય થાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે વાણીનું સામર્થ્ય પણ એટલું જ હણાય છે કે પછી તે વાણીની સામી વ્યક્તિ પર જોઈએ તેવી અસર થતી નથી તેમજ તેમાં અસત્ય કે કઠોરતા આવવાનો પણ ભય રહે છે.

આથી વાણી કેવી અને ક્યાં બોલવી ઘટે તેનુંજ આ અધ્યયનમાં ખૂબ વિસ્તૃત વર્ણન છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] પ્રજ્ઞાવાન ભિક્ષુ ચાર પ્રકારની ભાષાના સ્વરૂપને જાણીને તે પૈકી બે પ્રકારની ભાષા વડે વિનય શીખે. અર્થાત બે પ્રકારની ભાષાનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરે. પરંતુ બે પ્રકારની ભાષાને તો સર્વથા નજ બોલે

નોંધ —સાચી ખોટી મિશ્ર અને વ્યવહારિક એમ ચાર પ્રકારની ભાષાઓ પૈકી પહેલી અને છેલ્લી બે ભાષાઓને ભિક્ષુ વિનયપૂર્વક બોલે જૂઠી અને મિશ્ર ભાષાનો તો સર્વથા ત્યાગજ કરે સાચી અને વ્યવહારિક ભાષા પણ પાપ અને હિંસારહિત હોય તે જ બોલે

[૨] (હવે સત્યભાષા પણ કેવા પ્રકારની બોલવી તે સ્પષ્ટ કરે છે —) બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ સત્યભાષા પણ અવક્તવ્ય (ન બોલવા લાયક) હોય તો તે સત્ય હોવા છતાં તેને બોલે નહિ. (જેમકે શિકારી પૂછે કે પેલા મૃગના ક્યાં ગયા? તે ભાષા સત્ય હોવા છતાં હિંસક હોવાથી તેનો ઉપયોગ કરવો ઘટે નહિ) તેમજ મિશ્ર એટલે થોડી સત્ય અને થોડી અસત્ય અને મૃષા (સાવ અસત્ય) આ ભાષાઓને તીર્થંકરોએ વર્જ્ય ભાષા કહી છે માટે તેવી વાણીને પ્રજ્ઞાવાન સાધુઓ ન બોલે.

[૩] બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) ભાષા તથા સત્ય ભાષા પણ પાપરહિત અકર્કશ (કોમળ) અને પુન સંદેહરહિત (નરો વા કુંજરો વા જેવી સંદિગ્ધ નહિ.) હોય તેવી ભાષા વિચારીને બોલે.

નોંધ —કઠોર ભાષાનું પરિણામ બહુ વૈર અને ઝેર વર્ષાવનારું હોય છે વાણી એ ભાવને વ્યક્ત કરવાનું અમોઘ સાધન છે યદિ પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિ સારુ એટલી ભાવશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તેટલીજ વચનશુદ્ધિની પણ આવશ્યકતા છે સાધકને પણ સ સારમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય છે અને જીભ દ્વારા ભાવ વ્યક્ત કરવા સારુ ભાષા બોલવાની હોય છે તે ભાષા ઉપયોગિતા

અને સર્વવ્યાપકતાની દૃષ્ટિથી ગણેલી હોવી જોઈએ એટલુંજ માત્ર નહિ, બલ્કે સાધુના મુખમાંથી ઝરતી વાણી મીઠી અને કર્તવ્યસૂચક હોવી ઘટે.

[૪] (મિશ્રભાષાનો દોષ કહે છે —) બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ માત્ર હિંસક અને પીડાકારી એવી સત્ય ભાષા ન બોલે એટલુંજ નહિ પરંતુ સત્યામૃષા એટલે કે મિશ્ર ભાષા પણ કે જે શાશ્વત અર્થ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં બાધા કરે છે, તેને પણ છોડી દે

નોંધ:—થોડી સત્ય અને થોડી અસત્ય એવી મિશ્ર ભાષા પણ ન બોલવી કારણ કે મિશ્ર ભાષામાં સત્યનો અંશ હોવાથી જનતા વધુ ભરમાય અને પોતે પણ પોતાને સત્યવાચક કહેવડાવી શકે આવી દુઃપ્રવૃત્તિ ઐહિક અને પારલૌકિક બન્ને પ્રકારના હિતમાં બાધક છે.

[૫] અજાણપણે અસત્ય હોવા છતાં સત્ય લાગે તેવી ભાષા પણ જે સાધક બોલે છે તે પાપકર્મથી બંધાય છે તો જાણી જોઈને જૂઠું બોલે તેના પાપનું તો પૂછવું જ શું?

નોંધ:—જેમ કોઈ પુરુષે સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કર્યું હોય તેને કોઈ સ્ત્રી કહે તો પણ તે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ પાપમય પ્રયોગ ગણાય. તો પછી જૂઠું બોલવું તે પાપ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું?

પાપનો આધાર પ્રવૃત્તિ પર છે જેવી પ્રવૃત્તિ તેવું તેનું ફળ. ઝેર પીનારનું જેમ મૃત્યુજ થાય છે તેમ પાપકર્મનું પણ દુષ્પરિણામ જરૂર થઈ રહે છે માત્ર ફેર એટલોજ કે જો તે પાપ આસક્તિપૂર્વક ન થયું હોય તો તેનું પશ્ચાત્તાપ ઈત્યાદિદ્વારા નિવારણ થઈ શકે છે. અને આસક્તિપૂર્વક થયું હોય તો તેના ભયંકર પરિણામને ભોગવ્યા વિના છૂટકારો થતો નથી.

[૬-૭] (હવે નિશ્ચયાત્મક ભાષાનો પણ ત્યાગ કરવો ઘટે તે સંબંધમાં કહે છે —) વળી "અમે અવશ્ય જઈએ છીએ કિંવા જઈશું, અમે કહીશુંજ, અમારું અમુકજ કાર્ય થશે અથવા અમુકજ થવાનું છે, હુંજ તે કરીશ અથવા આ માણસજ તે કરશે" વગેરે વગેરે ભાષાઓ કે જે ભવિષ્ય, કે વર્તમાનમાં શંકાસ્પદ છે તેવી ભાષાઓને પણ નિશ્ચયાત્મક રીતે ભિક્ષુ ન બોલે.

નોંધ —અનિશ્ચયાત્મક વસ્તુને નિશ્ચિત કહેવાથી ઘણા દોષો થવાનો સંભવ છે વળી સાધુજીની જવાબદારી સામાન્ય જનથી વિશેષ રૂપે હોવાથી તેના વચન પર વિશ્વાસ રાખી કોઇ કંઇ કાર્ય કરી બેસે માટે તેઓ નિશ્ચયાત્મક વાણીનો ઉપયોગ સાધુપુરુષ ન કરે કેટલીક નિશ્ચયાત્મક વસ્તુ હોય છતાં પોતાને પૂર્ણ નિશ્ચય ન હોય તો તેને પણ નિશ્ચયરૂપે ન બોલે. સારાશ કે સાધુ બહુ ઉપયોગપૂર્વક પોતાના પદની જવાબદારી સમજી ભાષાનો પ્રયોગ કરે

[૮] ભિક્ષુ ભૂતકાળ ભવિષ્યકાળ કે વર્તમાન કાળ સંબંધમાં જે, વસ્તુને ન જાણે તે વિષે તે એમજ છે કે થશે એવુ કહ્યુ પણ ચોક્કસ ન વદે

[૯] તેમજ ભૂતકાળ ભવિષ્ય કાળ અને વર્તમાનકાળને વિષે જે કાર્યપરત્વે શંકા હોય (અર્થાત્ જે કાર્યનો નિશ્ચય ન હોય) તે સબંધમાં તે એમજ છે એવુ પણ કહ્યુ નિશ્ચિત ન કહે.

[૧૦] પરતુ ભૂત ભવિષ્ય તથા વર્તમાનકાળમાં જે વસ્તુ (કાર્ય) સશયરહિત હોય અને અનિંદિત હોય તેનેજ એ આમ છે કે તેમ છે વગેરે વગેરે કહે અર્થાત્ પરિમિત ભાષાદ્વારા તે સત્ય બિનાને વ્યક્ત કરે.

[૧૧] તેમજ બીજા જીવોની લાગણી દુભાય તેવી હિંસક તથા કઠોર ભાષા સત્ય હોય તોપણ તે ન બોલે કારણ કે તેવી વાણીથી પાપનું આગમન થાય છે

[૧૨] કાણાને રે કાણા! નપુંસકને રે નપુસક! રોગીને એ રોગી! અને ચોરને એ ચોર! આ ભાષા સ્પષ્ટ સત્ય હોવા છતા ન બોલે

નોંધ—કારણ કે તે વસ્તુ સાચી હોવા છતા તેમ કહેવાથી સામાની લાગણી દુભાય છે અને લાગણી દુભવવી તે પણ એક પ્રકારની હિંસા છે માટે જ્યા સુધી નિર્દોષ સત્ય ભાષા બોલી શકાય ત્યા સુધી તેવી દૂષિત વાણીનો ઉપયોગ ન કરવો ઘટે

[૧૩] આચાર અને ભાવના ગુણદોષોને સમજનાર વિવેકી સાધુ, આવી રીતે કિંવા બીજી કોઈ પણ રીતે સામા માણસની ઘાત થાય કે તેનું હૃદય દુભાય તેવી ભાષાને બોલે નહિ

[૧૪] તેમજ બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ રે મૂર્ખ! રે લપટ (વેશ્યા)! રે કૂતરી! રે દુરાચારી! રે કંગાળ! રે દુર્ભાગી! આવા આવા સંબોધનથી કોઈ પણ સ્ત્રીને ન બોલાવે

[૧૫] વળી હે દાદી! મોટી દાદી! હે માતા! હે માશી! હે ફૈ! હે ભાણેજી!, હે બેટી!, હે બેટાની બેટી!,

નોંધ—ભલે ગૃહસ્થ જીવનમાં તેની સાથે તેવો સંબંધ હોય તો પણ હવે (સંબંધનો ત્યાગ કર્યા પછી) સાધુજી તેવી રીતે તેને ન બોલાવે. કારણ કે તેમાંથી મોહનો જન્મ થાય છે

[૧૬] તેમજ અરે ફલાણી, અરે સખી!, અરે છોકરી! વગેરે વગેરે તથા અરે ચાકરડી!, અરે શેઠાણી!, અરે ગોમિની (ગાયની ધણીયાણી)!, રે મૂર્ખ!, રે લપટ!, રે દુરાચારી અહીં આવ. આવા આવા તોછડાં વચનોથી ન જ સંબોધે કે બોલાવે

નોંધ—આવા તોછડા અને અવિવેકી વચનોથી સામાના હૃદયમાં આઘાત ઉત્પન્ન થાય છે માટે તેવી વાણી સર્વથા સંયમી પુરુષ માટે ત્યાજ્ય છે.

[૧૭] (આવશ્યકતા હોય ત્યારે કેમ બોલવું તે કહે છે.—) સ્ત્રીની સાથે જ્યારે વાર્તાલાપ કરવાનો હોય તો મધુરભાષામાં તેનું નામ લઈને અથવા (નામ ન આવડતું હોય તો) યોગ્યતા પ્રમાણે તેના ગોત્રરૂપે સંબોધન કહીને તેને એકવાર કિંવા (આવશ્યક કાર્ય હોય તો) બહુવાર ભિક્ષુ તેની સાથે બોલે

નોંધ—વાર્તાલાપનો પ્રસંગ પડે ત્યારે પોતાની કે સામી વ્યક્તિની લઘુતા ન થાય તેવી રીતે વિવેકપૂર્વક જ સંયમી પુરુષે બોલવું જોઈએ.

[૧૮+૧૯] તેજ પ્રમાણે પુરુષ સાથે પણ હે બાપા! મોટા બાપા પિતા કાકા મામા ભાણેજ પુત્ર પૌત્ર એ પ્રમાણે ગોઢ ઉત્પન્ન કરે તેવા સંબંધવાચક વિશેષણોથી કિંવા હે! અરે! રે કૂલાણા! રે સ્વામી! હે ગોમિક! હે મૂર્ખ! હે લંપટ! રે દુરાચારી! આવાં આવા સંબોધનથી પણ ન બોલે

[૨૦] પરંતુ યોગ્યતા અનુસાર તેનું નામ લઈને અથવા ગોત્ર પ્રમાણે સંબોધન કરીને આવશ્યકતા પ્રમાણે એકવાર અથવા વારંવાર બોલે.

[૨૧] તેમજ મનુષ્ય સિવાય ઈતર પણ પંચેંદ્રિયવાળાં પ્રાણીઓ પંખી જ્યાંસુધી આ નર છે કે માદા છે તેનો નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી તે અમુક જાતિનાં છે તેવુંજ કહે પણ આ નર છે કે આ માદા જ છે તેવું કદી ચોક્કસ ન કહે

નોંધઃ—ભાષાનો સીધો સંબંધ માત્ર કર્ણેન્દ્રિય સાથે હોવાથી જ અહીં પંચેંદ્રિય જીવો માટે ખાસ કહ્યું છે આપણી વાણીની સારી માઠી અસર પશુઓ પર તુરતજ થાય છે માત્ર તેઓને વાણી ન હોવાથી તે વ્યક્ત કરી શકતાં નથી

[૨૨+૨૩] તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય પશુ પંખી કે સર્પને આ જાડો છે એના શરીરમાં માંસ ખૂબ છે માટે વધ કરવા યોગ્ય છે કે પકાવવા યોગ્ય છે એવું એવું પાપી વચન પણ ન બોલે

પરંતુ તે સંબંધમાં કહેવાનું ખાસ પ્રયોજન પડે તો તેને વૃદ્ધ દેખી તે બહુ વૃદ્ધ છે સુંદર છે પુષ્ટ છે નિરોગી છે પ્રૌઢ શરીરવાળો છે એ પ્રમાણે નિર્દોષ વચન બોલે (સાવદ્ય ભાષા ન બોલે)

[૨૪] તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ ગાયોને જોઈને આ દોહવા યોગ્ય છે તથા નાના વાછડાઓને દેખી આ નાથવા યોગ્ય છે અથવા ઘોડાઓને જોઈ આ રથમાં યોજવા યોગ્ય છે એ પ્રમાણે (સાવદ્ય ભાષા) ન બોલે.

[૨૫] પરંતુ "ખાસ બોલવાનો પ્રસંગ પડે તો ભિક્ષુ તેને આ બળદ તરુણ છે, આ ગાય રમાળ (દુઝણી) છે અથવા આ બળદ નાનો કિંવા મોટો છે અને આ ઘોડો રથને યોગ્ય છે એમ કહે.

નોંધ—જે વચનના નિમિત્તે અન્ય પ્રાણીને દુઃખ ન થાય તેવી અદૂષિત ભાષા સંયમી બોલે.

[૨૬+૨૭] તેમજ ઉદ્યાન, પર્વતો કે વનોમાં ગયેલો (અથવા જઈને રહેલો) બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ ત્યાં મોટા મોટા વૃક્ષોને જોઈને આ પ્રમાણે ન બોલે કે "આ વૃક્ષોના લાકડાં મહેલના થાંભલા, ઘરોના તોરણો, બારસાખ, ભોગળ, વહાણો અથવા પાણીવારા વગેરે બનાવવા માટે લાયક છે."

[૨૮] "તેમજ આ વૃક્ષ બાજોઠ, કથરોટ (કાષ્ઠપાત્રી), હળના દાંતા, ખેતરમાં અનાજના ઢગલાને ઢાકવાના લાકડાના ટાંકણુ, ઘાણીનો લાટ, ગાડીના પૈડા વચ્ચેની નાભી કે ચરખાનો લાટ અને મોનીની એરણુ રાખવા માટે યોગ્ય છે."

[૨૯] વળી બેસવાના આસન માટે, સુવાના પલંગ માટે કે ઘરની નિસરણી વગેરેને માટે યોગ્ય છે." તેવી હિંસાકારી ભાષાને બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ કદી ન બોલે

નોંધ—એવું એવુ બોલવાથી રખે કોઇ વૃક્ષને કાપે ! અને જો કપાય તો તેથી ભિક્ષુ હિંસાનો નિમિત્ત બને.

[૩૦+૩૧] માટે ઉદ્યાન, પર્વતો અને વનોમાં ગયેલો બુદ્ધિમાન ભિક્ષુ ત્યાં મોટા મોટા વૃક્ષોને જોઈને આ પ્રમાણે બોલે કે "આ અશોકાદિ વૃક્ષો ઉત્તમ જાતિવાળાં છે, આ નાળિયેરના વૃક્ષો બહુ મોટા છે, આ આંબા વિગેરે વૃક્ષો વર્તુલાકારે છે, વડ વગેરે વૃક્ષો વિસ્તારવાળા છે તથા તે બધા શાખા, પ્રતિશાખાઓથી વ્યાપ્ત, રમણીય અને દર્શનીય છે. એવી અદૂષિત ભાષા પ્રસંગ પડે તો બોલે.

[૩૨+૩૩] તેમજ કેરી વગેરે ફળો પાકી ગયાં છે અથવા તે પરાળ વગેરેમા પકાવીને ખાવા યોગ્ય છે કે હવે તે ખાવાયોગ્ય છે નહિ-તો સડી જશે હમણાંજ તેને ભાંગવા જોઈએ એવાં યોગ્ય થઈ ગયાં છે એવુ એવુ પાપમય ન બોલે પરંતુ ખાસ પ્રયોજન પડે તો તેમ કહે કે આ આંબામાં ફળ બહુ આવ્યા છે તેથી તે વૃક્ષો ભારભૂત થઈને નમી ગયાં છે આ વખતે ફળ બહુજ આવ્યા છે અને તેનાં ફળો અદ્ભુત રૂપાળા છે એવુ એવુ નિષ્પાપી વચન બોલે

[૩૪] વળી અનાજના ડૂંડાઓ કે અનાજની ફળીઓ જેવી કે વાલની કે ચોળાફળીઓ સંબધમા તે પાકી ગઈ છે તેની છાલ લીલી થઈ ગઈ છે એ પાપડી કુણી છે ને લણવા યોગ્ય છે કિંવા શેકવાયોગ્ય છે આ અનાજ ઓળા કરીને ખાવાયોગ્ય છે એવુ પણ ભિક્ષુ ન બોલે.

[૩૫] પરંતુ વનસ્પતિ ખૂબ થઈ છે ઘણા અંકુરાઓ ફુટી નીકળ્યાં છે તેને મોર ટીસી વગેરે ઉત્પન્ન થયા છે તેને હીમ વગેરેના ભય ન લાગે તેવી છાલ થય ગઈ છે કણો ગર્ભમાં છે કિંવા બહાર નીકળ્યાં છે તેના ગર્ભમાં દાણા બધાણા નથી કિંવા ચોખા વગેરેના દાણા બધાણા છે એવી એવી નિર્વદ્ય ભાષા બોલે.

[૩૬] વળી કોઈને ત્યાં જમણ કર્યું હોય તેને જોઈને સુ ર કર્યું છે કે કરવા યોગ્ય છે વળી ચોરને જોઈને આ ચોર મારવા યોગ્ય છે તથા નદીઓને જોઈને આ સુંદર કાંઠાવાળી છે આ નદીઓ તરવા તથા કોડા કગવા જેવી છે એવી એવી સાવદ્ય ભાસા ન બોલે.

[૩૭] પરંતુ પ્રસંગોપાત બોલવુ પડે તો જમણને જમણ કહે ચોરને ધન માટે આપે ચોરી કરી હતો તેમ કહે તથા આ નદીઓના કાંઠા સમાન છે તેટલું અને તેવુજ પરિમિત વચન બોલે.

[૩૮] તેમજ નદીઓને જલપૂર્ણ જોઈને આ નદીઓ કાયાથી તરવા યોગ્ય છે, નાવદ્વારા ઉતરવા લાયક છે કે આનું પાણી પીવા-લાયક છે એવું એવું ન બોલે.

[૩૯] પરંતુ બોલવાનો પ્રસંગ પડે તો બુદ્ધિમાન સાધુ આ નદીઓ અગાધ છે, જળના કલ્લોલથી તેનું પાણી ખૂબ ઉછળે છે અને ઘણા વિસ્તારમાં તેનું પાણી વહે છે એવું એવું નિર્દોષ બોલે.

[૪૦] તેમજ કોઈએ કોઈ પણ જાતની બીજાને માટે પાપકારી ક્રિયા કરી હોય કે કરવાનો હોય તેને જાણીને કે જોઈને આ ઠીક કર્યું છે એવું પણ મુનિ પાપકારી વચન ન બોલે.

[૪૧] તેમજ કોઈ પાપક્રિયા થતી હોય તો આ સુંદર કર્યું છે અથવા ભોજન તૈયાર થયું હોય તે ઠીક પકાવ્યું છે આ શાકને ઠીક છેદ્યું છે, કૃપણનું ધન હરાયું તે તો ઠીક થયું, પેલો પાપી મરી ગયો તે ઠીક થયું, આ મકાન વગેરે સુંદર બનાવ્યું છે, તથા આ કન્યા હવે બરાબર વિવાહ યોગ્ય થઈ ગઈ છે એવું પણ મુનિ પાપકારી ભાષણ ન કરે

[૪૨] પરંતુ બોલવાનો ખાસ પ્રસંગ પડે તો પકાવેલા અન્નાદિને કહે કે આ પ્રયત્નથી પકાવ્યું છે, છેદાયેલું શાકપત્રાદિ પ્રયત્નથી છેદાયું છે, સુંદર કન્યાને જોઈને કન્યાનું સંભાળપૂર્વક લાલનપાલન કર્યું છે ને સાધ્વી થવાને લાયક છે શૃંગાર ઈત્યાદિ તો કર્મબંધનના હેતુભૂત છે તથા ઘાયલ થયેલાને બહુ ઘાયલ થયેલો છે તેવું તેવું અદૂષિત વાક્ય બોલે

[૪૩] કોઈ ગૃહસ્થથી વાર્તાલાપનો પ્રસંગ પડે ત્યારે "આ વસ્તુ તો સર્વોત્કૃષ્ટ છે, અતિ મૂલ્યવાન છે, બીજી ઉપમા ન મળી શકે અને બીજે સ્થળે લભ્ય ન થાય તેવી આ અનુપમ વસ્તુ છે. આ વસ્તુ વેચવા યોગ્ય નથી, કિંવા સ્વચ્છ નથી. આ વસ્તુ અવર્ણનીય-અકથ્ય છે. અપ્રીતિ કરનાર છે. એવાં એવાં વચનો ભિક્ષુ ન બોલે.

નોંધ — ઘણી વખત વસ્તુના ગુણદોષોનું આપણને યથાર્થ ભાન નથી હોતું તેથી અલ્પ મૂલ્યની વસ્તુનું બહુ મૂલ્ય અંકાય છે અને બહુ મૂલ્યની વસ્તુને અન્યાય થાય છે આથી કોઈપણ વસ્તુની આકસ્મિક પ્રશંસા કે અપ્રશંસા કરવી ઘટે નહિ સારાંશ કે સંયમીને જ્યાં બોલવાની ખાસ જરૂર પડે ત્યાં પણ વિવેકપૂર્વક તુલનાત્મક વચનનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

[૪૪] હું આ તમારી બધી વાત એને કહીશ અથવા તમે આ બધી મારી વાત તેમને કહેજો એવું એવું ન બોલે પરંતુ પ્રત્યેક સ્થળે બધું વિચારીનેજ બુદ્ધિમાન સાધુ બોલે.

નોંધ — ઘણી વખત ગૃહસ્થજનો સંયમીને કહે કે આ સમાચાર તમે ત્યાં આપજો તો હા હું તે બધું કહીશ તેમ કહેવું ઘટે નહિ કારણ કે એક મુખમાંથી નીકળેલી ભાષા બીજાના મુખમાંથી નીકળતી વખતે તેનું તાદૃશ્ય જળવાઈ શકે નહિ તે દૃષ્ટિએ તથા સંયમીને તેવા વ્યવહારમાં પડવું યોગ્ય નથી તે બતાવવા માટે પણ ઉપરનું કથન પર્યાપ્ત છે

[૪૫] તમે આ માલ ખરીદ કર્યો તે ઠીક કર્યું આ વસ્તુ વેચી તે ઠીક કર્યું આ માલ ખરીદવા લાયક છે અથવા નહિ આ વસ્તુમાં લાભ થશે માટે લો આ વસ્તુમાં લાભ નથી માટે વેચો એવા એવા વ્યાપારોને યોગ્ય વચનો પણ સંયમી પુરુષ કદી ન બોલે.

નોંધ — આ વ્યવહારમાં આત્મિક અને બાહ્ય બન્ને રીતે પતન છે જ્યારે આવું કહે છે ત્યારે તેનો સંયમ હણાય છે તેમજ બાહ્યદૃષ્ટિથી પણ તેવા ભિક્ષુની અપ્રીતિ થાય છે આ સિવાય કેટલીક વાતો અસત્ય થવાનો સંભવ હોવાથી ઇતર ગૃહસ્થને પણ ગેરલાભ થવાનો ભય રહે છે એવા એવા અનેક દોષો તેમાં સમાયેલા છે તેથીજ સંયમીને તેવી વાણિજ્ય વિધિ સંપાદન કરવા માટે પણ મહાપુરુષોએ મના કરી છે કારણ કે તેવું શાસ્ત્ર અધિકારી વિના બહુધા શસ્ત્રરૂપે પરિણમે છે

[૪૬] કદાચિત કોઈ ગૃહસ્થ અલ્પ મૂલ્ય વા બહુ મૂલ્યવાળી વસ્તુના સંબંધમાં પૂછવા માગે તો સંયમધર્મમાં બાધા ન પહોંચે તેવી રીતે ભિક્ષુ અદૂષિત વચન બોલે

[૪૭] તેમજ શ્રીમુનિ આપણા ગૃહસ્થને "બેસો, આવો, આમ કરો, સુઈ જાઓ, ઉભા રહો," એવું એવું ન કહે,

નોંધ—ગૃહસ્થ સાધુના અતિપરિચયમાં ન આવવા માટે આ વસ્તુ કહી છે સંયમીને અસંયમીનો અતિ સંસર્ગ હાનિકર્તા છે

[૪૮] આલોકમાં ઘણા માત્ર નામનાજ સાધુઓ કહેવાય છે વેશ સાધુઓનો હોય છે. પરંતુ સાધુઓના ગુણો હોતા નથી. માટે તેવા અસાધુને સાધુ ન કહે પરંતુ સાધુતાના ધારકને જ સાધુ છે એમ કહે.

નોંધ—સાધુપદની જવાબદારી ઘણીજ હોય છે. સાધુજી જ્યારે સાધુના ગુણ ન હોવા છતાં કોઈ વ્યક્તિને સાધુ કહે તો તેમના વચન પર વિશ્વાસ રાખી જનતા છેતરાય અને તે સાધુજી પણ જો કુસાધુને સાધુ તરીકે માને તો તેનો સંસર્ગ વધુ થાય અને તેના દુર્ગુણનો વારસો પણ કદાચ પોતામાં ઉતરે તેવું ભવિષ્યના ભયનું કારણ છે માટે ઉપરની પ્રવૃત્તિ અયોગ્ય ગણાણી છે.

સાધુ કોણ?

[૪૯] સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ દર્શનથી સંપન્ન તથા સંયમ અને તપશ્ચર્યામાં રક્ત આવા ગુણોથી સંયુક્ત સંયતિનેજ સાધુ કહે (માને)

નોંધ—સાચો વિવેક, સાચી સમજ, ઇંદ્રિયો તથા મનનો સંયમ અને સાચી તપશ્ચર્યા આ ચાર ગુણોનું સમન્વયપણું, અધિકપણું એજ સાધુતા આવી સાધુતાની જ્યાં સુવાસ હોય તેજ સાધુ.

[૫૦] દેવો, મનુષ્યો, કિંવા પશુઓનાં પારસ્પરિક યુદ્ધો કે દ્વંદ્વ થતાં હોય ત્યાં અમુક પક્ષનો જય થાઓ કિંવા થવો જોઈએ તેમજ અમુક પક્ષની જીત ન થાઓ અથવા અમુક પક્ષ હારવો જોઈએ એમ પણ ભિક્ષુ ન બોલે.

નોંધ.—આ પ્રમાણે બોલવાથી તેઓમાંના એક પક્ષના હૃદયમાં આઘાત પહોંચવાનો સંભવ છે.

[૫૧] "વાયુ, વૃષ્ટિ, ઠંડી કે ઉની હવા, ઉપદ્રવનું શમન, સુકાળ તથા દૈવિક ઉપસર્ગોની શાંતિ ઇત્યાદિ ક્યારે થશે અથવા આમ થાઓ

કે ન થાઓ' એવુ એવુ મંતમધ્યમંત દૂષિત કરે તેવુ ભવિષ્ય, કશુ ભિક્ષુ ન બોલે તેમજ તેવી રીતે વર્તે પણ નહિ

નોંધ:—એમ કરવાથી ઇતરજનોને દુઃખ થવાનો સંભવ છે તે દુઃખના નિમિત્તભૂત સાધુજને ન થવું ઘટે

[૫૨] તેમજ વા ગ, આકાશ કે (રાજા જેવા) માનવને આ દેવ છે એવુ કહે નહિ પરંતુ મેઘને દેખીને કહે કે આ મેઘ ચડેલ છે। ઊંચે ઘેરાઈ રહ્યો છે અથવા જળ આપનાર છે કિંવા વરસે છે એવુ એવુ અદૂષિત વચન બોલે

નોંધ—તે કાળમા વાદળ આકાશ કે બ્રાહ્મણવર્ગને સામાન્ય જન સમૂહ દેવ તરીકે માની તેમા અદ્ભુતતાનો આરોપ કરતો હતો આવી રીતે ખોટી અદ્ભુતતા માનવાથી વહેમ અને અકર્મણ્ય ઇત્યાદિ દોષોની વૃદ્ધિ થાય આથી વ્યક્તિ કે વસ્તુપૂજાનો જૈનશાસનના મહાપુરુષોએ વિરોધ કરી ગુણપૂજાનુંજ મહત્ત્વ બતાવ્યું છે

[૫૩] તથા આકાશને અંતરિક્ષ અથવા ગુહ્ય (દેવની એક જાત) દેવોને જવા આવવાનો આ ગુપ્તમાર્ગ છે તેમ કહે અને ઋદ્ધિમાન કે બુદ્ધિમાન નરને જોઈને તે ઋદ્ધિશાળી કે બુદ્ધિમાન છે તેવુંજ કહે

નોંધ:—કોઈની ખોટી પ્રશંસા કે ખોટી અદ્ભુતતા વ્યક્ત ન કરે

[૫૪] તેમજ ક્રોધ લોભ ભય કે હાસ્યને વશ થઈને પણ પાપકારી નિશ્ચયકારી કે અન્યની લાગણી દુભાય તેવી ભાષા સાધક હાંસી કે મજાકમાં પણ ન બોલે

[૫૫] આવી રીતે મુનિ વાક્યશુદ્ધિ અને વાક્યની સુંદરતાને સમજીને હમેશાં દૂષિત વાણીથી દૂર રહે આ વસ્તુનું જે વિવેકપૂર્વક ચિંતન કરીને પરિમિત અને અદૂષિત વાક્ય બોલે છે તેજ સાધક સત્પુરુષોમાં પ્રસંશા (આદર) ને પામે છે

નોંધ—હું બોલું છું તેનું પરિણામ શું આવશે? એવું એવું ખૂબ વિચારીને જે બોલે છે તેની વાણી સ્વચ્છતા અને સફળતાને આરાધે છે

[૫૬] ભાષાના ગુણો તથા દોષોને જાણી, વિચારીને તેમાની દુષ્ટ ભાષાનો હમેશા ત્યાગ કરનાર, છ કાયના જીવોમા યથાર્થ સયમ પાળનાર, સાધુપણામા સદા ઉપયોગી જ્ઞાની સાધક હમેશા હિતકારી અને મધુર ભાષા બોલે.

[૫૭] અને આ પ્રમાણે દૂષિત અને અદૂષિત વાક્યની કસોટી કરીને બોલનાર, બધી ઇંદ્રિયોને સયમમા રાખનાર, સમાધિવન્ત, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી રહિત તથા તેવો અનાસક્ત ભિક્ષુ, (નવા પાપકર્મોને સયમદ્વારા રોકી) પૂર્વના સચિત પાપકર્મરૂપી મળને પણ દૂર કરે છે તથા આલોક અને પરલોકની આરાધના સાધ્ય કરી લે છે

નોંધ—આલોકમા પોતાના સુદર સંયમથી સત્પુરુષોમા માન્ય બને છે અને પોતાના આદર્શ ત્યાગ તથા તપશ્ચર્યાના પ્રભાવે પરલોકમા ઉત્તમ પ્રકારની દેવયોનિને અથવા સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે

આવશ્યક્તા વિના ન બોલવુ, બોલવું પડે ત્યારે ગળીને બોલવું અસત્ય ન બોલવુ, સત્ય બોલવું પણ તે સત્ય કઠોર અને બીજાની લાગણી ન દુભાય તેવુ હોવું જોઈએ પોતાના પ્રત્યેક વ્યવહારમા પણ આજે કે પછી તે વચનથી પરને પીડા ન થાય તેવો વિવેક જાળવી વ્યવહારિક સભાષણ કરવું.

આ વાક્યશુદ્ધિની વસ્તુ જેટલી શ્રમણ ભિક્ષુઓને અગત્યની છે તેટલીજ અથવા તેથી પણ વધુ ગૃહસ્થ સાધકને પણ જરૂરની છે કારણ કે વાણીની શુદ્ધિ પર ક્રિયાની શુદ્ધિનો બહુ આધાર છે એટલુજ નહિ પણ ક્રોધાદિ ષડ્રિપુઓ પર કાબુ લાવવા સારુપણ મૃદુ, સ્વલ્પ સત્ય અને સ્પષ્ટ વાણીની જરૂર છે

એમ કહુ છું:—

એ પ્રમાણે સુવાક્યશુદ્ધિ નામનું સાતમુ અધ્યયન સમાપ્ત થયુ.

આચારપ્રણિધિ

(સદાચારનો ભંડાર-સંગ્રહ)

૮

સદ્‌ગુણોને સૌ કોઈ ઇચ્છે છે સૌને સજ્જન થવું ગમે છે, પરંતુ સદ્‌ગુણોની શોધ કરી સાધના કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા, તીવ્ર તમન્ના બહુ વિરલ જનોમાંજ સાંપડે છે

સદ્‌ગુણોનો માર્ગ સહેલો નથી તેમ સુપ્રાપ્ય પણ નથી. સદ્‌ગુણોનો માર્ગ તો દુર્લભ તેમજ દુઃશક્ય છે

માનસિક વૃત્તિના દુરાગ્રહો કદાગ્રહો અને માન્યતાઓને બદલવી તેને મન વાણી અને કાયાનો સંયમ કરી ત્યાગમાર્ગ જેવા વિકટ પંથે વાળી દેવી તે કાર્ય મૃત્યુદ્વારે પહોંચેલા માનવીના સંકટ કરતા પણ આકરૂં સંકટ છે

તે સદ્વર્તનની આરાધના કરનારને શક્તિ હોવા છતા પગે પગે ક્ષમા રાખવી પડે છે જ્ઞાન, બળ, અધિકાર અને ઉચ્ચ ગુણો હોવા છતા સામાન્ય જનો પ્રત્યે પણ સમાનતા અને નમ્રતા ધારવી પડે છે વૈરીને વલ્લભ ગણવા પડે છે અન્યના દુર્ગુણોની ઉપેક્ષા કરવી પડે છે સેંકડો સેવકો હાજર હોવા છતા સ્વાવલંબી અને સંયમી બનવું પડે છે સેંકડો પ્રલોભનોના સરળ દેખાતા માર્ગ પર મીટ ન માંડતા ત્યાગની સાંકડી અને ગહન કેડીમાં ગમન કરવું પડે છે

આ બધું સ્નેહ ભર્યા હૃદયે અને ઉછરંગે સહન કરી ઉત્સાહપૂર્વક આગળ વધ્યે જાય તે સદ્દગુણોનો સંચય સાચવી શકે છે, પચાવી શકે છે અને તેનું સત્ત્વ ચૂસી શકે છે.

આવા સદાચારી સાધુને ક્યાં ક્યાં અને કેવી રીતે જાગૃત રહેવાનું હોય છે તે માનસિક, કાયિક અને વાચિક એમ સંયમના ત્રણે અંગોની ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુઓથી આપેલી સળંગ વિચારણા આ અધ્યયનમાં આપેલી છે કે જે સાધકના જીવન માટે અમૃતસમાન પ્રાણ પૂરે છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા:—

[૧] સદાચારના ભંડારરૂપ સાધુતાને પામીને ભિક્ષુઓએ શું કરવું જોઇએ તે હું આપને ક્રમપૂર્વક કહીશ હે ભિક્ષુઓ ! તમે મને સાંભળો.

[૨] પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, લીલું ઘાસ, વનસ્પતિ, વૃક્ષો અને બીજ તથા જે હાલતા ચાલતાં પ્રાણીઓ છે તે બધા જીવો છે એમ મહર્ષિ (સર્વજ્ઞ પ્રભુ)એ કહ્યું છે.

નોંધ—આ વિશ્વમાં ઘણાં તો એવા સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ હોય છે કે જે આંખથી દેખાતા નથી છતાં વૃદ્ધિ, હાનિ, લાગણી ઇત્યાદિ પરથી જાણી શકાય છે કે એ જીવો છે હમણા વૈજ્ઞાનિક શોધથી વનસ્પતિમાં પણ મોટાં પ્રાણીઓ જેવીજ સુખ, દુઃખ, વિરહ, શોક, પ્રેમ ઈત્યાદિની લાગણીઓ છે તેવું સિદ્ધ થયુ છે. સૌ જીવો પછી તે નાના હો કે મોટા, જીવવા ઇચ્છે છે. સૌને સુખ પ્રિય છે માટે સુખના ઇચ્છુકે તેનું રક્ષણ કરી તેને સુખ પહોચે તેમ સાવધાનીથી રહેવુ અને વર્તવુ જોઇએ

[૩] તે જીવો પ્રત્યે હમેશા અહિંસક વૃત્તિથી રહેવુ જોઇએ જે મન, વાણી અને કાયા (કર્મ)થી અહિંસક રહે છે તે સાધક તે પ્રમાણે કરવાથી આદર્શ સંયમી બને છે

નોંધ—જેમ ઉપયોગિતાઓ (જરૂરિયાતો) ઘટે તેમ હિંસા ઘટે અને જેમ જેમ હિંસા ઘટે તેમ તેમ અનુકંપા જાગૃત થાય આથી સાચો

સંયમીજ સાચો અહિંસક કે અનુકંપક કહેવડાવવાને લાયક બની શકે છે. જે અસંયમી હોય તે અવશ્ય ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હિંસક હોય જ પછી તે હિંસા સ્થૂળ જીવોની હો કે સૂક્ષ્મ જીવોની હો પ્રત્યક્ષ હો કે પરોક્ષ હો પોતે કરતો હો કે બીજા પાસે કરાવતો હોય તેમાં તે રૂપે અન્યરૂપે અવશ્ય ભાગીદાર બનતો હોય છે પછી ભલે તે કર્મથી હિંસક હો કે મનથી હિંસક હો પણ તે સાચે અહિંસક તો ન જ હોઈ શકે

[૪] (હવે ક્રમપૂર્વક પ્રત્યેક જીવોની અહિંસા જૈન ભિક્ષુઓએ કેમ પાળવી તે બતાવે છે —) સમાધિવંત સંયમી પૃથ્વી ભીંત સચિત્ત શિલા કે પૃથ્વીનું ઢેફું પણ પોતે ભાંગે નહિ કે ખોતરે નહિ બીજા પાસે ભંગાવે કે ખોતરાવે નહિ તેમજ બીજો કોઇ તેવી સજીવ પૃથ્વીને ભાંગતો કે ખોતરતો હોય તો અનુમોદન આપે નહિ આ પ્રમાણે ત્રણ કરણથી તથા મન વચન અને કાયા એમ ત્રણ યોગોથી સંયમી હિંસા ન કરે

[૫] તેમજ સજીવ પૃથ્વીપર કે સજીવ ધૂળથી ખરડાયેલા આસનપર બેસે પણ નહિ પરંતુ જો આવશ્યકતા હોય તો જેની માલિકીની તે વસ્તુ હોય તેની આજ્ઞા માગી લીધા બાદ તેનું પ્રમાર્જન કરીને પછીજ તે પર બેસે.

નોંધ —પ્રમાર્જન કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે તેમ કરવાથી સજીવ ધૂળ બાજુ પર થઈ જાય અને તેથી સૂક્ષ્મ જીવોનું પણ રક્ષણ થાય આ ક્રિયા માટે જૈનભિક્ષુઓ રજોહરણ નામનું ઉપકરણ (સંયમનું સાધન) હમેશા પોતાની પાસે રાખે છે

[૬] સંયમી ભિક્ષુ ઠંડુ પાણી કરાનું પાણી કે સચિત્ત બરફનું પાણી ન સેવે (અર્થાત્ ન પીએ) પરંતુ અગ્નિથી પૂર્ણ તપાવેલું તથા ધોવણનું નિર્જીવ થયેલું પાણીજ ગ્રહણ કરે અને વાપરે

નોંધ —આગળ ચોથા અધ્યયનમાં કહેવાઇ ગયું છે કે પાણીમાં બીજું કોઇ પણ શસ્ત્ર પડે તો તે નિર્જીવ થાય આથી ગોળ આટો કે તેવી

બીજી કાંઈ વસ્તુ પડી હોય તો તે ઠંડું પાણી પણ (અમુક કાળ વીત્યા પછી) અચેત (નિર્જીવ) બને છે અને તેવું પાણી જો નિર્જીવ તેમજ શરીરસ્વાસ્થ્યને અનુકૂળ હોય તો ભલે અગ્નિતપ્ત ન હોય છતાં ભિક્ષુ તેને ગ્રહણ કરી શકે છે.

[૭] સંયમી મુનિ કદાચિત્ કારણવશાત્ પોતાનો દેહ સચેત પાણીથી ભિંજાયેલ હોય તો તેને વસ્ત્રથી ન લૂછે કે હાથેથી ન મસળે. તેમજ સચેત પાણીના જીવોની દયા જાણીને તે ભિંજાયેલા દેહને તે વખતે સ્પર્શ પણ ન કરે.

નોંધ—મળમૂત્ર દૂર કરવા જતા કે અન્ય કારણથી બહાર જઈ આવતાં માર્ગમાં અકસ્માત વરસાદ પડવાથી કાયા ભિંજાય ત્યારે કેમ વર્તવું તે માટે ઉપરની બિના છે અન્યથા વરસાદ પડતો હોય ત્યારે ઉપરના આવશ્યક કારણ સિવાય પોતાના સ્થાનની બહાર નીકળવાની જૈન-શાસ્ત્ર મુનિશ્રીને મના કરે છે.

[૮] મુનિ બળતા અંગારા, અગ્નિ, અગ્નિના કણો કે બળતા કાષ્ઠને સળગાવે નહિ, હલાવે નહિ તેમ ઠારે પણ નહિ.

[૯] વળી તાડના વીંજણાથી, પંખાથી, ઝાડની ડાળે કરીને કિંવા બીજી કોઈ વસ્ત્ર ઇત્યાદિ વસ્તુઓને હલાવીને પોતાના શરીરને વાયુ ન નાખે તેમજ બીજી આહારાદિ વસ્તુને ઠંડી કરવા માટે પણ વાયુ ન નાખે.

[૧૦] સંયમી ભિક્ષુ ઘાસ, વૃક્ષ, ફળ કિંવા કોઈ પણ વનસ્પતિના મૂળિયાને છેદે (કાપે) નહિ તેમજ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના બીજો કે તેવી બીજી કાચી વનસ્પતિઓ ખાવાનો મનથી પણ વિચાર ન કરે.

[૧૧] મુનિ વૃક્ષોની ખીચોખીચ ઝાડીઓમાં ઉભો ન રહે તેમજ બીજ, લીલી વનસ્પતિ, પાણી, બિલાડીના ટોપ જેવી વનસ્પતિ તથા લીલ કે ફૂલ પર બેસે પણ નહિ

[૧૨] સર્વ પ્રાણીઓની હિંસાથી વિરામ પામેલો ભિક્ષુ મન, વાણી કિંવા કર્મથી ત્રસ (હાલતા ચાલતા) જીવોની પણ હિંસા ન કરે.

પરતુ આ વિશ્વમા (નાના મોટા જીવોના) જીવનની કેવી વિચિત્રના (ભિન્નભિન્નતા) છે તેને વિવેકપૂર્વક જોઇને સંયમમય વર્તન રાખે

નોધ—ઘણી વખત સૂક્ષ્મ જીવોની દયા પાળનાર મોટા જીવોની લાગણી ન દુભાવાય તેવી સ્પષ્ટ વસ્તુને ભૂલી જાય છે તેથી અહીં મન અને વાણીથી પણ ત્રસ જીવોની લાગણી ન દુભવવી એવો ભાર આપ્યો છે

[૧૩] (હવે બિલકુલ સૂક્ષ્મ જીવોની દયા માટે કહે છે કે—) પ્રત્યેક જીવો પ્રત્યે દયા ધરાવનાર સયમી ભિક્ષુ આ (કહેવાતા) આઠ (પ્રકારના) સૂક્ષ્મ જીવોને વિવેકપૂર્વક સમજીને તથા તેને જોઇને પછીજ ત્યા બેસે, ઉભો રહે અથવા સૂએ

[૧૪] તે આઠ પ્રકારના કયા સૂક્ષ્મ જીવો છે? એમ જ્યારે સયમી ભિક્ષુઓ પ્રશ્ન કરે ત્યારે વિચક્ષણ અને મેધાવી ગુરુ આ પ્રમાણે કહે છે

[૧૫] (૧) સ્નેહ સૂક્ષ્મ–ઓસ ધુમ્મસ કે તેવુ સૂક્ષ્મ પાણી (૨) પુષ્પ સૂક્ષ્મ–ઘણા બારિક ફૂલો (૩) પ્રાણી સૂક્ષ્મ–સૂક્ષ્મ કુંથવા જેવા જન્તુઓ (૪) ઉત્તિંગ સૂક્ષ્મ–કીડી નગરાનાં દરો (૫) પનક સૂક્ષ્મ–લીલફૂલ (૬) બીજ સૂક્ષ્મ–બીજો (૭) હરિત સૂક્ષ્મ–લીલા અંકૂરાઓ અને (૮) અંડ સૂક્ષ્મ કીડી માખી વગેરેના સૂક્ષ્મ ઈંડાઓ

[૧૬] બધી ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર સયમી ભિક્ષુ ઉપરનાં આઠે સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓને જાણીને તે ન હણાય તેમ સર્વભાવથી ઉપયોગપૂર્વક વર્તે

[૧૭] સંયમી ભિક્ષુ નિત્ય ઉપયોગપૂર્વક (સ્વસ્થ ચિત્ત રાખી એકાગ્રતા પૂર્વક) પાત્ર કંબલ શય્યાસ્થાન ઉચ્ચાર ભૂમિ પથારી અથવા આસનનું પ્રતિલેખન કરે.

નોધ—ચક્ષુથી કોઇ જન્તુ છે કે કેમ તે જોઈ લેવુ અને જીવ જન્તુઓ હોય તો તેને એક બાજુ દુઃખ ન પહોચે તેવી રીતે મૂકવા તેવી ક્રિયાને

પ્રતિલેખન વિધિ કહેવાય છે તે કેવી રીતે થાય છે તે વિસ્તારપૂર્વક જોવા માટે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૨૬ મુ.

[૧૮] સંયમી ભિક્ષુ મળ, મૂત્ર, બળખો, નાકનો મેલ કે શરીરનો મેલ નાખવાનો હોય તો તે પણ જીવરહિત સ્થાન જોઇને જ નાખે.

નોંધ —જે સ્થળે મળ વગેરેનું વિસર્જન કરવાનું હોય છે તે સ્થાનને ઉચ્ચાર ભૂમિ કહેવાય છે તે સ્થાન પણ વિશુદ્ધ તથા જીવરહિત છે કે કેમ તે જોઈ લીધા પછીજ ત્યા મળશુદ્ધિ કરવી ઘટે. આવી શુદ્ધિની ગૃહસ્થજીવનમા પણ ખૂબ આવશ્યક્તા હોય છે.

[૧૯] ભોજન કે પાણી માટે ગૃહસ્થના ઘરમા ગયેલો ભિક્ષુ યત્ના (સાવધાની)પૂર્વક ઉભો રહે અને મર્યાદાપૂર્વક બોલે પરંતુ ત્યાં રહેલા પદાર્થો તરફ (કિંવા રૂપવતી સ્ત્રીઓ તરફ પોતાનું મન) પ્રેરે (લલચાવે) નહિ.

[૨૦] (ગૃહસ્થને ઘેર ભિક્ષાર્થે જતા) ભિક્ષુ ઘણ પોતાના કાનેથી સારું નરસું સાભળે છે તથા આખોથી સારું બુરું જુએ છે. પરંતુ બધું જોયેલું કે સાભળેલું બીજાને કહેવુ તે તેને માટે યોગ્ય નથી.

[૨૧] સારું નરસુ જે સાભળેલું કે જોયેલુ કહેવાથી બીજાને ઈજા પહોચે કે લાગણી દુભાય તેવું ભિક્ષુ કદી ન બોલે. તેમજ કોઇપણ પ્રકારે ગૃહસ્થને છાજે (સાધુને ન છાજે) તેવો વ્યવહાર પણ ન આચરે

નોંધ — ગૃહસ્થને છાજે તેવો એટલે કે સંયમધર્મને બાધિત વ્યવહાર સાધુ ન કરે.

[૨૨] કોઈના પૂછવાથી કે અણપૂછ્યે કદી પણ ભિક્ષુ ભિક્ષાના સંબંધમા આ રસાળ છે કિંવા નિરસ છે, આ ગામ સારું છે કિંવા ખરાબ છે અથવા આ દાતાએ આપ્યુ અને ફલાણાએ ન આપ્યુ વગેરે વગેરે કશું પણ ન બોલે.

[૨૩] ભિક્ષુ ભોજનમા આસક્ત ન થાય અને ગરીબ કે તવંગર બન્નેને ઘેર સમાનભાવથી ગોચરી (ભિક્ષાર્થે) જાય દાતારના અવગુણો

ન બોલતાં મૌનપણે જે કંઈ મળે તેમાં સંતોષ માને પરંતુ પોતાના નિમિત્ત ખરીદેલી કરેલી કે કરાવેલી હોય તેવી તથા સચેત ભિક્ષા કદી ન લે.

[૨૪] સંયમી પુરુષ કદી (ગરિમામ) થોડા પણ આહારનો સંચય ન કરે અને પ્રત્યેક જીવોની રક્ષા કરનાર તે સાધક નિરાશ્રય તથા (અપ્રતિબદ્ધતાથી) અનાસક્ત ભાવે સંયમી જીવનને વહન કરે

[૨૫] કામનાઓનો ત્યાગી, અલ્પ ઇચ્છાવાળો અને સંતોષી જીવન ગાળનાર સંતુષ્ટ સાધક જિનેશ્વરોના સૌમ્ય અને વિશ્વકલ્યાણક શાસનને (આજ્ઞાને) પ્રાપ્ત કરીને કદી પણ આસુરત્વ (ક્રોધ) ન કરે

નોંધ—સંયમ સંતોષ અને ઇચ્છાનો નિરોધ એ ત્રણ વસ્તુઓનો જેમાં વિકાસ છે તેવો આવો સાધક જિનશાસનને પામીને કદાપિ પણ ક્રોધ ન કરે કારણ કે ક્રોધ કરવાથી જૈનત્વ લજવાય છે અને આસુરત્વ (આસુરીભાવ) જ પ્રગટ થાય છે. આસુરી પ્રકૃતિને દળી દૈવી પ્રકૃતિઓને આરાધવી તે એક મહાવ્રતનું ફળ છે.

[૨૬] સાંભળતાં કાનને સુખ ઉત્પન્ન કરે તેવા (મનોહર) શબ્દો (સાંભળીને તે) તરફ આસક્તિ ન ધરે તથા ભયંકર કે કઠોર સ્પર્શ થયેથી તે તરફ દ્વેષ ન ધારણ કરે. પરંતુ સમભાવથી તેને દેહદ્વારા સહન કરે.

નોંધ—શબ્દના સ્થાનોમાં રાગ અને સ્પર્શના નિમિત્તોમાં દ્વેષ થવો તે તો સ્વભાવને માટે પ્રકૃતિસિદ્ધ વસ્તુ છે માટે તે જ તેમાં સમાનવૃત્તિ ભરવી રહી તેમ સંયમ અથવા તેવી વૃત્તિનો ઉપાસક તેમ જૈનત્વના ઉપાસક

[૨૭] ભિક્ષુ સાધક ભૂખ, પિપાસા (તૃષા) ટાઢ ગરમી દંશ ડાંસ અનિષ્ટ ઉપજાવે તેવો પ્રસંગ, નિંદા ઇત્યાદિ પણ કે કોઈ માનવ તરફનો અપમાન ઇત્યાદિ જે કંઈ પરિષહો (આકસ્મિક આવી

પડેલા સંકટો) ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રસન્ન ચિત્તથી સહન કરે કારણ કે દેહનું દુઃખ તે તો મહાસુખનું નિમિત્ત છે

નોંધ—દેહનુ દુખ એટલે ઇંદ્રિયોનો સયમ જો કે ઇંદ્રિયોનો અસયમ એ બાહ્ય દૃષ્ટિએ દેખતા સુખરૂપ ભાસે છે. પરંતુ પરિણામે એકાંત દુખનુંજ કારણ છે. ત્યારે સયમ એ પ્રથમ ઇંદ્રિયોના અભ્યાસથી દુખરૂપ ભાસે છે. પરંતુ પરિણામે એકાંત સુખનુંજ કારણ છે સંયમી પુરુષ ગૃહસ્થ હોય તો પણ સયમદ્વારા સંતોષ અને અહિંસાના સદ્‌ગુણોને કેળવે છે અને સુખી થાય છે

[૨૮] સયમી સૂર્યાસ્ત થયા પછી અને સૂર્ય ઉગતા પહેલા કોઇ પણ પ્રકારના આહારની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરે.

નોંધ:—રાત્રિભોજનનો નિષેધ બૌદ્ધ અને પ્રાચીન વેદધર્મમા પણ છે. રાત્રિભોજન શારીરિક નિયમ (વૈદિક દૃષ્ટિ)થી પણ વર્જ્ય છે.

[૨૯] સયમી ગુસ્સાથી શબ્દનો તણતણાટ ન કરે તેમજ અચપલ, (ચપલતાથી રહિત), ભોજનમા પરિમિત, અલ્પભાષી (થોડું બોલનાર) અને ભોજન કરવામા દાન્ત (દમિતેન્દ્રિય) બને. કદાચ દાતા અલ્પ આહાર આપે તો તે થોડુ મેળવીને તેની નિંદા ન કરે.

[૩૦] સાધુ કોઇ પણ વ્યક્તિનો તિરસ્કાર ન કરે અને પોતાની આત્મપ્રશંસા પણ કદી ન કરે. તેમજ શાસ્ત્રજ્ઞાન અથવા અન્ય વસ્તુને મેળવીને, તપશ્ચર્યા કરીને ઉચ્ચ જાતિ કે ઉત્તમ બુદ્ધિ મેળવીને તે માટે અભિમાન ન લાવે

[૩૧] જાણ્યે કે અજાણ્યે અધાર્મિક ક્રિયા (ધર્મિષ્ઠ સાધકને ન છાજે તેવુ વર્તન) થઇ ગઇ હોય તો તે કરીને તેને ન છુપાવના પ્રાયશ્ચિત દ્વારા પોતાના આત્માને તુરતજ તે પાપથી મુક્ત કરે અને (બીજીવાર તે ન થાય તે માટે સાવધાન રહે) અર્થાત્ બીજી વાર તેવુ ન આચરે.

નોંધ—સાધક માત્ર ભૂલને પાત્ર છે પછી તે ગૃહસ્થ હો કે ત્યાગી હો પરંતુ તે નાની કે મોટી ભૂલ થયા પછી તુરત જ તેનું પ્રાયશ્ચિત કરી લેવું જોઈએ. તેવી ભૂલ ફરીથી ન થવા પામે તે જ પ્રાયશ્ચિતની પાકી કસોટી છે વારંવાર પ્રાયશ્ચિત લેવા છતાં ભૂલ થઈ જતી હોય તો તે કાંઈ સાચું પ્રાયશ્ચિત નથી. અથવા તો પ્રાયશ્ચિત તે ભૂલને માટે યોગ્ય નથી કે ઓછું છે તેમ સમજવું

[૩૨] જિતેંદ્રિય અનાસક્ત અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો સાધક ભૂલથી અનાચાર (અયોગ્ય કાર્ય) સેવાઈ ગયો હોય તો તેને છુપાવી ન રાખે પરંતુ હિતૈષી ગુરુજનની સમક્ષ તેને પ્રકટ કરી તેનું પ્રાયશ્ચિત લઈ લે અને હંમેશાં શુદ્ધ (નિષ્પાપી) થતો રહે

[૩૩] વળી પોતાના આચાર્ય (ગુરુદેવ) મહાત્માનું વચન સ્વીકારે અને પછી કાર્યથી પૂર્ણ કરે

નોંધ—આ શ્લોકમાં વિનયિતા બતાવી છે ઘણા સાધકો મહાપુરુષોની શિક્ષા વચનથી સ્વીકારે છે પરંતુ વર્તનમાં જો તે શિક્ષા ન ઉતરે તો યથાર્થ લાભ થતો નથી માટે જ વાણી અને વર્તન બન્નેમાં તે વસ્તુ લાવવી તેમ કહ્યું છે

[૩૪] (ભોગોના પ્રત્યક્ષ સુખો શા માટે ત્યાગવા તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે —) મનુષ્યજીવનનું આયુષ્ય બહુ પરિમિત (ટૂંકું) છે અને પ્રાપ્ત થયેલું જીવન ક્ષણભંગુર છે માત્ર આત્મસિદ્ધિ (વિકાસ)નો માર્ગ જ નિત્ય છે એમ સમજી સાધક ભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે.

નોંધ—જીવન અનિત્ય હોય તો ભોગોની અનિત્યતા તો સ્પષ્ટ જ છે અનિત્યતામાં આનંદના બિંદુઓ નથી સાંપડતાં તેથી તત્ત્વજ્ઞ સાધક આવી ક્રિયાથી સ્વયં વિરમી જાય છે

[૩૫] માટે સત્યના શોધક સાધકે પોતાનું મનોબળ શારીરિક શક્તિ, આરોગ્ય શ્રદ્ધા ક્ષેત્ર અને કાળ જોઈને યોગ્ય રીતે પોતાના આત્માને ધર્મમાં જોડી દેવો ઘટે.

નિશ્ચલ રાખે. સંકટના સમયમાં પણ તે પોતાની ટેકને તજે નહિ તેમજ કાચબાની પેઠે અંગોપાંગ (ઇંદ્રિયાદિ વર્ગ)ને ગોપવી તપ અને સંયમ તરફજ પોતાનો પુરુષાર્થ વાપરે.

નોંધ—વિનયિતા જાળવવાથી તે તે વિશિષ્ટ પુરુષોના ગુણોનો વારસો મળે છે. દ્રવ્ય ચારિત્રને ટકાવી રાખવાથી આત્મશક્તિ અને સંકલ્પબળ ખૂબ વધે છે.

[૪૨] તેમજ તેવો સાધક નિદ્રાનો શોખ ન રાખે. હાંસીની વાતોનો ત્યાગ કરે, કોઈની છાની વાતોમાં રસ ન લે. પરંતુ તે હમેશાં (નિવૃત્તિના સમયે) અભ્યાસ તથા ચિંતનમાં રક્ત રહે.

નોંધ—અતિ નિદ્રાનો આશ્રય લેનાર સાધક આળસુ થઈ જાય છે. નિદ્રાનો હેતુ માત્ર શ્રમને નિવારવાનોજ છે પરંતુ તેજ જો શોખની વસ્તુ થઇ પડે તો સંયમમાં હાનિ ઉપજાવે છે.

હાંસી મજાકની ટેવ પોતાને અને પરને ઉભયને દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવે છે. છાની વાતો સાંભળવાથી નિંદા, દુર્ભાવ અને પાપિષ્ટ પ્રવૃત્તિ બને છે માટે અતિ નિદ્રા, હાંસી અને કોઈની ગુપ્ત વાતો સાંભળવાની ટેવ શાણા સાધકે છોડી દેવી ઘટે.

[૪૩] (સ્વાધ્યાયમાં કદાચ મન ન ચોંટે ત્યારે શું કરવું તે કહે છે—) આળસને સર્વથા ત્યાગી તથા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેની (એકાગ્રતા) એકવાક્યતા કરી ને યોગને નિશ્ચળરૂપે (દશ પ્રકારના) શ્રમણધર્મમાં સ્થાપે. શ્રમણધર્મમાં સર્વથા યુક્ત રહેલો યોગી પરમ અર્થને પામે છે.

નોંધ—સહિષ્ણુતા, નિર્લોભતા (સંતોષ), સરળતા, કોમળતા, નિરભિમાનિતા સત્ય, સંયમ, બ્રહ્મચર્ય ત્યાગ અને તપ આ દશ પ્રકારના સંયમી ધર્મો છે. સાધુઓને તેમાનો જે સમયે જેની કસોટીનો પ્રસંગ આવે તે સમયે તેમાં સતત અડોલ રહે આ ધર્મોજ સાચા શ્રમણધર્મો છે અને તે ધર્મોથીજ પરમાર્થ (મોક્ષસ્થિતિ) પમાય છે.

[૪૪] આલોક તથા પરલોક બન્નેમાં હિત થાય અને જેનાથી સદ્‌ગતિ પ્રાપ્ત થાય તેવા બહુશ્રુત જ્ઞાની પુરુષની સાધકે ઉપાસના કરવી ઘટે અને (તેમના સત્સંગથી) પોતાની શંકાનું સમાધાન કરી અર્થનો નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ.

નોંધ—આલોકમાં જ્ઞાનદાન મળવાથી હિત થાય અને તે જ્ઞાનના પ્રભાવે ઉત્તમ ચારિત્રનું ઘડતર થાય તેથી પરલોકના પણ ઉપકારક ગુરુ હિતકારી મનાય કારણ કે તેવા જ્ઞાની પુરુષના નિમિત્તથીજ અંતઃકરણની અશુદ્ધિ નીકળી વિશુદ્ધિ થાય છે કે જે વિશુદ્ધિદ્વારા આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે. આત્મસાક્ષાત્કાર એ જ જીવોનું અભીષ્ટ છે અને આવી પવિત્રતાથી પ્રાપ્ત થયેલી સિદ્ધગતિ કિંવા ઉત્તમગતિ પણ વસ્તુને વધુ તે સાધકને આત્મ વિકાસના પંથે લઈ જાય છે.

[૪૫+૪૬] (એ જ્ઞાની ગુરુ સમીપે કેવી રીતે બેસવું? તે સંબંધમાં હવે કાયાવિનય કહે છે—) જિતેંદ્રિય મુનિ પોતાના હાથ પગ અને શરીરને યથાવસ્થિત (વિનયપૂર્વક) રાખીને તથા પોતાની ચપળ ઇંદ્રિયોને ગોપવીને ગુરુજનોની બહુ પાસે આડો અડ ન બેસે તેમજ ગુરુના સાથળને અડીને પણ ન બેસે પરંતુ મધ્યમ રીતે વિનય તથા વિવેક જાળવીને ગુરુજનો પાસે બેસે.

નોંધ—જે આસને બેસવાથી ગુરુને કે ઇતરજનોને વિઘ્ન થાય કે પોતાનો અવિનય જણાય તેવા આસને ન બેસવું ઘટે.

[૪૭] (હવે વચનવિનય બતાવે છે—) સંયમી સાધક અણપૂછયો કદી ન બોલે તેમજ કોઈ બોલતું હોય તે પૂર્ણ ન બોલી રહે તે પહેલાં વચ્ચે પણ ન બોલે. પીઠ પાછળ કોઈની નિંદા ન કરે તેમજ માયા (કપટ) અને અસત્ય એ બન્ને દોષને સર્વથા તજી દે.

[૪૮] વળી જે ભાષા બોલવાથી બીજાને અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય જે વાણી બોલવાથી અન્યજન શીઘ્ર કુપિત થાય તથા જે વાણીથી કોઈનું અહિત થાય તેવી ભાષાને સર્વથા ન બોલે.

[૪૯] પણ આત્માર્થી સાધક જે વસ્તુ જોઈ હોય તેનેજ પરિમિત અને સંદેહ રહિત, પૂર્ણ, સ્પષ્ટ અને અનુભવયુક્ત વાણીમા બોલે. તેવી વાણી પણ વાચાળપણાથી અને અન્યને ખેદ થાય તેવા ભાવથી રહિત હે વી જોઇએ.

[૫૦] શ્રામણ્ય (સાધુપણા)ના આચાર તથા જ્ઞાનને ધારણ કરનાર અને દ્રષ્ટિવાદને ભણનાર એવા જ્ઞાનીમુનિ પણ વાણીમા ઉચ્ચારણ કરવામા ભૂલી જાય તે બનવા યોગ્ય છે માટે તેવું જાણીને સાધકમુનિ તેની હાંસી કે મશ્કરી ન કરે

નોંધઃ—આચારાગ સૂત્રમા શ્રમણના આચારો છે તથા ભગવતીમાં શ્રામણ્યનુ ભવ્ય જ્ઞાન છે તે બન્નેને તથા દ્રષ્ટિવાદ નામનું સૂત્ર કે જે હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી તે જૈનસૂત્રો-ના ઉપયોગી અને આવશ્યક ગ્રંથો છે એવું મહાન જ્ઞાન,પામ્યા પછી પણ ઉચ્ચાર કે વાણીમા સ્ખલના થવી સંભવિત છે તો તેવે સમયે "આવા પણ ભૂલી ગયા" એમ કહી તેની હાસી કે મશ્કરી મુનિ કદી કરે નહિ. કારણકે મનુષ્યમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે તેમ જાણી નમ્રભાવથી તે ભૂલ સુધારવા માટે જ્ઞાનીજનને પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થનારૂપે કહે. પણ તેમને માઠું લાગે તેવું ન કરે

[૫૧] નક્ષત્રનો વિચાર, જ્યોતિષ, સ્વપ્નસબંધિ જ્ઞાન, વશીકરણ વિદ્યા, શુકન શાસ્ત્ર, મંત્રવિદ્યા કે વૈદ્યચિકિત્સા સબધી કદાચ પોતાને જ્ઞાન થયુ હોય તો તે ગૃહસ્થજનોને ન કહે કારણ કે તેને કહેવાથી નાના પ્રકારે અનર્થ થવા સભવ છે.

[૫૨] (હવે કયા સ્થાને મુનિજનોએ રહેવું તે સ્થાનનો નિર્દેશ કરે છે—) ગૃહસ્થજનોને નિમિત્તે બનેલા સ્થાન, શય્યા અને આસનને મુનિ ભોગવી (વાપરી) શકે. પરંતુ તેનુ સ્થાન સ્ત્રી, પશુથી રહિત (એકાંત) હોવુ જોઇએ અને મૂત્રાદિ શરીરબાધા નિવારી શકાય તેવી ભૂમિકાની સાનુકૂળતા હોવી જોઇએ.

[૫૩] જો તે સ્થાનમાં સાધુજી એકાકી હોય (સાથેના સાધકો પાસે ન હોય) ત્યારે સ્ત્રીઓ સાથે વાર્તાલાપ કે કથા વાર્તા ન કરે અને

ગૃહસ્થનો પણ અતિ પરિચય ન કરે પણ સાધુજનોની સાથેજ પરિચય રાખે

નોંધ —એકાંતમાં એકાકી સ્ત્રી સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી અન્યને શંકા ઉત્પન્ન થવાનો ભય છે એકાકી ગૃહસ્થ સાથેના અતિ પરિચયથી પણ રાગબંધનનો સંભવ છે માટે ભિક્ષુ સ્ત્રીઓ કે પુરુષો સાથે ઉપયોગ પુરતોજ ધર્મસંબંધ રાખે

[૫૪] જેમ કુકડાનાં બચ્ચાને હમેશાં બિલાડીથી ભય રહ્યો હોય છે તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મચારીને સ્ત્રીના દેહથી ભય રહે છે

નોંધ —આ કથન ઉપરથી તો એકાંતવાચીજ જણાશે પરંતુ ઊંડા સુધી તપાસતા તેની વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવી જશે સ્ત્રીશરીરનો ભય રાખવો એટલે સ્ત્રીપરિચય ન કરવો તેજ ભાવ છે સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષને કે પુરુષજાતિ પ્રત્યે સ્ત્રીને ઘૃણા લાવવા માટેનું આ કથન નથી તેમ અલગ રહેવા માટે પણ નથી પરંતુ બ્રહ્મચર્યના સાધક કે સાધિકાને કેટલું જાગૃત રહેવું જોઈએ તેની સાવધાની સૂચક આ કથન છે

[૫૫] સાધક શૃંગારનાં ચિત્રવાળી દિવાલને (તે તે ચિત્રો પર દૃષ્ટિ લગાવીને) જુએ નહિ કિંવા તત્સંબંધી ચિંતન કરે નહિ. તેમજ, સુસજ્જિત સ્ત્રીને પણ તેના અભિનય તરફ દૃષ્ટિ કરીને જોવાનો કે ચિંતવવાનો પ્રયત્ન કરે નહિ. કદાચ અકસ્માતથી દૃષ્ટિ પડે, તો સૂર્યની જેમ તેનાથી પણ તુરતજ દૃષ્ટિને પાછી ખેંચી લે

નોંધ —સ્વાભાવિક રીતે સૂર્ય પર દૃષ્ટિ લાંબો વખત ટકી શકતી નથી તેજ રીતે બ્રહ્મચારીની દૃષ્ટિ એવી સુમધુર રીતે કેળવાઈ જવી જોઈએ કે તેને ઈરાદા પૂર્વક સ્ત્રીઓનાં રૂપ લાવણ્ય અભિનય ઇત્યાદિ જોવાનું મન ન થાય અને ઈરાદો ન હોવા છતા જોવાય તો તે પરથી વિકારી ભાવના તો જાગૃત નજ થવી જોઈએ તેજ રીતે સાધ્વી સ્ત્રીને પુરુષ પ્રત્યે પણ સમજી લેવું

[૫૬] બ્રહ્મચારી સાધકે જેના હાથ અને પગ છેદાઇ ગયેલા હોય કાન અને નાક કપાઇ ગયાં હોય કે વિકૃત થઇ ગયાં હોય તથા

પૂરાં સો વર્ષ થઈ ગયાં હોય તેવી વૃદ્ધ અને બેડોળ સ્ત્રીનો પણ સંસર્ગ ત્યાગવો ઘટે.

નોંધ —બ્રહ્મચર્ય પાળનાર વ્યક્તિએ પુરુષે સ્ત્રી જોડે કિંવા સ્ત્રીએ પુરુષ જોડે સાથે રહેવાનું તો સર્વથા છોડી જ દેવું ઘટે. એકાન્ત એ વિકારની વાસનાનું ઉત્તેજક નિમિત્ત છે. વિકારનો વેગ વય, વર્ણ કે સૌંદર્યનો વિચાર કરવા સારું થોભી શકતો નથી કારણકે તે અવિવેકી, કુટિલ અને સર્વભક્ષી છે.

[૫૭] આત્મસ્વરૂપના શોધક માટે શોભા (શરીર સૌંદર્ય), સ્ત્રીનો સંસર્ગ અને રસવાળા સ્વાદુ ખાણુંઓ એ તાલપુટ (ભયંકર) ઝેર જેવા છે.

નોંધ —રસનેન્દ્રિયનો જનનેન્દ્રિય સાથે ખૂબ ગાઢ સંબંધ હોવાથી તેવાં તીખાં તમતમતાં કે અતિ રસાળાં મિષ્ટાન્ન ઈત્યાદિ ભોજનો વિકૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે શરીરસૌંદર્ય અને ટાપટીપ તેમાં ઉત્તેજના લાવે છે. પછી ત્રીજો સ્ત્રીનો ગાઢ સંસર્ગ થાય એટલે આવી સ્થિતિમાં તો મહાસમર્થ મનસ્વી પુરુષોનું પણ પતન થવાનો સંભવ છે. જેમ ઝેર પીવા છતાં અમર રહી શકાય એ અપવાદ જવલ્લેજ હોય તેજ રીતે આ ત્રણ વસ્તુઓનું સતત સેવન હોવા છતાં પતન ન થવું તે તો આકાશકુસુમ જેવી અશક્ય વસ્તુ છે.

[૫૮] સ્ત્રીઓના અંગપ્રત્યંગ, આકાર, મીઠાં વેણ અને સૌમ્ય નિરીક્ષણો (કટાક્ષો) એ કામ, રાગ (મનોવિકાર)ને વધારવાનાજ નિમિત્તરૂપ છે. માટે શાણો સાધક તેનું ચિંતન ન કરે.

નોંધ—વિષયભાવના કિંવા વિકારી દૃષ્ટિથી સ્ત્રીના અંગોપાંગ જોવાં એ પણ મહાન ભયંકર દોષ છે.

[૫૯] બધી પુદ્‌ગલ (જડ) વસ્તુઓના પરિણામને અનિત્ય સ્વભાવવાળાં જાણીને શાણો સાધક મનોજ્ઞ વિષયોમાં (મનગમતી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની વસ્તુઓમા) આસક્તિ ન રાખે અને અમનોજ્ઞ પદાર્થો પર દ્વેષ પણ ન લાવે.

[૬] હમેશા મુનિ પૌદ્‌ગલિક (જડ) પ દાર્થોના પરિણમનને યથાર્થરૂપે જાણીને તૃષ્ણા (લાલચ)થી રહિત થઇ તથા પોતાના આત્માને શાંત રાખીને સંયમધર્મમા વિચરે

નોધ —પદાર્થમાત્રનો પલટવાનો સ્વભાવ છે જે આજે સુંદર દેખાય છે તેજ કાલે અસુંદર અને અસુંદર સુંદર બની જાય છે પદાર્થમાત્રના આ બન્ને પાસા તપાસી તિરસ્કાર કે પ્રલોભનમા ન પડતા સમભાવ પૂર્વક જ સાધુએ રહેવુ

[૬૧] ભિક્ષુ જે શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્યભાવથી પોતાના ઘરને છોડીને ઉત્તમ એવા ત્યાગની ભૂમિકાને પામ્યા છે તેજ શ્રદ્ધા અને દૃઢ વૈરાગ્યથી મહાપુરુષોએ બતાવેલા ઉત્તમ ગુણોમાં રહી સંયમ ધર્મનું પાલન કરે

નોધ —ઉત્તમ ગુણોમા મૂળ ગુણો તથા ઉત્તરગુણોનો સમાવેશ થાય છે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન જોવા માટે જુઓ —દશવૈકાલિક સૂત્ર અ ધ્યયન છઠ્ઠુ

[૬૨] તેવો સાધુ હમેશા સયમયોગ તપ અને સ્વાધ્યાયયોગમાજ સતત અધિષ્ઠાન કરતો હોય છે અને તેવા જ્ઞાન સંયમ અને તપશ્ચર્યાના પ્રભાવે સંપૂર્ણ શસ્ત્રોથી સજ્જિત સેનાના ઉપરી (સેનાની જેમ પોતાનું અને પોતાના સૈ ન્યનું રક્ષણ કરે છે તેમ)ની માફક પોતાનો અને પરનો ઉદ્ધાર કરવા માટે શક્તિમાન બને છે

નોધ —જે પોતાના દોષો દૂર કરી આત્મહિત સાધી શક્યો નથી તે કદી પણ લોકહિત સાધવાનો દાવો કરી શકે નહિ કારણકે પોતાના દોષોને દૂર કરવાથીજ તેવા શુદ્ધ ચારિત્રશીલની અસર અ ન્ય પર થઇ શકે છે અને તેજ સમર્થ પુરુષ યથાર્થરૂપે લોકનું હિત કરી શકે છે

અહીં સદ્‌વિદ્યા સંયમ અને તપ એ શસ્ત્રો છે સાધક એ શૂરવીર છે દોષો એ શત્રુઓ છે અને સદ્‌ગુણો એ પોતાની સેના છે આવો શૂરવીર પુરુષ શત્રુઓને સહારી પોતાનું અને સદ્‌ગુણોનુ રક્ષણ કરી શકે છે

[૬૩] સ્વાધ્યાય તથા સુધ્યાનમાં રક્ત સ્વ અને પર જીવોના રક્ષક તપશ્ચર્યામાં લીન તથા નિષ્પાપી તે સાધકનું પૂર્વકાલીન પાપકર્મ

પણ જેમ અગ્નિથી ચાંદીનો મેલ હણાય તેમ હણાઈ જાય છે.

[૬૪] પૂર્વકથિત (ક્ષમા દયાદિ) ગુણોને ધારણ કરનાર, સંકટોને સમભાવે સહન કરનાર શ્રુત વિદ્યાને ધારણ કરનાર, જિતેન્દ્રિય, મમત્વભાવથી રહિત તથા અપરિગ્રહી તેવો સાધુ કર્મરૂપી આવરણો દૂર થયા પછી આત્મજ્યોતિથી વાદળોના સમૂહથી અવ્યાપ્ત સંપૂર્ણ ચંદ્રમાની પેઠે ઝળહળી ઊઠે છે અર્થાત્ કર્મમળથી નિર્મળ થઈ આત્મસ્વરૂપમય બને છે.

નોંધ—સતત ઉપયોગપૂર્વક જરૂર દયા, શુદ્ધમયજીવનને છાજતાં સૌ કોઈ કર્મનો ત્યાગ, આસક્તિ, મદ, માયા, છળકપટ, લોભ અને કદાગ્રહોનો ત્યાગ. એજ ત્યાગે જીવવું એ ત્યાગી જીવનનું પરમ ચેતનવંતુ લક્ષ્યબિંદુ છે એ સાધનાના માર્ગમાં વિદ્યાનો દુરુપયોગ અને બળનો સંસર્ગ એ કાંટા જેવાં છે તેને નિર્મૂળ કરી સત્સંગ અને સદ્વિચાર એવી સદ્વર્તન માટે શાણો સાધક સદા અને સતત ઉદ્યમવંત રહે.

એમ કહું છું.

એ પ્રમાણે આચારપ્રણિધિ નામનું આઠમું અધ્યયન પૂર્ણ થયું.



વિનયસમાધિ

૯

પહેલો ઉદ્દેશક

વિનય એટલે વિશિષ્ટ નીતિ–વિશિષ્ટ કર્તવ્ય

સાધક જીવનના બે પ્રકારના કર્તવ્યો પૈકી સામાન્ય કરતા વિશિષ્ટ કર્તવ્ય તરફ તેનું વિશેષ લક્ષ્ય હોવુ જોઈએ, કારણકે સામાન્ય કર્તવ્ય ગૌણ છે વિશિષ્ટ કર્તવ્ય એ મુખ્યપણે મુખ્ય ધર્મના પોષણ માટેજ સામાન્ય કર્તવ્યોની યોજના ઉપયોગી છે જો વિશિષ્ટ કર્તવ્ય હણાતું હોય તો સામાન્ય કર્તવ્યની રક્ષા એ નિષ્પ્રાણ દેહની રક્ષા જેવી નિર્માલ્ય છે

ગૃહસ્થના વિશિષ્ટ કર્તવ્યો, સાધકના વિશિષ્ટ કર્તવ્યો અને ભિક્ષુ શ્રમણના વિશિષ્ટ કર્તવ્યો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે

અહીં દરેક જિજ્ઞાસુઓના જીવનને સ્પર્શતા ઉલ્લેખો છે પરંતુ એમા પણ વિશેષ ભાર ગુરુકુળના શ્રમણ સાધકોના પોતાના ગુરુ દેવો તરફના શા શા કર્તવ્યો છે ? તે વર્ણન આ ઉદ્દેશકમા વિશેષ રૂપે છે

સાધકને માટે ઉપકારક ગુરુને શાસ્ત્રકારો પરમાત્મા જેવી

ઉચ્ચ કોટિના હોય છે, ગુરુદેવ એ સાધકના જીવનપંથના સહચારી ભોમિયા છે અને તેની નૌકાના સુકાન સમા છે. તેથી તેની શિક્ષાનો અસ્વીકાર કરવો અને તેની અવગણના કરવી તે આપત્તિ અને પતનને નોતરવા જેવું અણવિચાર્યું અને અકરણીય કાર્ય છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા:—

[૧] જે સાધક અભિમાનથી, ક્રોધથી, છળકપટથી કે પ્રમાદથી ગુરુદેવ (સાધુસમુદાયના આચાર્ય) પાસેથી વિનય (વિશિષ્ટ કર્તવ્ય)ને શીખતો નથી તે અહંકાર વડે ખરેખર પોતાની પડતીનેજ નોતરે છે અને જેમ વાંસનું ફળ વાંસનોજ નાશ કરે છે તેમ તેની પોતાનીજ પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ તેના પોતાનાજ નાશ તરફ તેને દોરી જાય છે

[૨] વળી જેઓ પોતાના ગુરુને મંદ કે ઓછી ઉમ્મરના જાણીને અથવા તેમને થોડુ જ્ઞાન છે એમ ધારીને તેમની હીલના કરે છે, તેમને કટુવચનો કહે છે તેઓ ખરેખર ખોટા માર્ગે જઈને પોતાના ગુરુજનોની પણ આશાતના (અપમાન) કરે છે.

[૩] કેટલાક ગુરુઓ (વયના વૃદ્ધ હોવા છતા) પ્રકૃતિથીજ બુદ્ધિમા મંદ હોય છે કેટલાક વયે નાના હોવા છતાં અભ્યાસ અને બુદ્ધિમા આગળ વધેલા હોય છે (જ્ઞાનમાં ન્યૂનાધિક ભલે હો) પરંતુ તે બધા સાધુજનોના આચારથી ભરપૂર અને ચારિત્રના ગુણોમાજ પોતાના મનને લીન રાખનારા તપસ્વી પુરુષો હોય છે તેઓનુ અપમાન કરવુ યોગ્ય નથી કારણકે તેઓનુ અપમાન અગ્નિની માફક સદ્‌ગુણોને ભસ્મ કરી નાખે છે.

નોંધ—ક્ષમા, દયા ઇત્યાદિ સદ્‌ગુણોના ધારક ગુરુઓ પોતે કોઈનું પણ અકલ્યાણ કરવા ઇચ્છતા નથી પરંતુ તેવા મહાપુરુષોનું અપમાન

કરવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ પોતાના દોષથી અપમાન કરનાર તે સાધકનું અહિત થાય છે કારણ કે વિશ્વમાં કર્મનો એ અચળ કાયદો છે કે જેવી જાતનું કર્તા કર્મ કરે તેવું તેને ફળ મળ્યા કરે

[૪] કોઈ મૂર્ખ માણસ સર્પને નાનો જાણીને પણ જો તેને ખીજવે તો તેનું તે સર્પદ્વારા અહિત થાય છે તેવીજ રીતે જે પોતાના અજ્ઞાનથી આચાર્યનું અપમાન કરે છે તે ખરેખર પોતાના અજ્ઞાનથીજ–પોતાના દુષ્કાર્યથીજ જ સંસારના ચક્રમાં ફર્યા કરે છે

[૫] કુપિત થયેલો દૃષ્ટિવિષ સર્પ પ્રાણનાશથી અધિક શું કરી શકે? મૃત્યુથી અધિક કંઈ કરી શકતો નથી પણ આચાર્યોને અપ્રસન્ન કરવામાં આવે તો તે સાધક તેઓની અશાતનાથી અજ્ઞાનતાને મેળવી (જ્ઞાનભ્રષ્ટ બની) મુક્તિમાર્ગથી અવશ્ય દૂર જાય છે

નોંધ —આ પૂર્વોપમાદર્શક શ્લોકો નથી તેથી સર્પની પૂર્ણ ઉપમા આચાર્યો પર ઘટી શકતી નથી ભાવ એ છે કે સર્પ સ્વયં કષ્ટ આપનારને પ્રતિકષ્ટ આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે આચાર્યો સ્વયં કોઈનું પણ અહિત ઈચ્છતા નથી પણ પોતાનાજ દોષથી તે દુઃખી થાય છે એટલે તેમાં ગુરુઓ કંઈ દૂષિત ન ગણાય.

[૬] જે સાધક ગુરુજનોનું અપમાન કરીને આત્મવિકાસ સાધવા ઈચ્છે છે તે જેમ કોઈ જીવનની ઈચ્છા રાખી બળતી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે દૃષ્ટિવિષ સર્પને કોપાવે છે અથવા ઝેર ખાય છે તેવુંજ કાર્ય કરે છે

નોંધ —જેમ જીવવાની ઈચ્છુક ઉપરની ત્રણ વસ્તુઓ કરવાથી જીવી શકે નહિ તેમ રીતે સાધકજન ગુરુની આશાતના કરી સંયમ જીવન જીવી શકે નહિ

[૭] કદાચિત્ (વિદ્યા કે મંત્રના બળથી) અગ્નિ ન પણ બાળે કોપાયમાન થયેલો દૃષ્ટિવિષ સર્પ પણ ન કરડે, તેમજ હલાહલ

વિષ પણ કદાચિત્ ન મારે પરંતુ ગુરુનો તિરસ્કાર તો અકાળ જાય જ નહિ એટલે કે તેનાથી તો અવશ્ય મુક્તિનો માર્ગ નજ પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ સંયમથી ભ્રષ્ટ જ થાય

નોંધ—ગુરુજનોનો તિરસ્કાર મોક્ષનો પ્રતિબંધક હેતુ છે. તેમાં અપવાદને લેશ માત્ર સ્થાન નથી. આથી સાધક પુરુષોએ ઉપકારી ગુરુઓ પ્રત્યે સદા સુવિનીત રહેવું ઘટે.

[૮] જેમ કોઈ મૂર્ખ પોતાના મસ્તકથી પર્વતને ભાંગવા મથે (તો પર્વતને બદલે પોતાનું માથુંજ ભાગે), સૂતેલા સિંહને પાસે જઈ જગાડે અથવા ભાલાની અણી પર લાતનો પ્રહાર કરે (તો ભાલાને કશી હાનિ ન પહોંચે પણ પગના સેંકડો ખરો થઈ જાય) તો પોતેજ દુઃખી થાય છે. તેજ રીતે ગુરુજનોના તિરસ્કાર કરનારની પણ તેજ પ્રકારની દુઃખદ સ્થિતિ થાય છે

[૯] પરંતુ કદાચિત્ (વાસુદેવ જેવા પુરુષો) પોતાની શક્તિથી કોઈ મસ્તક વડે પર્વતને ભેદી નાખે, કોપેલો સિંહ પણ કદાચ ભક્ષણ ન કરે તથા ભાલાની અણી પણ કદાચ ન ભેદે, પરંતુ ગુરુનો કરેલો તિરસ્કાર કે તેની અવગણના તો બરાબર સાધકના મોક્ષમાર્ગમાં બાધા ઉત્પન્ન કરેજ છે.

[૧૦] આચાર્ય દેવોની અપ્રસન્નતાથી અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અજ્ઞાન આવવાથી મોક્ષમાર્ગમાં અંતરાય ઉભો થાય છે. માટે અબાધિત સુખ (મોક્ષગતિના સુખ)નો ઇચ્છક સાધક હમેશાં ગુરુની કૃપા મેળવવામાંજ આનંદ માને.

[૧૧] જેમ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ ભિન્નભિન્ન પ્રકારની ઘી, મધ ઇત્યાદિ પદાર્થોની આહુતિઓ તથા વેદના મંત્રપદો વડે અભિષિક્ત કરેલા હોમાગ્નિને નમસ્કાર કરે છે તેમ શિષ્ય અનંત જ્ઞાનને પામવા છતાં પણ પોતાના ગુરુની વિનયપૂર્વક ભક્તિ કરે.

નોંધ—રાગદ્વેષના સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછીજ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જૈનદર્શન માને છે તેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ પામવા છતાં પણ ગુરુનો વિનય જાળવવાનો વ્યવહાર બતાવી શાસ્ત્રકારોએ વિનયનું અપાર માહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે અને વિનયજ આત્મવિકાસની નિસરણીનું પ્રથમ પગથિયું છે તેમ બતાવ્યું છે

[૧૨] શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે જે ગુરુની પાસેથી ધર્મશાસ્ત્રના ગૂઢ રહસ્યો શીખેલો હોય તે ગુરુનો વિનયભાવ બરોબર જાળવે. તેમજ મસ્તકે અંજલિ જોડી તેમને પ્રણામ કરે વચનથી તેમનો સત્કાર કરે અને કાયાથી તેમની સેવા કરે એ રીતે હમેશાં મન વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગોથી હમેશાં ગુરુનો સત્કાર કરે–તેમનો વિનય જાળવે

[૧૩] અધમ તરફની લજ્જા દયા સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય એ ચારે સદ્ગુણો આત્મકલ્યાણને ઇચ્છનારા માટે આત્મવિશુદ્ધિનાંજ સ્થાનો છે (કારણ કે તે સદ્ગુણોથી કર્મરૂપી મેલ દૂર થાય છે) માટે મારા ઉપકારી ગુરુ સતત તેની શિક્ષા આપે છે તે મારા હિતને માટે છે અને તેથીજ હું સતત તેવા મારા ગુરુની પૂજા કરું તે ઉચિત છે આવી ભાવના ઉત્તમ પ્રકારના સાધકને અવશ્ય થાય છે

[૧૪] જેમ રાત્રિ વ્યતીત થાય અર્થાત્ પ્રાતઃકાળમાં તપતો સૂર્ય સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રકાશ કરે છે તેજ પ્રમાણે આચાર્યદેવ પોતાનાં જ્ઞાન ચારિત્ર અને બુદ્ધિયુક્ત ઉપદેશ દ્વારા જીવાદિ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે અને જેમ દેવોમાં ઈન્દ્ર શોભે તેમ સાધુગણમાં તે શોભા પામે છે

[૧૫] જેમ ચંદ્રિકાના યોગથી યુક્ત અર્થાત્ શરદપૂર્ણિમાનો ચન્દ્રમા ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાગણના પરિવારથી યુક્ત થઈને વાદળાં વિનાના નિર્મળ આકાશમાં ખૂબ સુંદર અને દેદીપ્યમાન દેખાય છે તેજ

પ્રમાણે ગણને ધારણ કરનારા આચાર્ય પણ સત્યધર્મરૂપી નિર્મળ આકાશમાં પોતાના સુસાધુગણના પરિવારસહિત શોભાયમાન લાગે છે.

નોંધ—અહીં ગણિ શબ્દ સાધુગણમાં મહત્ત્વસૂચક શબ્દ તરીકે આચાર્ય માટે વપરાયેલો છે.

[૧૬] સદ્ધર્મનો ઇચ્છુક અને તે દ્વારા અનુત્તર (સર્વશ્રેષ્ઠ) સુખ મેળવવાની ભાવનાવાળો ભિક્ષુ જ્ઞાન, દર્શન તથા શુદ્ધ ચારિત્રના મહાસાગરરૂપ, તથા ધ્યાન, શીલ તથા બુદ્ધિથી યુક્ત સમાધિવંત એવા આચાર્ય મહર્ષિઓને વિનય અને ભક્તિથી સંતુષ્ટ કરે છે અને તેઓને આરાધી લે છે.

[૧૭] જે બુદ્ધિમાન સાધક હોય છે તે આ ઉપરનાં સુભાષિતોને સાંભળીને અપ્રમત્તપણે પોતાના આચાર્યદેવની સેવા કરે છે અને તે દ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર ઇત્યાદિ અનેક ગુણોને આરાધીને ઉત્તમ એવી સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

નોંધ—બ્રહ્મચર્ય, સંયમ, ગુરુભક્તિ, વિવેક, મૈત્રી અને સમભાવ એ છએ મોક્ષાર્થી શ્રમણનાં અનુયાયી સદ્ગુણો હોવા જોઈએ કારણ કે તેજ ઉન્નતિની સીડીનાં પગથિયાં છે તે વાત મુમુક્ષુનો અધિકારી ન ભૂલે

એમ કહું છું –

(આ પ્રમાણે સુધર્મસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું હતું) એમ વિનયસમાધિ નામના અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો

બીજો ઉદ્દેશક



જેમ વૃક્ષનું પ્રથમ મૂળ પછી સ્કંધ, શાખા, પ્રતિશાખા, પુષ્પ, ફળ અને રસ એમ ક્રમપૂર્વક સંવર્ધન થાય છે તેજ પ્રકારે અધ્યાત્મ વિકાસક્રમની પણ ક્રમ પ્રમાણે ભૂમિકાઓ છે.

કોઈ મૂળ સિવાયનું વૃક્ષ કે પાયા સિવાય ઘર બાંધવા જાય છે તે વૃક્ષના ફળ ખાઈ શકતો નથી અને ઘર બાંધી શકતો નથી તેજ પ્રમાણે જે સાધક વિનયરૂપ મૂળનું યથાર્થ સેવન કર્યા વિના ધર્મવૃક્ષ વાવે છે તે સાધક મુક્તિ માર્ગમાં પૂર્ણ સફળતા પામી શકતો નથી

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] જેમ મૂળથી વૃક્ષનું થડ થ માંથી શાખા શાખામાંથી પ્રતિશાખાઓ શાખા અને પ્રતિશાખાઓમાંથી પાંદડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી ક્રમથી તે વૃક્ષમાં ફૂલો ફળો અને મીઠોરસ ઉદ્ભવે છે–

[૨] તેજ પ્રમાણે ધર્મરૂપ વૃક્ષનું મૂળ વિનય છે અને તેનું અંતિમ પરિણામ (એટલે કે રસરૂપ) મોક્ષ છે તે વિનયરૂપી મૂળદ્વારા વિનયવાન શિષ્ય આલોકમાં કીર્તિ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મહા પુરુષો દ્વારા પરમ પ્રશંસાને પામે છે અને ક્રમશઃ પોતાનો આત્મવિકાસ સાધી અને નિ:શ્રેયસ (પરમ કલ્યાણ) અર્થાત્ મોક્ષ પણ પામે છે

નોંધ:—જે વૃક્ષનું ફળ મીઠું હોય તે વૃક્ષ કેવું મહત્વશાળી હોવું જોઈએ તે સહજ સમજાય તેવી સ્પષ્ટ વસ્તુ છે અને તેથીજ તેવા ધર્મનું વર્ણન દશ ૨૦ ના પહેલા શ્લોકમાં દૃષ્ટાંતરૂપે જ આપી દીધું છે અહીં ધર્મને વૃક્ષની ઉપમા આપવાનો હેતુ એ છે કે ધર્મની ભૂમિકાઓનો પણ અનુક્રમ હોય છે અનુક્રમ સિવાય વસ્તુનો સ્પર્શ કરાય તો તે લાભને બદલે અપથ્ય થવાથી ઉલટી હાનિ પહોંચાડે છે તે સમજાવવા પુરતો આ પ્રયત્ન છે સદ્ધર્મનું માહાત્મ્ય જેટલું વિશેષ તેટલુંજ વિનયનું પણ માહાત્મ્ય વિશેષ હોવું જોઈએ. અહીં વિનયનો અર્થ વિશિષ્ટ નીતિ એટલે સજ્જનનું કર્તવ્ય દયા પ્રેમ વિવેક સંયમ પરોપકાર પરસેવા એ બધાં સજ્જનના કર્તવ્યો છે આવાં કર્તવ્યો બજાવનાર વિનીત ગણાય આવા વિનયથી મહાપુરુષોની કૃપા પ્રસાદી સાધ્ય બને છે વિશ્વમાં સુયશની

સુવાસ પ્રસરે છે, સાચુ જ્ઞાન થાય છે અને આત્મદર્શન થઇ મુક્તિનો સરળ અને સીધો માર્ગ મળી રહે છે

એવો વિનય તેજ સદ્ધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષનુ મૂળ, ધૈર્ય એ તેનો કદ, જ્ઞાન એ તેનો સ્કધ શુભભાવ—જેના દ્વારા તેને પોષણ મળે એ તેની ત્વચા, સપૂર્ણ અનુકપા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને ત્યાગ એ તેની શાખાઓ, ઉત્તમ ભાવના એ તેની પ્રતિશાખાઓ, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ તેના પલ્લવો, નિર્વિષયતા, નિર્લોભતા અને ક્ષમાદિ ગુણો તે તેના પત્રો, વાસનાનો ક્ષય અને દેહાધ્યાસનો ત્યાગ એ તેના પુષ્પો, મોક્ષરૂપ ફળ અને તેવી વીતરાગ દશામાં પ્રાપ્ત થતુ નિરાબાધ સુખ તે તેનો મધુર રસ સમજવો

[૩] જે ક્રોધી, અજ્ઞાની (મુર્ખ), અહંકારી, સદા કટુ વચનોનો પ્રયોગ કરનાર, માયાવી અને ધૂર્ત હોય તે જીવાત્મા અવિનીત કહેવાય છે અને તે પાણીના પ્રબળ પ્રવાહમાં કાષ્ટ તણાય તેમ આ સસારના પ્રવાહમા તણાતો રહે છે.

નોંધ–ક્રોધ, મૂર્ખતા, અભિમાન, કુવચન, માયા અને શઠતા એ બધા સજ્જનતાના શત્રુઓ છે આ દુર્ગુણો સાચા વિનયભાવને ઉત્પન્ન થવા દેતા નથી. અને તેથી તેવો જીવાત્મા લોક અને પરલોકમા પ્રવાહમા પડેલા કાષ્ઠની માફક પરાધીન બની દુ ખ, ખેદ, ક્લેશ, શોક અને વૈર વિરોધમા સબડયા કરે છે તેને ક્યાય શાતિનો શ્વાસ ખેચવાનો અવકાશ મળી શકતો નથી

[૪] કોઈ ઉપકારી મહાપુરુષ જ્યારે સુંદર શિખામણ આપી તેને વિનયમાર્ગમા લાવવા પ્રેરણા કરે ત્યારે જે મુર્ખ મનુષ્ય ઉલટો કોપ કરી તે શિક્ષાનો તિરસ્કાર કરે છે તે ખરેખર સ્વય આવતી સ્વર્ગીય લક્ષ્મીને લાકડીથી રોકવા જેવુજ કાર્ય કરે છે.

[૫] દાખલા તરીકે પ્રધાન સેનાપતિની શિક્ષાને આધીન નહિ થયેલા હાથી અને ઘોડાઓ (અવિનીતતાને કારણે) જેમ ભાર વહન કર-વાના કામમા જોડાઇને ખૂબ દુઃખ ભોગવતા દેખાય છે.

[૬] તેમજ તેજ સેનાપતિની શિક્ષાને આધીન થયેલા હાથી અને ઘોડાઓ મહા યશ અને સમૃદ્ધિને પામી અતિ અતિ સુખ ભોગવતા દેખાય છે

નોધ —જે ઘોડાઓ તથા હાથીઓ શિક્ષિત નથી હોતા તેમને ખૂબ ભાર વહન કરવો પડે છે અને ત્યા તેની કશી કદર કે કિંમત હોતી નથી પરંતુ જે શિક્ષિત હોય છે તેની ત્યા ખૂબ પ્રશસા થાય છે તેને સારા સારા ભોજનો ખાવા મળે છે તેના ઉપર જરીયા ઝુલો વગેરે આભૂષણો ઓઢવાય છે તેની સેવા માટે ચાકરો તૈયાર હોય છે તેજ દ્રષ્ટાતથી અવિનીત આત્મા અને સુવિનીત આત્માઓનું સમજી લેવું

[૭+૮] ઉપરના દ્રષ્ટાત પ્રમાણે આ લોકમાં પણ જે નરનારીઓ અવિનીતપણે વર્તે છે તેને પણ ખૂબ માર પડવાથી કેટલાકની ઇંદ્રિયો ખોડીલી થઇ જાય છે કિંવા કેટલાક ઘવાયેલા બને છે

[૯] પરંતુ જે સ્ત્રી પુરુષોએ સુવિનીતની આરાધના કરી હોય છે તે આ લોકમાં મહા યશસ્વી અને મહાસપત્તિને પામી સુખ ભોગવતા દેખાય છે

[૧૦] (જેઓ કાચ દેવયોનિમા પુણ્યકર્મથી જાય તોપણ વિનય ધર્મથી જે વિરુદ્ધ વર્ત્યા હોય છે તે જીવોની ત્યાં પણ શી ગતિ થાય છે તે કહે છે —) અવિનીત જીવો દેવ યક્ષ કે ભવનપતિ નામના દેવોરૂપે દેવયોનિમા ઉત્પન્ન થાય તોપણ ચાકરપણું પામીને દુ ખ ભોગવતાજ દેખાય છે

[૧૧] પણ જે સુવિનીત જીવાત્માઓ હોય છે તે દેવ યક્ષ કે ભવન પતિ દેવ થઇને પણ ત્યા મહા યશસ્વી તથા મહાસંપત્તિને પામીને સુખ ભોગવતાજ દેખાય છે (આવી રીતે પશુ માનવ કે દેવ ત્રણે સ્થિતિમા સુખ અને દુ ખનો આધાર સદ્‌ગુણોની આરાધના પરજ છે)

નોંધ—સુખ અને દુઃખનો અનુભવ આત્મવિશુદ્ધિ પર નિર્ભર છે અને આત્મ વિશુદ્ધિનો આધાર સદ્ધર્મની આરાધના પરજ હોય છે. બાહ્ય સંપત્તિ મેળવવી તે ભલે પુણ્યને આધીન હોય પરંતુ તેમાંથી સાંપડતુ સુખ કે દુઃખ તે તો આત્મશુદ્ધિ અને આત્મમલિનતા પરજ આધાર રાખે છે. તેથીજ આત્મશુદ્ધિ કરવી તેજ જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય છે એમ મહાપુરુષોએ કહ્યુ છે. ઘણા સંપત્તિવાળા જીવો બિચારા પામર અને દુઃખી હોય છે છે ત્યારે કોઈ કોઇ સંપત્તિ ન હોવા છતા સ્વાધીન અને સુખી હોય છે

[૧૨] જે સાધકો પોતાના ગુરુ તથા વિદ્યાગુરુની સેવા કરે છે અને આજ્ઞા અનુસાર વર્તે છે તેઓની શિક્ષા (જ્ઞાન) પાણીથી સિંચાયેલાં વૃક્ષોની જેમ પ્રતિદિન વધ્યે જાય છે.

નોંધ—સત્પુરુષોની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમા સદ્બોધના ભંડારો ભર્યા હોય છે તેઓની આસપાસનું વાતાવરણજ એટલું પવિત્ર હોય છે કે તેમાથી જિજ્ઞાસુ અને સત્યશોધક સાધક જીવનના અગમ્ય કોયડાઓને ક્ષણમાત્રમાં ઉકેલી શકે છે

[૧૩+૧૪] (હવે ગુરુના વિનયની આવશ્યકતા સમજાવે છે—) ગૃહસ્થ લોકો પોતાની આજીવિકા માટે કે પરના (સગા સંબંધીના ભરણપોષણ) માટે માત્ર લૌકિક (આ લોકમાજ) સુખોપભોગ અર્થે કળાના આચાર્યો પાસેથી તે તે કળાના નૈપુણ્યને શીખે છે અને રાજા તથા શ્રીમંતના પુત્રો પણ ત્યા તે વિદ્યા શીખવા માટે આવીને વધ, બંધન, માર અને દારૂણ કષ્ટો સહન કરે છે.

[૧૫+૧૬] તેવી બાહ્ય જીવનના ભરણપોષણની શિક્ષા માટે તેવા શ્રીમંતના પુત્રો અને રાજકુમારો પણ તે કળા શીખવા માટે (ઉપરનું કષ્ટ સહન કરે છે) તે કળાચાર્યની સેવા કરે છે, તેને નમે છે, તેનો ભારી સત્કાર કરે છે અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમની આજ્ઞાને વશ થઇ વર્તે છે, તો પછી જે મોક્ષનો પરમ પિપાસુ

મુમુક્ષુ સાધક છે તે સાચુ જ્ઞાન મેળવવા માટે શુ ન કરે ? આથીજ મહાપુરુષોએ કહ્યુ છે કે ઉપકારી ગુરુઓ જે કઇ હિત કારી કહે તેનું ભિક્ષુ કદી ઉલ્લઘન ન કરે

નોધ — જે રીતે જૈન ધર્મમા ગુરુઆજ્ઞાનું માહાત્મ્ય ગાયું છે " આજ્ઞામા જ ધર્મ બતાવ્યો છે " તે જ રીતે ગુરુની આદરતા ઉપર ખૂબ ભાર આપ્યો છે નિઃસ્વાર્થતા શુદ્ધ ચારિત્ર અને પરમાર્થ બુદ્ધિ એ ગુરુના વિશિષ્ટ ગુણો છે

[૧૭] (હવે ગુરુ તરફનો કાયિક વિનય બતાવે છે –) સાધક ભિક્ષુ શય્યા આસન સ્થાન ગુરુ કરતા નીચે રાખે, ચાલવામા પણ ગુરુના આગળ ન ચાલે અને નીચે નમીને ગુરુદેવના પાદકમળોને વદન કરે તથા ગુરુને હાથ જોડીને નમન કરે

[૧૮] પોતાનું શરીર કિંવા વસ્ત્ર ઇત્યાદિ જો ગુરુના શરીરે અડકી લાગી જાય તો મારા આ અપરાધને માફ કરો હવે હું ફરીથી તેમ નહિ કરુ " એમ બોલી ફરીથી તે પ્રમાણેજ વિનયપૂર્વક વર્તન કરે

[૧૯] ગળિયો બળ જેમ ચાબુક પડ્યા પછીજ રથને વહન કરે છે તેજ પ્રમાણે જે દુષ્ટબુદ્ધિ અવિનીત શિષ્ય હોય છે તે ગુરુદેવ વારવાર કહે ત્યારેજ તે કાર્ય કરે છે

[૨૦+૨૧] પરંતુ ધીર સાધુએ તો ગુરુ એકવાર કહે કે વધુ વખત કહે પણ તે વખતે પોતાની શય્યા કે આસનપર બેઠા બેઠા પ્રત્યુત્તર ન આપતાં પોતાનું આસન શીઘ્ર છોડીને સેવાભાવપૂર્વક તેનો પ્રત્યુત્તર આપવો જોઇએ તેમજ તે બુદ્ધિમાન શિષ્ય તર્કથી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી ગુરુશ્રીના અભિપ્રાયો અને સેવાના ઉપચારો જાણી તે તે ઉપાયોને સમય પ્રમાણે આદરે

નોધ — અહીં વિવેક અને વ્યવસ્થા જાળવવાનું કહી મૂર્ખતા કે અંધશ્રદ્ધાને લેશ માત્ર સ્થાન નથી તેમ સમજાવ્યું છે

[૨૨] અવિનીતના સદ્‌ગુણોનો નાશ થાય છે અને વિનીતને સદ્‌ગુણોની સંપત્તિ સાંપડે છે. જે મનુષ્યે આ બે વસ્તુને જાણી લીધી છે તેજ સાચુ જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

[૨૩] જે સાધક સંયમી બનીને પણ બહુ ક્રોધી, પોતાના સ્વાર્થ અને સુખ માટે આતુર, ચાડીચુગલી કરનાર, ખોટા કાર્યોમાં સાહસિક, હલકા (દુર્ગુણી) મનુષ્યોનો તાબેદાર, અધર્મી, અવિનયી, મૂર્ખ, પેટભરો એવો જે માત્ર નામનો જ સાધુ હોય છે તે કદી મોક્ષનો અધિકારી બની શકતો નથી.

[૨૪] પરતુ જેઓ ગુરુજનોની આજ્ઞાને આધીન રહેનાર, જ્ઞાન તથા ધર્મના રહસ્યને જાણનાર અને વિનયનું પાલન કરવામાં પંડિત પુરુષો હોય છે તેઓ દુ:ખે કરીને તરી શકાય એવા સંસારમાં તરીને અર્થાત્ સકળ કર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વોત્તમ એવી મોક્ષગતિને પામી ગયા છે, પામે છે અને પામશે.

નોંધ—ક્રોધ, સ્વચ્છંદતા, માયા, શઠતા અને મદાંધતા એ પાંચ વિનયસખાના કટ્ટા શત્રુઓ છે. તેનો ત્યાગ કરી તથા ઉપરના સદ્‌ગુણોની આરાધના કરી સાધક સંસારના પ્રવાહમાં ન વહેતા પોતાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞા પર અડગ અને સ્થિર રહે

એમ કહું છું:-

એ પ્રમાણે વિનયસમાધિ નામના અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો

ત્રીજો ઉદ્દેશક

જે પૂજ્યતા સદ્‌ગુણો સિવાય પણ લભ્ય છે તે પૂજ્યતા સ્વ અને પર ઉભયને બાધક છે, વિકાસની રોધક છે અને પશ્ચાત્તાપની જનક છે.

તેવી પૂજ્યતાનો રંગ જ્યાં સુધી પ્રજામાં જડતા, મૂર્ખતા અને અદૂરદર્શિતા હોય છે ત્યાં સુધીજ ટકે છે પરંતુ પ્રજામાં જ્યારે જ્ઞાન, ગુણગ્રાહકતા અને વિવેકબુદ્ધિ જાગે છે ત્યારે તે પૂજ્યતા ઈશ્વરવિદ્રોહી બની પામરતામાં પલટાઈ જાય છે

આથીજ મહર્ષિજનો તેવી ક્ષણિક પૂજ્યતાને પ્રાપ્ત કરવાનો લેશમાત્ર નિર્દેશ કરતા નથી

પૂજ્યતા જે ગુણોથી લભ્ય થાય છે તેજ ગુણોનો અહીં નિર્દેશ કર્યો છે

ગુરુદેવ બોલ્યા.—

[૧] જેમ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ અગ્નિની શુશ્રૂષા કરવામાં સાવધાન રહે તે પ્રમાણે શિષ્યે પોતાના ગુરુની સેવા કરવા માટે સાવધ રહેવું ઘટે કારણકે આચાર્યની દ્રષ્ટિ અને ઇસારા પરથીજ જાણીને જે સાધક આચાર્યની ઇચ્છાઓને આરાધી લે છે (સમજી પૂર્ણ કરે છે) તેજ પૂજનીય બને છે

[૨] જે શિષ્ય સદાચારની આરાધના માટે વિનય કરે, તેમની સેવા કરતો કરતો ગુરુજનોનું વાક્ય સાંભળી તેના કહેવા પ્રમાણે જ કાર્ય કરે અને ગુરુનું અપમાન ન કરે તેજ સાધક પૂજનીય બને છે

[૩] જે પોતાથી જ્ઞાનમાં કે સંયમમાં વડીલ હોય તે વયમાં નાના હોય તોપણ તેનો વિનય કરે વળી જે ગુણીજન પાસે નમ્રભાવે વર્તે તથા જે સત્યવાદી વિનયી અને ગુરુજનોની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનાર હોય તે પૂજનીય છે

[૪] જે ભિક્ષુ સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે હમેશાં સામુદાનિક વિશુદ્ધ અને અજ્ઞાત ઘરોમાં ગોચરી કરે પરંતુ ત્યાં આહાર ન મળે તો ખેદ ન કરે તેમ મળે તો બડાઈ ન મારે તે પૂજ્ય બને છે

નોંધ —સામુદાનિક ગોચરી એટલે ધનવંત કે ગરીબના ઘરનો ભેદ રાખ્યા સિવાય અજ્ઞાતભાવે ભિક્ષા મેળવવી. અજાણ્યા ઘરોમાં પણ ભિક્ષાર્થે જવું. કારણ કે તેમ કરવાથી શુદ્ધ અને અદૂષિત ભિક્ષા મળી સુલભ થાય છે. કદાચિત્ ભિક્ષા ન મળે તો વિલાપ કરે નહિ અને મળે તો 'મેં મેળવ્યું' એવું અભિમાન લાવે નહિ.

[૫] સંથારો, શય્યાસ્થાન, આસન અને ભાતપાણી સુંદર કે અતિ મળવા છતાં અલ્પની ઇચ્છા રાખી જરૂરિયાત પૂરતું જ લઈ જે પોતાના આત્માને સંતોષે તથા ન મળે તો પણ સદા ઉત્તમ પ્રકારના સંતોષમાં મગ્ન રહે તે પૂજ્ય છે

[૬] ઉત્સાહી મનુષ્ય વડે ધન કે તેવી કોઈપણ વસ્તુની આશાથી લોખંડના કાંટાઓ પર ચાલવું કે સૂવું શક્ય છે પણ કાનમાં બાણની માફક ખૂંચે તેવા કઠોર વાણી રૂપ કંટકોને કોઈપણ જાતના સ્વાર્થ વિના સહન કરવા તે બહુ બહુ અશક્ય છે છતાં તેને પણ જે સહન કરે છે તે ખરેખર પૂજનીય છે.

[૭] (લોખંડના કાંટાઓ કરતાં પણ વાણીના કાંટાઓ કેવા ભયંકર દુઃખદ હોય છે તે બતાવે છે –) વળી લોખંડના કાંટાઓ તો મુહૂર્ત (બેઘડી) જ દુઃખ આપે છે અને તેને અંગમાંથી બહાર કાઢવા પણ સહેલા છે પરંતુ કઠોર વચનના પ્રહારો હૃદયમાં એવા તો આરપાર પેસી જાય છે કે તેને કાઢવા સહેલા નથી; અને તે એવા તો ગાઢ વૈર કરનાર હોય છે કે તે દ્વારા અનેક અત્યાચારો અને દુષ્કર્મો થઈ જાય છે કે જેના પરિણામે જન્મો સુધી હલકી ગતિઓમાં દુઃખો સહેવા પડે છે (એવા તે મહા ભયંકર હોય છે.)

નોંધ —આ અનુભવી પુરુષોનું કેવું અનુભવ અમૃત છે! એક કઠોર વચનના પરિણામે કરોડો માનવોનો સંહાર! એક કઠોર વચનના પરિણામે ધાર્મિક સંસ્કારિતાનો વિનાશ! અને એક કઠોર વચનના પરિણામે પવિ-

ત્તાને શિખરે પહોચેલી વ્યક્તિઓના પતન મહાભારતના અને બીજા અનેક ઇતિહાસોમા નથી નજરે ચ ડતા? આજે પણ કઠોર વચનના દુષ્પરિણામો કોનાથી અજાણ્યા છે! આથી જ વાચાની શુદ્ધિ પર મહર્ષિઓએ ખૂબ ભાર આપ્યો ૭

[૮] કઠોર વચનના પ્રહારો કાને સાંભળવામા આવતાજ ચિત્તમાં કોઇ વિચિત્ર પ્રકારનો વિકાર કે જેને વૈમનસ્ય કહેવામાં આવે છે તેનુ ઉત્પન્ન કરી દે છે પરંતુ તેવાં કઠોર વચનોને પણ જે મોક્ષમાર્ગનો શૂરવીર અને જિતેન્દ્રિય પથિક સહિષ્ણુતાને પોતાનો ધર્મ માની પ્રેમપૂર્વક સહન કરે છે તેજ ખરેખર પૂજ્ય છે

નોધ —ક્ષમા એ વીર પુરુષનું ભૂષણ છે શક્તિ હોય તે જ સહન કરી શકે છે પામર કદાચ કાયાથી સહન કરે પણ તેના મનની વિક્રિયા કરી શકી શકતી નથી તેમા પણ શસ્ત્રોના ઘા સિર પર ઝીલી લેનારા અને સામે પ્રહાર કરનારા લાખો શૂરવીરો મળી શકે પ્રતિક્રિયા કર્યા વિના દેહ દુ ખ સહન કરનારા સાધકો પણ મળી શકે પરન્તુ વિના વાકે શબ્દના બાણો પ ડતા હોય તેને પ્રેમપૂર્વક ઝીલી લેનારા તો વિરલ જ મળવાના

[૯] જે સાધુ કોઇપણ મનુષ્યની પાછળ તેના કદી અવર્ણવાદ (નિંદા) ન બોલે પ્રત્યક્ષમા કદી વૈરવિરોધ થાય તેવી ભાષા ન બોલે તથા નિશ્ચયાત્મક અને અપ્રિય કરનારી ભાષા પણ કદાપિ ન બોલે તેજ ખરેખર પૂજ્ય છે

નોધ —નિંદા જેવું કોઇ પણ વિષ નથી જેની નિંદા કરાતી હોય તે માણસ કદાચ દૂષિત હોય તો તેના દોષો નિંદા કરવાથી ઘટવાને બદલે વધે છે જે નિંદા કરે તે પોતે તેવો જ દુષ્ટ બનતો રહે છે અને જેની પાસે નિંદા થતી હોય તે વાતાવરણ મ દુ અને ઝેરી બનાવે છે આ દુર્ગુણદ્વારા પોતાનું અને સમાજનું એમ બન્નેનુ હિત હણાય છે તેથી તે દુર્ગુણોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો

[૧૦[જે અલોલુપી અકૌતુકી (હાથચાલાકીની વિદ્યાથી રહિત) મંત્રજ ત્રાદિ ઇંદ્રજાળ નહિ કરનાર અમાયી (નિષ્કપટી) અને

પિશુનતા રહિત, અદીનવૃત્તિવાન અને જે સ્વય પોતાની પ્રશસા ગાતો નથી તેમ અન્યની પાસે પ્રશસા કરાવવાની ઇચ્છા પણ ધરાવતો નથી તેજ ખરેખર પૂજ્ય છે

[૧૧] "હે આત્મન્! સાધુ ગુણોથી જ થવાય છે અને અસાધુ પણ અવગુણોથીજ થવાય છે માટે તું સાધુગુણોને ગ્રહણ કર અને અસાધુગુણો (અવગુણો) ને ત્યાગી દે" આવી રીતે પોતાનાજ આત્માર્થી પોતાના આત્માને સમજાવીને જે રાગ અને દ્વેષના નિમિત્તોમાં સમભાવ જાળવી શકે છે, તેજ ખરેખર પૂજનીય છે

નોંધ—સદ્ગુણોની સાધનામા જ સાધુતા છે અન્ય ચિહ્નોમા નહિ. આવી વિચારણા જે જે સાધકમા ઉત્પન્ન થાય છે તે જ સાધુ સાધુત્વને આરાધી પોતાના દોષોને દૂર કરી શકે છે.

[૧૨] પોતાથી વડીલ હો કે નાની ઉમ્મરનો હો, સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો, શિક્ષિત હો કે ગૃહસ્થ હો કોઇની પણ જે નિંદા કે તિરસ્કાર ન કરે તેમજ અહકાર અને ક્રોધને તિલાંજલિ આપી દે તેજ ખરેખર પૂજ્ય છે

[૧૩] ગૃહસ્થ જેમ પોતાની કન્યાને યત્નપૂર્વક યોગ્યઠેકાણુ મેળવી ત્યા વરાવી દે છે તેજ પ્રમાણે શિષ્યથી પૂજાયેલા ગુરુદેવ પણ યત્નપૂર્વક જ્ઞાનાદિ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવી ઉચ્ચ ભૂમિકાપર સાધકને મૂકી દે છે એવા ઉપકારી અને માન આપવાને યોગ્ય મહાપુરુષોને જે જિતેન્દ્રિય, સત્યમાજ સદા રક્ત અને તપસ્વી સાધક પૂજે તેજ ખરેખર પૂજનીય બને છે.

[૧૪] સદ્ગુણોના સાગર સમા તે ઉપકરી ગુરુઓના સુભાષિતો સાંભળીને જે બુદ્ધિમાન મુનિ પાચ મહાવ્રતો અને ત્રણ ગુપ્તિઓ (મન, વચન અને કાયાના સયમ)થી યુક્ત થઇ ચારે કષાયોનો ક્રમશઃ ત્યાગ કરતો રહે છે તેજ ખરેખર પૂજ્ય છે

નોંધ—અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું તે મહાવ્રતો છે

[૧૫] આવી રીતે અહીં સતત ગુરુજનની સેવા કરીને જૈનદર્શનનું રહસ્ય જાણવામાં નિપુણ અને જ્ઞાનકુશળ વિનીત ભિક્ષુ પોતાના પૂર્વે કરેલા પાપકર્મના મેલને પણ દૂર કરીને અનુપમ પ્રકાશવાળી મોક્ષગતિને પામે છે

નોંધઃ—લાભ કે હાનિમા તથા નિંદા કે સ્તુતિમા સમાનતા સંતોષ જિતેંદ્રિયતા એવા એવા સાદ્દગુણોનો સ્વીકાર અને હીનવૃત્તિ, નિંદા અને તિરસ્કાર જેવા દુર્ગુણોનો ત્યાગ તે જ પૂજ્યતાના જનક છે

શ્રમણ કદી પૂજ્યતાને ચાહતો નથી છતા ગુણની સુવાસ પૂજ્યતાને સ્વયં આકર્ષે છે આવો શ્રમણ શીઘ્ર પોતાનું સાધ્ય સાધી નિર્વાણના અનુપમ આનંદનો શીઘ્ર ઉપભોગ કરી શકે છે

એમ કહું છુ—

એ પ્રમાણે વિનયસમાધિ નામના અધ્યયનનો ત્રીજો ઉદ્દેશક પૂર્ણ થયો

ચોથો ઉદ્દેશક

સમાધિ એટલે અધ્યાત્મશાન્તિનો અનુભવ અધ્યાત્મ શાંતિના પિપાસુ સાધકો સમાધિને સાધવા ઇચ્છે છે તે સમાધિના અહીં ચાર સાધનો સમજાવ્યા છે જે સાધુઓ તે સાધનોનો સાવધાનીથી ઉપયોગ કરે છે અને પ્રત્યવાયોને સમજી સાથે સાથે તેના પરિહાર કરે છે તેજ સાધકો આગળ વધે છે જે સાધનોનો દુરુપયોગ કરે છે તે પોતે પટકાઇ પડે છે અને સાથે સાથે સાધનોને પણ ગુમાવી બેસે છે આ વસ્તુ બરાબર સમજાવવા સારુ શિષ્યને સંબોધીને

ગુરુદેવ બોલ્યા —

સુધર્મસ્વામીએ પોતાના શિષ્ય જમ્બૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું કે —

હે આયુષ્મન્! ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે કહેલું તે મેં સાંભળ્યું છે તે સ્થવિર (પ્રૌઢ અનુભવી) ભગવાને વિનયસમાધિનાં ચાર સ્થાનો વર્ણવ્યાં છે

શિષ્યે કહ્યું—હે પૂજ્ય! તે સ્થવિર ભગવાનોએ કયાં ચાર સ્થાનો વર્ણવ્યા છે?

ગુરુદેવ કહ્યું:—તે સ્થવિર ભગવાનોએ આ ચાર વિનયસમાધિનાં સ્થાનો વર્ણવ્યાં છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) વિનયસમાધિ, (૨) શ્રુત સમાધિ, (૩) તપસમાધિ અને (૪) આચારસમાધિ

[૧] જે જિતેન્દ્રિય સંયમીઓ હંમેશાં પોતાના આત્માને વિનય-સમાધિ, શ્રુતસમાધિ, તપસમાધિ અને આચારસમાધિમાં આત્માને રમાડે છે તેજ ખરેખર પંડિત પુરુષો છે.

તે વિનયસમાધિના પણ જે ચાર ભેદ છે તે આ પ્રમાણે છે:—(૧) જે ગુરુની પાસેથી શિક્ષણ પ્રાપ્ત થયું છે તે ગુરુને સદા ઉપકારી જાણી તેની સેવા કરે, (૨) તેની સમીપમાં રહી વિનય જાળવે, (૩) ગુરુના વચનનું યથાર્થ પાલન કરે અને (૪) વિનયી હોવા છતાં અહંકારી ન બને. તે પૈકી ચોથું પદ ખાસ યાદ રાખવું અહીં આ પ્રમાણે તે વિષયનો શ્લોક કહે છે—

[૨] મોક્ષાર્થી સાધક હિતશિક્ષાને સદા ઇચ્છે. ઉપકારી ગુરુની સેવા કરે, ગુરુની સમીપમાં રહી વચનનું પાલન કરે અને અભિમા-નના મદથી અહંકારી ન બને તેજ વિનયસમાધિનો આરાધક ગણાય છે.

"ચાર પ્રકારની શ્રુતસમાધિ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે મેં સાંભળી છે" એમ ગુરુદેવ બોલ્યા: તે આ પ્રમાણે છે:—(૧) "અભ્યાસ કરવાથી મને સૂત્રસિદ્ધાંતનું પરિપક્વ જ્ઞાન થશે" તેમ માની અભ્યાસ કરે, (૨) "અભ્યાસ કરવાથી મારા ચિત્તની એકા-

શ્રુત કેળવાશે તેમ ધારી અભ્યાસ કરે (૩) મારા આત્માને સદ્‌ધર્મમાં બરાબર સ્થિર કરીશ ' એમ માની અભ્યાસ કરે અને (૪) જો હું ધર્મમાં બરાબર સ્થિર હોઈશ તો અન્યને પણ ધર્મમાં સ્થાપી શકાશ. તે પ્રમાણે ચાર પદો થાય છે તે પૈકી ચોથુ પ ખાસ યાદ રાખવુ અહીં તે વિષયનો શ્લોક કહેવાય છે —

[૩] શ્રુતસમાધિમા રક્ત થયેલો સાધુ સૂત્રોને ભણીને જ્ઞાનની એકાગ્ર ચિત્તની ધર્મસ્થિરતાની અને અન્યને ધર્મમાં સ્થિર કરવાની શક્તિ કેળવે છે માટે સાધકે શ્રુતસમાધિમા રક્ત થવુ ઘટે

ચાર પ્રકારની ખરેખર તપસમાધિ પણ થાય છે અને તે આ પ્રમાણે છે-(૧) સાધક ઐહિક સ્વાર્થ (આલોકના સુખ) સારુ તપ ન કરે (૨) પારલૌકિક (સ્વર્ગાદિ) સુખ સારુ તપ ન કરે, (૩) કીર્તિ વર્ણ (શ્લાઘા) શબ્દ કે શ્લોકને માટે તપ ન કરે અને (૪) નિર્જરા (પાપકર્મને વીખેરવુ તે) સિવાય કોઇપણ બીજા કારણે તપ ન કરે તે પૈકી ચોથા પ ને બરાબર યા રાખે. તેનો શ્લોક આ પ્રમાણે છે -

[૪] તપસમાધિમાં હમેશા જોડાયેલો સાધક ભિન્નભિન્ન પ્રકારના સદ્‌ગુણોના ભંડારરૂપ તપશ્ચર્યામા હમેશાં રક્ત થાય અને કોઇપણ પ્રકારની આશા રાખ્યા સિવાય તે નિર્જરાર્થી (કર્મને ક્ષીણ કરવાની ભાવના રાખનાર) બને તો તે સાધુ તપદ્વારા તે પ્રાચીન પાપોને પણ દૂર કરી શકે

નોંધ —સર્વ દિશાવ્યાપી યશને કીર્તિ, અમુક દિશાવ્યાપી યશને વર્ણ ગામમા જ ફેલાતા યશને શ અને કુળમા જ ફેલાતા મર્યાદિત યશને શ્લોક કહેવાય છે

આચારસમાધિ પણ ચાર પ્રકારની હોય છે તે આ પ્રમાણે છે — કોઇ પણ સાધક (૧) ઐહિક સ્વાર્થ સારૂ શ્રમણના સદાચારોને ન સેવ (૨) પરલૌકિક સ્વાર્થ સારૂ પણ સદાચારોને ન સેવે, (૩) કીર્તિ વર્ણ શબ્દ કે શ્લોકને માટે પણ સાધુના આચારો ન પાળે અને (૪) (અર્થાત્)

અર્હત દેવોએ ફરમાવેલા નિર્જરાના હેતુ સિવાય કોઇપણ સ્વાર્થ માટે આચાર ન પાળે. તે પૈકી ચોથું પદ બરાબર યાદ રાખવું અહીં શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

[૫] જે સાધુ દમિતેન્દ્રિય બની આચારથી (સચ્ચારિત્રથી) આત્મસમાધિને અનુભવે છે, જિનેશ્વરોના વચનમા અર્પણ થઈ ગયો હોય છે, વાદવિવાદોથી વિરત અને સંપૂર્ણ ક્ષાયક ભાવને પામી આત્મમુક્તિની નિકટ ગયેલો હોય છે–

[૬] તે સાધુ ચાર પ્રકારની આત્મસમાધિને આરાધી, સુવિશુદ્ધ થઇ તથા ચિત્તની સુસમાધિ સાધીને પરમ હિતકારી અને એકાંત સુખકારી એવું પોતાનુ કલ્યાણસ્થાન સ્વયં પ્રાપ્ત કરે છે

[૭] આથી તે જન્મ અને મરણના ચક્રથી તથા દુન્યવી લાગણીથી સર્વથા મુક્ત થઇ શાશ્વત (કાયમી) સિદ્ધ થાય છે. અથવા જો થોડા પૂર્વકર્મ બાકી રહી ગયા હોય તો મહાન ઋદ્ધિશાળી સર્વોત્તમ કોટિનો દેવ બને છે.

નોંધ —જે તપમા ભૌતિક વાસનાની ગંધ નથી, જે તપમાં કીર્તિ કે પ્રશસાની આકાક્ષા નથી. માત્ર કર્મમળથી મુક્ત થવા સારુજ જે તપને આદરે છે તે જ આદર્શ તપશ્ચર્યા છે જે આચારમા આત્મદમન, મૌન અને સમાધિ છે એ જ સાચો આચાર છે

જે વિનયમા નમ્રતા, સરળતા અને સેવાભાવ છે એજ વિનય છે અને જે જ્ઞાનથી એકાગ્રતા અને સમભાવ સધાય છે તે જ સાચુ જ્ઞાન છે.

એમ કહું છુ:—

એ પ્રમાણે વિનયસમાધિ નામનુ નવમું અધ્યયન પૂર્ણ થયુ.



ભિક્ષુ નામ

આદર્શ સાધુ

૧૦

વૈરાગ્યના ઉદ્રેકથી જ્યારે હૃદય વાસિત બને છે ત્યારેજ ત્યાગ પર પ્રેમ જાગે છે ત્યાગની લગની લાગે છે અને તે મુમુક્ષુ કોઇ ગુરુદેવને શોધી ત્યાગમાર્ગની વિશાળ વાટિકામા વિહાર કરે છે

આસક્તિ અને સ્વચ્છન્દતાના ત્યાગનો એકરાર કરી પ્રતિજ્ઞા લઇ કઠક નીતિનિયમો સ્વીકારે છે

આવી યાવજ્જીવનની તીવ્ર પ્રતિજ્ઞા લેનાર ત્યાગીની આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક અને સામાજિક દૃષ્ટિએ કેટલી જવાબદારી હોય છે તે આ અધ્યયનમા વર્ણવ્યુ છે

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૧] (બુદ્ધ પુરુષોના ઉપદેશ કે કોઇ નિમિત્તથી) ગૃહસ્થાશ્રમને છોડીને ત્યાગી થયેલો ભિક્ષુ હમેશા જ્ઞાની પુરુષોના વચનમા રક્ત રહે અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે નિત્ય ચિત્તસમાધિ જાળવે સ્ત્રીઓના પાશમા ન પડે ાય અને વમેલા ભોગોને પાછો ભોગવવા ન ઇચ્છે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

બોધ—અહીં શંકા થાય કે સાધુજીવનમાં પણ બીજાની અપેક્ષા તો છે જ. તો પોતે ન પકાવે તો તેને માટે બીજા પકાવશે અને બીજો પકવે તો તે પકાવનાર માણસનો ઉપયોગી સમય તૂટશે, અને પાપનો બંધ થશે અને સાધુ મહારાજોના નિમિત્તે તેટલો વધુ પાપનો ભાગી બનશે; તો આટલી ઉપાધિમાં બીજાને નાખી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો તેમાં વિશ્વોપકારક ભગવાન મહાવીરની અહિંસા કેવી રીતે જળવાઈ શકશે?

આનું સમાધાન સ્પષ્ટ છે કે સાધુજીવન એટલે નિઃસ્વાર્થી નિઃસ્પૃહી અને સ્વતંત્ર જીવન. નિઃસ્વાર્થતા, નિઃસ્પૃહતા અને સ્વતંત્રતા એટલી બધી નિર્બંધી વસ્તુઓ છે કે તે પોતે પોતાના આધારપર ટકી રહે છે એટલું જ નહિ બલ્કે બીજાનો ભાર પણ ખેંચી શકે છે. જે હલકી વસ્તુ હોય તે ઉપર જ રહે અને પોતા પ્રત્યે અન્યને પણ આકર્ષે. આમ હોવાથી જ્યાં સાધુજીવન હોય છે ત્યાં શાંતિ હોય છે. વિશ્વના જીવ માત્ર શાંતિના પિપાસુ હોવાથી તે તરફ સ્વયં આકર્ષાય છે. ત્યાગ તરફનું આ આકર્ષણ તે જ ભક્તિતત્ત્વ. આ ભક્તિતત્ત્વ માનવહૃદયમાં રહેલા અર્પણતાના ગુણને બહાર ખેંચી લાવે છે.

જગતના પદાર્થોનો જે જીવાત્મા જેટલો ઉપભોગ કરતો હોય છે તેમાં તેની અધિક મેળવવાની સતત સ્વાર્થવૃત્તિ (તૃષ્ણા) તેના હૃદયની ઊંડાણમાં રહેલી હોય છે. તેથી તે પોતાની આવશ્યકતા કરતાં વધુને વધુ પદાર્થોનો સંચય કરી બેઠો હોય છે અથવા પૂરતું મળ્યું હોય તો તેથી અનેકગણું મેળવવાની ઈચ્છા સેવતો હોય છે. જ્યારે તેનામાં અર્પણતાનો ગુણ પ્રકટ થાય છે ત્યારે તેની સ્વાર્થવૃત્તિ પ્રથમ તો દાન કે પરોપકારનું રૂપ પકડે છે. આવી આવી વૃત્તિના પ્રભાવે આ જગતમાં સાધનહીન અને અશક્ત જીવોના નિર્વાહો થયા કરે છે.

પરન્તુ તે દાનવૃત્તિ કે પરોપકારવૃત્તિનો આદર્શ ભિક્ષુઓ જો લાભ લે તો તેટલો જ ઠીક એટલે કે અશક્ત જીવોમાંથી ભાગ પડે, આથી જ તેથી આગળ વધી જ્યારે માનવહૃદયમાં સંયમવૃત્તિ જાગે છે અર્થાત્ પોતાની જાત માટે ઓછો ઉપભોગ લઈને એટલે કે તેમાંથી જ બચાવીને પોતાના પૂજ્ય પાત્રને અર્પે છે ત્યારે તે ભિક્ષુઓ તેટલા અર્પેલા ખોરાકમાં જ પોતાનો નિર્વાહ કરી લે છે. આથી જૈનભિક્ષુઓ કેવી વૃત્તિથી ભિક્ષા મેળવે છે તે માટે ભ્રમરનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. જુઓ દશ૰ સૂ૰ અ૰ પહેલું

આવી રીતે આ નિમિત્તે ગૃહસ્થોમા પણ સંયમવૃત્તિનો આવિર્ભાવ થતો રહે છે.

જૈનદર્શનમા દાન કે પરોપકાર કરતાં સંયમને ઉચ્ચ કોટિનું સ્થાન છે. કારણ કે દાતાર પોતાના ઉપભોગની સામગ્રી બરાબર લઈને પછી વધુ હોય તો જ દાન કરે છે પરોપકારમા પણ ઘણી ઘણી પ્રત્યુપકારની વાસના છે. જ્યારે સંયમમા તો સ્વાર્થ બિલકુલ ન હોવા છતા સંયમી વિશ્વમાં પ્રાપ્ત થયેલા પોતાનાં સાધનો સ્વય છોડી દે છે આથી જ તે સંયમદ્વારા વિશ્વનાં અનેક પ્રાણીઓના આશીર્વાદ ગુપ્ત રીતે મેળવતો રહે છે. આ પરથી સહજ રીતે સમજાશે કે ત્યાગીજીવન એ ગૃહસ્થ જીવનને બોજારૂપ નથી પરંતુ ગૃહસ્થજીવનને માનસિક બોજમાંથી બહાર ખેંચી હળવુ કરી દેવામા નિમિત્તરૂપ છે અને તેવું ત્યાગીજીવન હોય તો જ તે ત્યાગીજીવન કહેવાય

પરંતુ જ્યારે ત્યાગીજીવન ગૃહસ્થજીવનને બોજારૂપ થઈ પડે તેવું બને ત્યારે તે જીવન ઉપરના બન્ને જીવન કરતા નિકૃષ્ટ એટલે કે ભિખારીજીવન બની જાય છે

[૫] જે જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીરના ઉત્તમ વચનો તરફ રુચિ ધરાવીને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ બન્ને પ્રકારના છ જીવનિકાય (પ્રત્યેક પ્રાણીસમૂહ)ને પોતાના આત્મસમાન માને, પાંચ મહાવ્રતોને સ્પર્શ કરે અને પાંચ પ્રકારનાં પાપદ્વારો (મિથ્યાત્વ, વ્રતરહિતતા, કષાય, પ્રમાદ અને અશુભ યોગ–વ્યાપાર)થી રહિત થાય તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે.

નોંધ—જેમ પોતાને સુખ, શાંતિ અને આનંદ પ્રિય છે તે જ રીતે જગતના સૂક્ષ્મથી માંડીને મોટા જીવો સુધી સૌને તે જ પ્રિય છે તેવું જાણી પોતાનું વર્તન અન્યને સુખકારક બનાવવું તેને આત્મસમાનવૃત્તિ કહેવામા આવે છે

[૬] જે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનું હમેશા વમન કરતો રહે છે, જ્ઞાની પુરુષોના વચનમા ચિત્તને સ્થિર કરી રાખે છે, સોનું, ચાંદી ઇત્યાદિ ધનને છોડી દે છે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૭] જે મૂઢતાને છોડી પોતાની દ્રષ્ટિ શુદ્ધ (સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ) રાખે છે, મન, વચન અને કાયાનો સંયમ રાખે છે, જ્ઞાન, તપ અને

સંયમમાં રહી તપથી પૂર્વકર્મોને ક્ષીણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૮] તેમજ ભિન્નભિન્ન પ્રકારના આહાર પાણી ખાદ્ય કે સ્વાદ્ય વગેરેની સુંદર ભિક્ષા મેળવીને કાલ કે પરમદિવસે વાપરવામાં કામ લાગશે તેમ ધારીને જે સાધક સંચય ન કરે કે ન કરાવે તે આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૯] તેમજ જે ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં ભોજન પાન સ્વાદ્ય અને ખાદ્ય વગેરે આહાર મેળવીને પોતાના સ્વધર્મી સાથીદાર સાધુઓને બોલાવીને તેની સાથે ભોજન કરે છે અને ભોજન કરીને સ્વાધ્યાયમાં રક્ત રહે છે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

નોંધ —પોતાના સાથીદારો સિવાય એકાકી ભિક્ષા કરવામાં એકલપેટાપણુ વગેરે દોષો છે અને નિ:સ્વાર્થ એ તો સાધુજીવનનુ પરમ સાધન છે તેથી તે દૃષ્ટિએ સહયોગ બતાવ્યું છે અને અનુપયોગી વાતોનો કચરો ન ભરાય તે સારુ સ્વાધ્યાયપ્રેમ કેળવવાનું સમજાવ્યુ છે

[૧૦] જે ટંટો ફીસાદ કે કલેશ થાય તેવી કથા ન કહે નિમિત્ત મળવા છતાં કોઈ પર કોપ ન કરે ઈંદ્રિયોને નિશ્ચળ રાખે મન શાંત રાખે સંયમયોગમાં સતત સ્થિર ભાવે જોડાયેલો રહે તથા ઉપશાંત રહી કોઈનો પણ તિરસ્કાર ન કરે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૧૧] જે ઈંદ્રિયોને કાંટા સમાન દુ ખ દે તેવા આક્રોશ વચન પ્રહારો અને અયોગ્ય ઠપકાઓ સહન કરે, જ્યાં ભયંકર અને પ્રચંડ ગર્જના થતી હોય તેવા ભયાનક સ્થાનમાં પણ રહી શકે (અથવા જે ભયંકર શબ્દ હાસ્ય) સુખ અને દુ ખ બધું સમાન રીતે જાણી વહન કરે તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૧૨] જે સ્મશાન જેવા સ્થળે, વિધિયુક્ત પ્રતિમા (એક પ્રકારની ઉચ્ચ કોટિની તપશ્ચર્યાની ક્રિયા)ને અંગીકાર કરી ત્યાં ભય ઉત્પન્ન

કરે તેવા ભયાનક શબ્દ સાંભળીને પણ જે ન બીએ અને વિવિધ સદ્ગુણો અને તપશ્ચરણમાંજ રક્ત રહી પોતાના દેહભાનને પણ ભૂલી જાય તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે.

નોંધ —ભિક્ષુઓની પ્રતિમાના ૧૨ પ્રકાર છે તેમા તપશ્ચર્યાની ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ (ચોક્કસ વ્રતનિયમપૂર્વક) કરવાની હોય છે. તેનો વધુ વિસ્તાર જોવા માટે જુઓ—ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૩૧ મું તથા દશાશ્રુતસ્કંધ.

[૧૩] તથા તેવા સ્થાનમાં જે મુનિ દેહમૂર્છાથી મુક્ત રહી ઘણીવાર કઠોર વચનના પ્રહારોથી તથા દંડ કે શસ્ત્રથી હણાય કિંવા વિંધાય તો પણ પૃથ્વી સમાન (સર્વ સહન કરી) અડગ રહે, કુતૂહલ (ચેષ્ટાના વ્યાપાર)થી રહિત રહે અને વાસના રહિત બને તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે.

[૧૪] પોતાના દેહથી બધા પરિષહો (અણધાર્યા આવી પડેલા સંકટો)ને જીતી (સહન કરી)ને જે ભિક્ષુ જન્મમરણો એજ મહાભયનાં સ્થાન છે એમ જાણી સંયમ અને તપમા રક્ત રહી જન્મમરણ રૂપ સંસારથી પોતાના આત્માને ઉગારી લે તેજ સાચો સાધુ છે.

[૧૫] જે સૂત્ર તથા તેના રહસ્યને જાણીને હાથ, પગ, વાણી અને ઈંદ્રિયોનો યથાર્થ સંયમ રાખે (અર્થાત્ સન્માર્ગમાં વિવેકપૂર્વક તેને યોજે), અધ્યાત્મ રસમાંજ જે મસ્ત રહે અને પોતાના આત્માને સમાધિમા રાખે તેજ સાચો સાધુ છે.

નોંધઃ—જ્ઞાનનું ફળ સંયમ અને ત્યાગ છે તેથી જ્ઞાનીનું પ્રથમ ચિહ્ન સંયમ છે સંયમી સ્વાર્થીય પ્રવૃત્તિથી પર થઇ જાય છે અને આત્મભાવમાંજ રક્ત રહી શકે છે

૧૬] સંયમના ઉપકરણોમા અને ભોજન વગેરેમા જે અનાસક્ત રહે, અજ્ઞાત ઘરોમાં પરિમિત ભિક્ષા લઇ સંયમી જીવન ચલાવે,

ચારિત્રમાં ક્ષતિ ઉત્પન્ન કરે તેવા દોષોથી રહિત રહે અને લેવું વેચવું ભેગું કરવું વગેરે ગૃહસ્થી વ્યાપારોથી વિરત બની સર્વ પ્રકારની આસક્તિથી પણ રહિત થાય તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

નોંધ —જો કે પદાર્થોનો ત્યાગ એ પણ દુઃશક્ય વસ્તુ છે છતાં તેનો ત્યાગ કર્યો પછી કંઈ ત્યાગધર્મની સમાપ્તિ થઈ જતી નથી ઊંડી ઊંડી રહેલી પદાર્થની વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો તેજ ખરેખર ત્યાગ છે

[૧૭] જે લોલુપતાથી રહિત થઈ કોઈ પણ પ્રકારના રસોમાં આસક્ત ન બને ભિક્ષાચરીમાં અલ્પ ખોરાક (પરિમિત) ગ્રહણ કરે ભોગી જીવન ગાળવાની વાસનાથી પર થાય સત્કાર, પૂજન અને ભૌતિક સુખની પરવા ન કરે, નિરભિમાની અને સ્થિર આત્માવાળો હોય તેજ આદર્શ ભિક્ષુ છે

[૧૮] જે બીજા કોઈ પણ મનુષ્યને (કદાચ દુરાચારી હોય તો પણ) દુરાચારી ન કહે બીજાને જેથી કોપાયમાન થાય તેવું દૂષિત વાક્ય પણ ન બોલે, (જે દૂષિત કર્મ તેજ પોતાના પુણ્ય અને અને પાપનું સ્વયં પરિણામ ભોગવશે.) બધા જીવોને પુણ્ય અને પાપનું પરિણામ પૃથક્ પૃથક્ ભોગવવાનું છે તેમ જાણી પોતાના દોષો દૂર કરે અને પોતાનો (સ્વભાવ) બીજા કરતાં ઊંચો છે એવું અભિમાન ન કરે તેજ આદર્શ શ્રમણ છે

[૧૯] જે જાતિ રૂપ લાભ કે જ્ઞાનનું અભિમાન ન કરે સર્વ પ્રકારના મદસ્થાનોને છોડી સદ્ધર્મના ધ્યાનમાંજ રક્ત રહે તેજ ભિક્ષુ છે

[૨૦] જે મહામુનિ સાચા ધર્મનોજ માર્ગ જણાવે પોતે સદ્ધર્મમાં બરાબર સ્થિર રહી બીજાને પણ સાચા ધર્મમાં સ્થિર કરે, ત્યાગમાર્ગ ગ્રહણ કરીને દુરાચારનાં ચિહ્નોને ત્યાગી દે (કુશીલનો

ભંગ ન કરે) અને કોઇની કુતૂહલથી, હાસી કે મશ્કરી પણ ન કરે તેજ સાચો ભિક્ષુ છે.

[૨૧] (તેવો ભિક્ષુ શું પામે છે?) તેવો આદર્શ ભિક્ષુ હમેશાં કલ્યાણમાર્ગમાં પોતાના આત્માને સ્થિર રાખી નશ્વર અને અપવિત્ર દેહવાસને છોડીને અને જન્મમરણનાં બંધનોને સર્વથા છેદીને અપુનરાગમન (જ્યાંથી પુન આગમન થતું નથી તેવી મોક્ષસ્થિતિની) ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે (પામે છે).

નોંધ—પોતાના અંતરાત્માની વંચના થાય તેવા કોઇપણ કાર્યો ન કરે અને જે કાર્ય ઇતર ગૃહસ્થ કે ભિક્ષુ જાણીને ઘૃણા લાવે તેવા કાર્યોનો પણ સદંતર ત્યાગ કરી ભિક્ષુસાધક કેવળ સમાધિ માર્ગમાંજ વિચરે અને અંતરાત્માની મોજમાં મસ્ત રહે.

એમ કહું છું:—

એ પ્રમાણે ભિક્ષુ નામ નામનું દસમું અધ્યયન પૂર્ણ થયું.



રતિવાકય ચૂલિકા

(સયમથી કંટાળેલા સાધકને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરનારા વાકયો)

૧૧

ભિક્ષુજીવન એ ગૃહસ્થજીવન કરતા સંયમ અને ત્યાગની દ્રષ્ટિએ સોગણું ઉચ્ચ અને સાત્વિક છે તેમ છતા તેની પણ સાધક સ્થિતિજ છે

સાધક દશાની ભૂમિકા ગમે તેવી ઉચ્ચ હોવા છતા જ્યા સુધી તે સાધક આત્મ સાક્ષાત્કારની સ્થિતિમા સ્થિર થયો ન હોય, ત્યાસુધી તેની વાસનાના ઊંડા ઊંડા બીજ બળી ને ખાક ન થઈ ગયા હોય ત્યાસુધી તેને પણ નિયમોની વાડને સુરક્ષિત રાખી અનુસરવાનું રહે છે લાખો કરોડોનો પૂજ્ય અને પ્રેરક હોવા છતા ધાર્મિક નિયમોની સત્તા આગળ તેને પણ શિર નમાવવાનુ હોય છે કારણ કે અભ્યાસની અસરનો લેપ એટલો તો ચિરસ્થાયી અને મજબૂત હોય છે કે જે ચીજનો વર્ષો થયા ત્યાગ કર્યો હોય જેનો સંકલ્પ પણ ન હોય તેવી સ્થિતિમા પણ સહજ નિમિત્ત મળતા મનને દુષ્ટ વૃત્તિ તરફ દોરી લેવામા તે અભ્યાસ ફતેહમંદ નીવડી પડે છે આવી વૃત્તિનો વેગ શિથિલ મનના સાધક પર તુરત અસર કરી મૂકે છે જ્યારે મન આવી ચચળ અને પામર સ્થિતિમા મૂકાય ત્યારે તેના દુષ્ટ વેગને દબાવી પુન સયમમાર્ગમા સ્થિર શી

રીતે કરી શકાય તેનાં સચોટ અને સંક્ષિપ્ત ઉપાયોનું આ ચૂલિકામાં વર્ણન છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા:—

> ઓ શાણા સાધકો ! અહીં ખરેખર દીક્ષિત (પ્રવ્રજિત) થયા પછી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય અને તેથી સંયમમાંથી ચિત્તનો પ્રેમ ખસી જઈ, સંયમ છોડી (ગૃહસ્થાશ્રમમાં) ચાલી જવાની ઇચ્છા થાય પરંતુ હજુ સંયમનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તેવા સમયે ઘોડાની લગામ, હાથીના અંકુશ અને વહાણના સઢ સમાન આ અઢાર સ્થાનો (વાક્યો)ને ભિક્ષુએ ખૂબજ વિચારવાં.

તે સ્થાનો આ પ્રમાણે છે:—

(૧) (પોતાના આત્માને સંબોધીને) હે આત્મન્ ! આ દુષમ કાળનું જીવનજ દુઃખમય છે.

નોંધ—સંસારના દરેક જીવો દુઃખી છે. તો હું સંયમ જેવી ઉત્તમ વસ્તુ છોડીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જઉં છતાં ત્યાં પણ સુખ ક્યાં હતું ?

(૨) ગૃહસ્થાશ્રમીઓના કામભોગો ક્ષણિક અને હલકી કોટિનાજ હોય છે.

નોંધ—ક્ષણિક અને તે પણ માની લીધેલા અને પરિણામે અપાર દુઃખરૂપ કામભોગો પર સ્નેહ શા માટે રાખવો ?

(૩) વળી સમાજી માયામાં ફસેલા મનુષ્યો બહુ કપટવાળા હોય છે.

નોંધ—સંયમને ત્યાગી દીધા પછી તેવા કલુષિત વાતાવરણમાં રહેવાથી અંતઃકરણ દુઃખિત થાય છે.

(૪) વળી આ સંયમી જીવનમાં દેખાતું દુઃખ કંઈ લાંબો વખત ટકવાનું નથી.

(૫) સંયમ છોડીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જતાં ક્ષુદ્ર મનુષ્યોની પણ (ન ઇચ્છવા છતાં) ખુશામત કરવી પડે છે

(૬) ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવા જતા વમેલી વસ્તુને ફરીથી પીવી પડશે

નોંધ —જે તુચ્છ કામભોગોને ત્યાગી દીધા છે તે ફરીથી ગ્રહણ કરવા કોઈ પણ પ્રકારે ઇષ્ટ નથી

(૭) ત્યાગની ઉચ્ચ ભૂમિકામાંથી ક્ષુદ્ર વાસના માટે ગૃહસ્થ જીવન સ્વીકારવું તે નરકાગારમાં જવા માટેની તૈયારીરૂપ છે

(૮) ગૃહસ્થાશ્રમમા રહેનારને ગૃહસ્થાશ્રમનો પણ ધર્મ પાળવો તે દુશક્ય છે તો આ ઉગ્ર ત્યાગ તો કયાથી જ પળાય ?

નોંધ —જો કે ગૃહસ્થાશ્રમમા પણ કેટલાક ઉત્તમ સયમી પુરુષો હોય છે પરન્તુ તેવા પુરુષો ભાગ્યેજ મળી આવે છે કારણ કે તેની આસપાસનું વાતાવરણ જ એવુ કલુષિત હોય છે કે તેવા સ્થળે રહી સંયમની આરાધના કરવી એ કઠિન વસ્તુ છે

(૯) અચાનક રોગ ઉત્પન્ન થઇ જ્યારે દેહનો નાશ થઇ જાય છે (ત્યારે ધર્મ સિવાય ઈતર કોઇ મદદગાર થતો નથી)

(૧૦) ખરાબ સંકલ્પ પણ આધ્યાત્મિક મૃત્યુ કરે છે

નોંધ —આપણે એક શરીરથી આત્મા ભિન્ન થઈ અન્ય શરીર ધારણ કરે ત્યારે જ તેવી સ્થિતિને મૃત્યુ માનીએ છીએ. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો આધ્યાત્મિક પતન એ જ મૃત્યુ છે

(૧૧) ગૃહસ્થવાસ કલેશમય છે ત્યાગ એ શાન્તિમય છે

(૧૨) ગૃહસ્થવાસ બંધન છે ત્યાગ એ મુક્તિ છે

(૧૩) ગૃહસ્થજીવન (પાપમય હોય તો) દૂષિત છે જ્યારે સંયમીનું જીવન એ પવિત્ર જીવન છે

(૧૪) ગૃહસ્થોના કામભોગો નિકૃષ્ટ (હલકી કોટિના) છે

(૧૫) જગતના સૌ જીવો પુણ્ય અને પાપથી ઘેરાયેલા છે

(૧૬) મનુષ્યનું જીવન ખરેખર દાભડાની ટોચ પર રહેલા જલબિન્દુ જેવું ચંચળ અને ક્ષણિક છે.

નોંધ—એવા વિનશ્વર જીવન માટે ટેક જેવી ઉત્તમ વસ્તુ શા માટે છોડવી ?

(૧૭) અરેરે ખરેખર પૂર્વકાળે પાપકર્મ બહુ કર્યું હશે.

નોંધ.—પાપ કર્મના પ્રભાવે જ સંયમ પર અણગમો ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા સંયમ જેવી ઉત્તમ વસ્તુ શા માટે ન ગમે ?

(૧૮) દુશ્ચારિત્રનું સેવન કરીને કદી પાપકર્મોથી 'મુક્તિ મળી શકશે નહિ પરંતુ દુ:ખે સહી શકાય તેવા પૂર્વ પાપ કર્મોને મનમાં વેદન કર્યા સિવાય સહી લેવાથી અને તપ દ્વારા તેને ખપાવવાથીજ તે કર્મોથી મુક્તિ મળી શકશે.

નોંધ—આ અઢારે વાક્યોનું ખૂબ ઊંડુ ઊંડુ ચિંતન કરવાથી સંયમથી અસ્થિર થયેલ (કટાળેલ) મન પણ અસ્થિર થઈ જાય છે

અહીં શ્લોકો કહેવાય છે:—

[૧] કોઇ અનાર્ય પુરુષ જ્યારે ભોગના હેતુએ પોતાના ચિરસંચિત ચારિત્ર ધર્મને તજી દે છે ત્યારે તે ભોગમા આસક્ત થયેલો અજ્ઞાની ભવિષ્યકાળનો લેશમાત્ર વિચાર કરી શકતો નથી.

નોંધ—જ્યારે કોઈ પણ સાધારણ કે બુદ્ધિમાન સાધક પોતાને ન છાજે તેવું અકાર્ય કરી નાખે છે ત્યારે તે વખતે તે એટલો આવેશમાં હોય છે કે તેને તે વખતે કાર્યના પરિણામની ભયંકરતાનો લેશ માત્ર ખ્યાલ રહેતો નથી

[૨] પરંતુ જ્યારે તે ત્યાગાશ્રમ છોડીને ગૃહસ્થ જીવનમા પાછો આવે છે ત્યારે ત્યાગધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ એ બન્ને ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઇ (સ્વર્ગથી ચ્યુત થઇ) પૃથ્વી પર પડેલા દેવેન્દ્રની માફક ખૂબ પરિતાપ કરે છે

નોંધ —દેવે દ્રની ઉપમા તે સારૂ આપેલી છે કે ક્યા એ સ્વર્ગીય સુખ અને ક્યા એ મૃત્યુલોકના દુ ખ ! તે જ રીતે ક્યા એ સયમી જીવનનો આનદ અને ક્યા એ પતિત જીવનની વિપત્તિ ! સયમભ્રષ્ટની લોકમા પણ અપકીર્તિ ફેલાય છે અને તેના હૃદયમા પણ ઊંડાણનું દર્દ થયા કરે છે

[૩] પ્રથમ તે વિશ્વનો વ નીય હોય છે અને ભ્રષ્ટ થયા પછી અવદ્ય (તિરસ્કારને પાત્ર) બને છે ત્યારે પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થયેલી (સ્વર્ગથી ચ્યુત થયેલી) દેવીની માફક તે ખૂબ પરિતાપ પામે છે

[૪] પ્રથમ તે મહા પુરુષોનો પણ પૂજ્ય હોય છે અને પછી તેજ અપૂજ્ય બને છે ત્યારે રાજ્યથી પ ભ્રષ્ટ થયેલા રાજાની માફક તે ખૂબ પરિતાપ પામે છે

[૫] પહેલાં તે માન્ય હોય છે અને પછી તેજ (ત્યાગાશ્રમથી ભ્રષ્ટ થઈ) અમાન્ય થાય છે ત્યારે એકુની જી દગીમાં પલટાયેલા (અથવા સાવ નાના ગામડામા અનિચ્છાએ મૂકાયેલા) ધનિક શેઠની માફક પરિતાપ કરે છે

નોંધ —પતિત થઈ હલકા કુળમા ગયેલો અથવા ધનહીન બની હલકા સ્થાનમા ગયેલો શેઠ જેમ પૂર્વની સ્થિતિ સભારીને જીવન પર્યન્ત ખેદ કર્યા કરે છે તેમ મુનિવેશ ત્યાગી ગૃહસ્થજીવનમા ગયેલો સાધક પરિતાપ કરે છે

[૬] ભોગની લાલચે ત્યાગાશ્રમને તરછોડી ગૃહસ્થ જીવનમાં ગયેલો સાધક જ્યારે યૌવન વયથી પરવારીને જરાવસ્થાથી ગ્રસ્ત થયેલો બૂઢો બને છે ત્યારે જાળમાં મૂકેલી વસ્તુ ખાવાની લાલચે લોખંડના કાંટામાં ફસાયેલ માછલાંની માફક ખૂબ પીડા પામે છે

[૭] અને જ્યારે તે પોતાના મળેલા ક્લેશકારી કુટુબની ચારેકોરની ચિંતાઓથી ઘેરાય છે-હણાય છે ત્યારે તો બંધનમાં ફસાઈ પડેલા હાથીની માફક ખૂબ પરિતાપ કર્યા કરે છે

[૮] જી ત્યાગાશ્રમને છોડી ગૃહસ્થ જીવનમાં ગયેલો મુનિ જ્યારે સ્ત્રી, પુત્ર અને કન્યા અસ્થાના પરિવારથી વિંટાઈને મોહનીય કર્મની પરંપરાથી તેમાંજ ગુંથાઈ જાય છે ત્યારે તે કાદવમાં ખૂંચેલા હાથીની માફક "न नीरं नो तीरम्" ન પાણી કે ન કાંઠો એમ બન્ને સ્થિતિની વચ્ચે રહી ખેદ કર્યા કરે છે.

નોંધ —સ્ત્રી, પુત્રાદિ પરિવારમાથી નિવૃત્ત થઈ તેને શાંતિ મેળવવાની જરા માત્ર ફુરસદ રહેતી નથી ત્યારે તે જાળમાથી છૂટવા ફાંફાં મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરન્તુ એવા ગાઢ બંધન હોય છે કે પછી તે ધારે તો પણ છૂટી શકતો નથી અને તેથી તે બમણી પીડા પામે છે.

[૯+૧૦] (પછી આવી સ્થિતિમા જ્યારે તે વિચાર કરવા બેસે છે ત્યારે તેને સદ્‌વિચારો આવે છે અને ત્યારે તેને પશ્ચાતાપ થાય છે કે હા ! આ મેં ખૂબજ ખોટું કર્યું) જો હુ જિનેશ્વરોએ બતાવેલા વિશુદ્ધ સાધુત્વથી ભરેલા ત્યાગમાર્ગમા આનંદ-પૂર્વક રહ્યો હોત તો આજે મારા અપૂર્વ આત્મઓજસ અને અપૂર્વ જ્ઞાનની સાથે આખા સાધુગણનો અધિપતિ બનત ક્યાં એ મહર્ષિઓના ત્યાગમાર્ગમા રક્ત રહેલા ત્યાગી પુરુષોનો દેવલોક સમાન સુખદ ત્યાગ અને ક્યાં તે ત્યાગ માર્ગને તરછોડી ગૃહસ્થ જીવનમા ગયેલા પતિત ભિક્ષુનો મહા નરકયાતના સમાન ગૃહસ્થાશ્રમ !

નોંધ —પતિત થયેલાનું જીવન પામર જેવું હોવાથી તે ગૃહસ્થાશ્રમના આદર્શ ધર્મને પણ આરાધવાને લાયક રહેતો નથી અને તેના હૃદયના ઊંડા ભાગમા સાધુજીવનની શાંતિ સાંભરે છે, તેથી તે ગૃહસ્થાશ્રમ જીવન લગભગ નરકાવાસ જેવું જ લાગે છે એવી ઉપમા કહી તેવા પતિત ભિક્ષુની મનોદશાનો ચિતાર આપ્યો છે.

[૧૧] (આ બધુ કહી હવે મહાપુરુષો સયમથી કટાળેલા સાધુને કહે છે.—) ત્યાગ માર્ગમાં રમી રહેલા મહાપુરુષોનુ દેવેન્દ્ર સમાન

ઉત્તમ સુખ અને ત્યાગમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા પતિતોનું નરક સમાન અત્યંત દુઃખ એ બન્નેની તુલના કરીને પંડિત સાધુએ ત્યાગ માર્ગમાં આનંદપૂર્વક રહેવું ઘટે.

નોંધ—ત્યાગથી પ્રાપ્ત થતું આધ્યાત્મિક સુખ એ તો અનુપમ સુખ છે તેની તુલના સ્વર્ગીય સુખ સાથે ન જ કરી શકાય. પરન્તુ અહીં તો જેમ મનુષ્યજીવન કરતા દેવજીવન ઉત્કૃષ્ટ છે તેમ ગૃહસ્થજીવન કરતા ત્યાગી જીવન ઉત્કૃષ્ટ છે અને માનવજીવન કરતા નરકજીવન નિકૃષ્ટ છે તેમ આ દૈ જીવન કરતાં પતિત ગૃહજીવન નિકૃષ્ટ છે તે બતાવવા પૂરતું ઉપરનું ઉપમાવાક્ય છે.

[૧૨] ધર્મથી ભ્રષ્ટ અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિથી પતિત થયેલા દુર્ગંધ મુનિનો અલ્પ તેજ થઈ ઠરી ગયેલા યજ્ઞના અગ્નિ અને ભયંકર ઝેરી છતાં નાગ ખેંચી લીધેલા સર્પની માફક દુરાચારીઓ પણ તિરસ્કાર કરે છે.

નોંધ—સર્પનું ઝેર કાઢવાનું સાધન ગયા પછી તેને બાળકો પણ સતાવે છે. યજ્ઞનો અગ્નિ પવિત્ર મનાય છે છતાં તેજ ગયા પછી તેની કશી કિંમત રહેતી નથી અને દેહમાંથી ચેતન ગયા પછી તે દેહની કિંમત પણ રહેતી નથી તેમ સાધુધર્મરૂપ આત્મા ગયા પછી તે સાધક નિર્ચેતન બની જાય છે તેથી તેની દશા એક હલકા વર્ણનવાળા ગૃહસ્થ કરતાં પણ ઘણી પાત્ર બની જાય છે.

[૧૩] ધર્મથી પતિત થયેલા અધર્મને સેવનારા અને પોતાના વ્રત નિયમોથી ભ્રષ્ટ થયેલા સાધુને આ લોકમાં પણ ચારિત્રની ક્ષતિ, અધર્મ, અપયશ અને હલકા માણસોમાં પણ નિંદા ઇત્યાદિ ગેરલાભો થાય છે અને જીવનના અંતે પરલોકમાં પણ અધર્મના ફળસ્વરૂપે તેને અધમગતિ મળે છે.

[૧૪] જે સાધક બેદરકાર (દુષ્ટ) ચિત્તના વેગને વશ થઈ ભોગોને ભોગવવા સારુ તે તે પ્રકારના અસંયમ (સંયમથી વિરુદ્ધ વર્તન)ને આચરીને જેની કલ્પના ન કરી શકાય તેવી દુઃખદ (નરક)

ગતિમાં ગમન કરે છે તે સાધકને ફરીથી આવા ઉચ્ચ મનુ-બોધની કે ધર્મની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ થઈ શકતી નથી

[૧૫] "એ બિચારા કલેશમાં રહેલા અને દુઃખમાજ સબડતા નારકીના જીવાનુ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ જેવા લાબા કાળ સુધી એક સરખુ ભોગવવાનુ દુઃખ ક્યાં? અને આ સંયમમા આત્મિક પહેલું થોડું દુખ ક્યા? એ બન્ને વચ્ચે તો મહાન અંતર છે તો પછી "રે મારુ આ ક્ષણિક માનસિક દુખ શું હતુ?" એવું એવુ સાધક વિચારે

નોંધ—પલ્યોપમ એ મોટા કાળનું પ્રમાણ છે અને સાગરોપમનું પ્રમાણ તો તેનાથી પણ અવિકરાળ પ્રમાણ છે.

[૧૬] (દુ:ખને લીધે સંયમ છોડવાની મનોવૃત્તિ જાગે તો તે વિચારે કે:-) આ મારું દુખ લાબો કાળ ટકવાનુ નથી, (ભોગની ઇચ્છાથી જો સયમ છોડવાનુ મન થાય તો વિચારે કે) જીવાત્માની ભોગપિપાસા પણ થોડો વખતજ રહે છે (છતાં કદાચ) આ શરીર ટકે ત્યાંસુધી તેની ભોગપિપાસા ન દૂર થાય તો "આ મારા જીવનના અને તો જરૂર ચાલી જશે" આવા વિચારો સેવીને ત્યાગ તરફ ઉપજેલા અણગમાને સાધક નિવારી નાખે.

નોંધ—"જીવન જાય તો ભલે જાવ, પરન્તુ મારુ સયમમય જીવન તો નજ જવું જોઈએ. આ જીવન ગયા પછી બીજુ જીવન ફરી સુલભ મળી શકશે. પરન્તુ આધ્યાત્મિક જીવન મૃત્યુ પામ્યા પછી પુન: તેને પામવું અતિ અતિ દુ:શક્ય છે." આવી વિચારણા સાધક કરતો હોય છે.

[૧૭] જ્યારે તેના સાધુનો આત્મા ઉપરના વિચારોને સેવતાં એટલો બધો નિશ્ચિન્ત થઇ જાય કે તે દેહનો ત્યાગ કરવો પસંદ કરે, પરંતુ સદ્ધર્મના નિયમોને ન છોડે ત્યારે જેમ સુદર્શન પર્વતને વાયુના પ્રચંડ ઝાપટાંઓ લાગવા છતાં તેને ડોલાવી શકતાં નથી

તેમ તેવા અડોલ અને સુદૃઢ સાધકને ઈંદ્રિયો (ના વિષયો) ડોલાયમાન કરી શકશે નહિ

[૧૮] ઉપર પ્રમાણે આ બધું જોઈને (સાંભળીને) બુદ્ધિમાન સાધક તે પછી પોતાની આત્મશક્તિ અને તેને યોગ્ય ભિન્નભિન્ન પ્રકારના ઉપાયોને વિવેકપૂર્વક વિચારીને તથા તે (પૈકી પોતાને યોગ્ય) આચરીને મન વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગોનો યથાર્થ સંયમ જાળવી જિનેશ્વર દેવોના વચનમાં બરાબર સ્થિર રહે

નોંધ—ત્યાગીનું પવિત્ર જીવન બેધારી તલવાર જેવું છે જેના ઘા ઉપર અને નીચે બન્ને બાજુપર લાગે છે સીડી ઉપર ચઢેલો માણસ નીચેના ઉભેલા માણસથી ખૂબ ઊંચો દેખાય છે પણ જ્યારે તે પટકાય ત્યારે ચત્તોપાટ પડી ઉભેલા માણસથી નીચો જાય છે અને તેને મારની ચોટ પણ લાગે છે આ દશા તેવા ભિક્ષુની થાય છે

તેવા પતિત થવાને નહિ ઈચ્છનાર સાધકે સદ્વિચાર અને મંથનનું ચૂર્ણ લઈ પોતાના મનનો કચરો સાફ કરવો પશ્ચાત્તાપના સાબુથી અંતઃકરણને એવું તો સ્વચ્છ કરવું કે પછી તેવા દુષ્ટ વિચારોનું ફરીથી આગમન ન થાય

એમ કહું છું -

એ પ્રમાણે રતિવાક્ય નામની પહેલી ચૂલિકા પૂર્ણ થઈ



વિવિક્ત ચર્યા

——:૦:——

(એકાંત ચર્યા)

૧૨

આ સંસારના પ્રવાહમાં અનંત કાળથી પરિભ્રમણ કરતો આત્મા અનંત સંસ્કારોને સ્પર્શી ચૂક્યો અને ભોગવી પણ ચૂક્યો, છતાં હજુ તે નથી પોતાના ભાનમાં આવ્યો કે નથી પોતાના સ્વરૂપથી ચ્યુત થયો તેનાં લક્ષણો હજુ તેનાતે રહ્યાં છે. બીજા તત્ત્વના પ્રસંગમાં આવવા છતાં હજુ તે એક છે, અદ્વિતીય છે. એ ચેતના શક્તિનો સ્વામી તેજ એક આત્મા, તેજ ચૈતન્યપુંજ તેનીજ શોધ પાછળ લાગી જવું તેનુંજ નામ વિવિક્ત ચર્યા-એકાત ચર્યા

વિશ્વનો પ્રાણીસમૂહ જે પ્રવાહમાં વહી રહ્યો છે તે પ્રવાહમાં વિવેક વિના વહે જવું તેનું નામ એકાંત ચર્યા. આવી ગતિમાં લેશમાત્ર વિજ્ઞાન, બુદ્ધિ, હૃદયની શક્તિની કે જાગૃતિની ખાસ આવશ્યક્તા રહેતી નથી અંજન પણ તે પ્રવાહને ટેકે વહી શકે છે હૃદયહીન પણ ટેકે ટેકે પોતાનું ગાડું ગબડાવી શકે છે. આ રીતે એક ક્ષુદ્ર જંતુથી માંડીને માનવજીવનનાં વિકાસક્રમ સુધી સામાન્ય રીતે તો આ પ્રવાહ ગતિજ જોઈ શકાય છે. જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધીનાં બધાં કાર્યોમાં પણ તેવુંજ બને છે.

પરતુ માનવસમાજનો વિરલવર્ગ એવો પણ હોય છે કે જેના બુદ્ધિના વિકાસ માર્ગમાં પડેલાં આવરણો દૂર થયાં છે, જેનાં આંત-

રિક ચક્ષુઓ ઉઘડી ગયા છે અને જેના પ્રાણોમા ચેતનાશક્તિની ઝળઝળાટી લાગી છે તે પોતાના કષ્ટપ્રદ ભાવીને સ્પષ્ટ જોઈ શકે છે અને પોતાના વીર્યનો ઉપયોગ તેને વહાવવામા કરવાને બદલે તેની જીવનનૌકાનુ બાજુ સુકાન ફેરવી લે છે અને પોતાનુ ધ્યેય નક્કી કરી સંકટો સકટોને દૂર કરવા માટે શસ્ત્રસજ્જિત શૂર, વીર અને ધીર ક્ષત્રિય બને છે સંસારના ઇતર શૂરવીરો પોતાનુ સત્ત્વ અને માન મુકી રમવા બાહ્ય સગ્રામ ખેડે છે જ્યારે આ યોદ્ધો તે વસ્તુની ઉપેક્ષા કરી આત્મસગ્રામમાજ ખેલવાનુ પસદ કરે છે તેજ તેની બીજાથી ભિન્ન એવી વિવિક્ત ચર્યા

ગુરુદેવ બોલ્યા —

[એકાંત ચર્યા એટલે વિશ્વના પ્રવાહથી પોતાના આત્માને બચાવી લેવો તેવી એકાંતચર્યાના લાભો અને ઉદ્દેશનુ નિદર્શન]

[૧] સર્વજ્ઞ પ્રભુએ ફરમાવેલી અને ગુરુદ્વારા સાંભળેલી આ (બીજી) ચૂલિકાને હું કહીશ કે જે ચૂલિકાને સાંભળી ગુણી સજ્જન પુરુષોની બુદ્ધિ શીઘ્ર ધર્મ તરફ ઉત્સાહિત બને છે
આ પ્રમાણે જમ્બૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને સુધર્મ સ્વામીએ કહ્યુ હતુ તેજ મનક નામના શિષ્યને ઉદ્દેશીને શય્યંભવ ગુરુદેવ બોલ્યા —

[૨] (નદીના પ્રવાહમાં તણાતા કાષ્ઠની પરે) સસારના પ્રવાહમાં બહુ બહુ જનો વહેતા હોય છે તે પ્રવાહની પર થવા માટે જેનું લક્ષ્ય જાગૃત થયુ હોય તે મોક્ષાર્થી સાધકે જે પ્રવાહમા સંસારી જીવો વહેતા હોય તેની સામી બાજુ એટલે કે તેનાથી ઉલટી પ્રવૃત્તિમાં પોતાના આત્માને યોજવો ઘટે

નોંધ—મનુષ્યજીવન યોગ્ય સમય અને સાધનો મળવા છતા ઘણા મનુષ્યોને ભૌતિક જીવન સિવાયના ઇતર જીવનનો કશો ખ્યાલ હોતો નથી તે બધા એવા ઔઘિક પ્રકારના જીવો હોય છે અર્થાત્ તેમની બધી ક્રિયાઓ પરપરા પ્રમાણે બીજા કરતા હોય છે તેમ થતી રહે છે તે પૈકી કોઈક વૈરાગ્યથી સાધક જાગૃત થાય છે અને તે ઓઘ પ્રવાહમા ન તણાતા પ્રત્યેક ક્રિયાઓમા વિવેક કરતો થઈ જાય છે

[૩] જગતના પામર જીવો બિચારા સુખ શોધવા માટે સંસારના પ્રવાહમાં ધસડાઈ રહ્યા છે ત્યાં વિચક્ષણ સાધુઓની મન, વચન અને કાયાની એકવાક્યતા (શુભ વ્યાપાર) જ માત્ર તે પ્રવાહની વિરુદ્ધ જાય છે. મતલબ કે દુન્યવી જીવન હમેશાં એકજ પ્રવાહમાં વહેતું હોય છે, માટે સંસારથી પાર ઉતરવું હોય તો શ્રેયાર્થીએ માર્ગ બદલી નાખવો જોઈએ.

નોંધ—ચાલુ પ્રવાહમાંથી વેગ બદલતી વખતે સાધકને ખૂબ સાવચેતી રાખવાની હોય છે. દુન્યવી લોકોથી તેનું લક્ષ્ય ભિન્ન દેખાતાં ઘણીવાર જનોની ઝેરી નજરો તેના પર ફરી વળે છે. તેથી કહ્યું છે કે "દુનિયા ભલે મોટી હોય પરંતુ તેનો વાયરો નહિ કામ લાગે" પરન્તુ આખરે એ કટો સહી એ. તેના અંતરાત્માનું બળ પૂરું પડી જાય છે અને તે સાધક પોતાનું કાર્ય સાધી શકે છે.

[૪] (હવે તેવા સાચા સુખના જિજ્ઞાસુ સાધકે લોકપ્રવાહની સામે જવામાં કયા બળને ખીલવવું જોઈએ તે કહે છે—) પ્રથમ તો તેવા સાધકે સદાચારમાં માનસિક બળ કેળવી, સંયમ અને ચિત્તસમાધિની બરાબર આરાધના કરી લેવી ઘટે અને પછી ત્યાગી પુરુષોના જે ચર્યા, ગુણો અને નિયમો છે તે જાણી તે અનુસાર વર્તન બનાવવું જોઈએ.

નોંધ—ચર્યા એટલે કેમ સંયમીજીવન ગાળવું તે, ગુણો એટલે મૂળ તથા ઉત્તર ગુણોની આરાધના અને ભિક્ષાદિના નિયમો તે નિયમો. આ બધું જાણી આચરવા માટે સાધકે તૈયાર રહેવું ઘટે.

હવે નીચે તે વસ્તુ સ્પષ્ટ કરે છે

[૫] (૧) અનિયતવાસ (કોઈ પણ નિયત ગૃહ કે આશ્રમ કરી ન રહેવું અર્થાત્ વસુધામાં સર્વત્ર વિચરવું) (૨) સમુદાનચર્યા (જુદા જુદા ઘરોમાંથી ભિક્ષા મેળવવી) (૩) અજ્ઞાતોચ્છ (અપરિચિત ગૃહસ્થોના ઘરોમાંથી બહુ અલ્પ અલ્પ ભિક્ષા મેળવવી.) (૪) એકાંતનું સ્થાન (જ્યાં સંયમની બાધક વસ્તુ

ન હોય તેવુ સ્થાન તે એકાંત સ્થાન) (૫) જીવનની જરૂરિયાત પૂરતાં જ અલ્પ સાધનો (૬) કલહનો ત્યાગ આ છ પ્રકારથી યુક્ત વિહારચર્યા જ મહર્ષિઓએ વખાણી છે શાણો ભિક્ષુ તેનો આદર કરે

[૬] જે સ્થળે મનુષ્યોનો કોલાહલ થતો હોય કે સાધુજનોનું અપમાન થતું હોય તેવુ સ્થાન છોડી દે તેમજ ગૃહસ્થ જ્યારે બીજા ઘરમાથી ખોરાક અને પાણી આપે ત્યારે તે ઘણુ ખરુ જોવાયેલું આહાર પાણીજ લેવાનો સાધુએ પ્રયત્ન કરવો ઘટે અને તે દાતા જે હાથ કિંવા ચમચાથી ખોરાક લાવેલ હોય તે ભિક્ષા લેવાનો ભિક્ષુ ઉપયોગ રાખે.

નોધ —અહીં ખરડાયેલા ચમચાથી ભિક્ષા લેવાનું પ્રયોજન એ છે કે તે ગૃહસ્થ તે સાધનને તુરત સચિત્ત પાણીથી સાફ ન કરે એ સાફ કરે તો તે તકલીફ માટે ભિક્ષુ નિમિત્તભૂત થાય

આહાર પાણી જ્યાથી લાવે તે જોવાનું પ્રયોજન એ છે કે ગૃહસ્થ પોતાની જરૂરિયાતની ચીજ તો આપી નથી દેતો ને ! તેમજ તે આહાર શુદ્ધ છે કે કેમ ઇત્યાદિનો ખ્યાલ આવે.

[૭] મદ્યમાંસાદિ અભક્ષ્યનો સર્વથા ત્યાગી આદર્શ ભિક્ષુ નિરભિમાની પોતાના આત્મા પર સખ્ત કાબુ રાખવા સારુ વારંવાર બલિષ્ઠ ખોરાકને નહિ લેનાર વારંવાર કાયોત્સર્ગ (દેહભાન ભૂલી જવાની ક્રિયા) કરનાર અને સ્વાધ્યાય યોગમાં પ્રયત્નશીલ બને.

[૮] ભિક્ષુ શયન આસનો શય્યાઓ નિષદ્યાઓ (સ્વાધ્યાયનાં સ્થાનો) તથા ખોરાક પાણી વગેરે પર મમત્વ રાખી હું જ્યારે ફરીને આવુ ત્યારે મનેજ આપજો બીજાને નહિ એવી એવી ગૃહસ્થોને પ્રતિજ્ઞા ન કરાવે તેમજ કોઇ ગામ કુળ નગર કે દેશપર મમત્વ ભાવ પણ કદી ન કરે

નોંધ :—મમત્વભાવ એ સાધુજીવન માટે સર્વથા ત્યાજ્ય છે કારણ કે એક વસ્તુ પર મમત્વ થયું એટલે બીજી વસ્તુ પરનો વિશુદ્ધ પ્રેમ હઠી જવાનો. અને કદાચિત મમત્વવાળી વસ્તુને જે કંઇ થાય તેના સાગ માહાની અસર પોતા પર પડવાની, એટલુંજ નહિ પણ પરિણામે જેટલી એક વસ્તુ પર અતિ આસક્તિ થાય તેટલોજ ઈતર પદાર્થ પર દ્વેષ થવાનો દ્વેષ એ એક પ્રકારની માનસિક હિંસાજ છે અને તે માનસિક વિચારો આખરે ક્રિયામાં પરિણત થઈ દુષ્પરિણામ લાવી મૂકે છે. સર્વથા રાગ અને દ્વેષથી રહિત થવાના ભાવવાળા ત્યાગી માટે મમતા તે સાડુંજ ત્યાજ્ય કહી છે

[૯] આદર્શ મુનિ; અસંયમી જનોની ચાકરી ન કરે તેમજ તેને અભિવાદન (ભેટવાની ક્રિયા), વન્દન કે નમન પણ ન કરે. પરંતુ જે અસંયમીઓના સંગથી મુક્ત હોય તેવા આદર્શ સાધુઓના સંગમાં રહે કે જે સંસર્ગથી તેના ચારિત્રની હાનિ ન થાય

નોંધ :—મનુષ્યો જેના પરિચયમાં આવે છે, જેની ગુલામી કરે છે, જેનું પૂજન કરે છે તેવુંજ તેનું મન અને વિચારો વડાતા જાય છે અને આખરે તે તેવાજ બની રહે છે. કારણ કે સંસર્ગના આંદોલનની તેમના પર અવ્યક્ત કે વ્યક્ત રીતે જરૂર અસર થાય છે આથીજ મહાપુરુષોએ સત્પુરુષોના સંગનું અપાર માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. અને ખળપુરુષોનો સંગ સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવ્યો છે. સંયમના ઈચ્છુક સાધકે પોતાથી અધિક ગુણવાન હોય તેનોજ સંસર્ગ કરવો ઘટે

[૧૦] (કદાચ તેવો ઉત્તમ સંગ ન મળે તો શું કરવું તે બતાવે છે) ભિક્ષુ; પોતાથી અધિક ગુણવાન કે સમાન ગુણવાળો ન મેળવી શકે તો કામભોગોમાં અનાસક્ત રહી તથા પાપોનો ત્યાગ કરી સાવધાનતા પૂર્વક એકાકી વિચરે (પરંતુ ચારિત્રહીનના સંગમાં ન રહે.)

નોંધ—જો કે જૈનસૂત્રોમાં એક ચર્યાને ત્યાજ્ય કહી છે અને તેમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એકાકી વિચરતા સાધુને અદૂષિત ચારિત્ર નિભાવવું એ અતિ કઠિન વસ્તુ છે અને તેના પર કોઈ છત્ર ન હોય તો તે સાધક

સમાં ને વિશ્વાસપાત્ર રહેવા પામતો નથી એવા એવા અનેક દોષોનો સંભવ
છે એમ છતાં જૈનદર્શન એ અનેકાંત દર્શન છે તેમાં પ્રાપ્ત થતા કથનો
એકાંત હોતાં નથી અને તેથી ૮ તે ઉપરના શ્લોકમાં બતાવે છે કે જેનો
સંગ આત્મ(સંયમ)ઘાતક થતો હોય તેવા સંગથી વિમુક્ત રહેવું એજ સમુચિત
છે સારાંશ કે એકચર્યા પ્રશંસનીય નથી તેમ એકાંતનિંદ્ય પણ નથી છતાં
વર્તમાન સમયે તો એકચર્યાનો પ્રશ્ન ખૂબજ ચિંતનીય અને વિવાદગ્રસ્ત છે
કારણકે વર્તમાન સાધુવર્ગમાં દેખાતી એકચર્યા બહુ મોટા પ્રમાણમાં સ્વ
ચ્છંદવૃત્તિથી જ મેલી નજરે પડે છે અને જ્યાં સ્વચ્છંદ છે ત્યાં સાધુતાનો
આદર્શ લુપ્ત થાય છે આવે સ્થાને આ દૃષ્ટિએ એકચર્યા ત્યાજ્ય બને છે
પરંતુ જો તેમાં પણ કોઈ અપવાદિત એકચર્યા હોય અને આત્મસાધનાર્થે
ઉત્પન્ન થઈ હોય તો તે અતિ પ્રશંસનીય છે સારાંશ કે એકચર્યાની
ઉત્તમતા કે અનિષ્ટતાનો તોળ સંયોગબળો પર વિવેકની તુલાથી માપી
લેવો ઘટે

[૧૧] (ચાતુર્માસ્યમાં) જૈનભિક્ષુને એક સ્થાને વધારેમાં વધારે ચાર
માસ સુધી અને અન્ય ઋતુઓમાં એક માસ સુધી રહેવાની
આજ્ઞા છે અને જે સ્થળે ચોમાસું કરેલું હોય ત્યાં બીજાં બે વર્ષો
છોડી અને ત્રીજે રહી શકાય અને તેજ પ્રમાણે એક માસ જે
સ્થળે રહ્યા હોય તેનાથી બમણો વખત બીજા ક્ષેત્રમાં ગાળ્યા પછી
ત્યાં માસ ભર રહેવું હોય તો રહી શકાય. એમ જૈન શાસ્ત્ર
આજ્ઞા કરે છે સારાંશ કે સૂત્રનો પરમાર્થ જે પ્રકારની આજ્ઞા
કરે છે તે સૂત્રનાજ ફરમાવેલા માર્ગે ભિક્ષુ વિચરે

નોંધ —શારીરિક વ્યાધિ કે બીજા કોઈ તેવા અનિવાર્ય અને મહાન
કારણે કદાચ તે પ્રમાણમાં અપવાદ હોઈ શકે છે કારણ કે એક સ્થળે
વધુ રહેવાથી આસક્તિ કિંવા રાગ બંધન થાય અને આસક્તિ કે રાગ
બંધન એ સંયમના ઘાતક છે તેથી સંયમની રક્ષાના હેતુએ જ તેમ કરવા
ફરમાવ્યું છે તે વિવેક ભૂલવો ન જોઈએ

એક માસ કે ચાતુર્માસ્ય જેટલો કાળ જે સ્થાને રહેવાનું થયું હોય
તેનાથી બમણો કાળ બીજે સ્થળે પસાર થયા પછી ત્યાં તેટલો કાળ રહી
શકાય એ પ્રમાણે સૂત્રની આજ્ઞા છે જુઓ આચારાંગ સૂત્ર

નોંધ —શાસનના નિયમોને આધીન નહિ રહેતા એકલા ફરવું, ગુરુકુળ વાસ ને છોડી જુદા વિહરવું એ કંઈ વિવિક્તચર્યા નથી અને એકચર્યા પણ નથી આ તો કેવળ અનેપાત ચર્યા જ છે

> એકચર્યામા વૃત્તિની પરાધીનતા અને સ્વચ્છંદતાનો અતિરેક હોય તે એકચર્યામા ત્યાગના વિકાસને બદલે દુરાચારની વૃદ્ધિ થવાનો જ વધુ સંભવ છે

સ્વય પોતાના જ પાપનું પ્રક્ષાલન પોતાની જ શક્તિથી વિપત્તિઓનું વિદારણ અને પોતાનું / પોતાને અવલબન બનાવી એકાત આત્મદમન કરવું તે જ આદર્શ એકચર્યા

આત્મરક્ષાનો પ્રબળ ઉપાસક એ વીરસાધક આવી એકાત (રાગદ્વેષ રહિત) ચર્યાનું રહસ્ય સમજી ઇંદ્રિયોની ચપળતા અને મનના દુષ્ટ વેગને આધીન ન થતા કેવળ એકજ લક્ષ્ય રાખી પોતાનું સાધ્ય સાધી અને વીતરાગ ભાવની પરાકાષ્ઠા પામી સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થાય એ જ સયમ અને ત્યાગનું અતિમ ફળ છે

એમ કહું છુ —

એ પ્રમાણે વિવિક્તચર્યા નામની બીજી ચૂલિકા પૂર્ણ થઈ





તુરતમાં બહાર પડનારા પુસ્તકો

તમારા જીવનપથમાં પગલે ને પગલે પ્રેરણા પાનારી
દરેક જિજ્ઞાસુને એક સરખી ઉપયોગી

સાધક સહચરી

જેમાં ઉત્ત૦ દશ૦ તથા સૂય૦ સૂત્રના ચૂંટેલાં શ્લોકપુષ્પોનું
સુંદર વર્ગીકરણ કરી સુમધુર પુષ્પમાળા બનાવી છે

ઉપર પ્રાકૃત મૂળ શ્લોકો તેની નીચે સમશ્લોકી ગૂર્જરગિરામાં
અનુવાદિત અનુષ્ટુપ શ્લોકો અને તેની નીચે ભાવવાહી
સંક્ષિપ્ત વિવરણ

卐

—પાપનું પ્રાયશ્ચિત—

આધુનિક યુગોચિત પ્રતિક્રમણ
બારે વ્રતોને લગતા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત

જેની એક બાજુ પ્રાકૃત ભાષામાં મૂળ પદો તેની નીચે સંસ્કૃત
છાયાયુક્ત શ્લોકો અને બીજી બાજુ ગુજરાતી ભાષામાં
અનુવાદિત પદો અને તેની નીચે અસરકારક
વિસ્તૃત વિવરણ

ટ. ખ એક આનો   પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૦૦   કિંમત એક આનો

આચારાંગ સૂત્ર

સમૂળ નોંધ સાથે ગુજરાતી અનુવાદ

લેખસંગ્રહ

ભિન્ન ભિન્ન વિષયો પરના પ્રગટ થયેલા લેખો

આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ

ગૃહસ્થધર્મને લગતાં કર્તવ્યોનો સચોટ ખ્યાલ



પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

સાબરમતી ગુજરાત

દિનકર મંદિર

સાબરમતી ગુજરાત

અજરામર જૈન વિદ્યાશાળા

લિંબડી. કાઠિયાવાડ.

